

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია

არქეოლოგიური კომისია

ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის
არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი

ვერა თოლორდავა

დაკრძალვის წესები ელინისტური ხანის საქართველოში

(ქვევრსამარხები)

გამომცემლობა „მეცნიერება“

თბილისი

1980

ნაშრომში თაემოყრილი და განხილულია საქართველოში აღმოჩენილი ელინისტური ხანის უველა ქვევრსაშარხი (მცხეთა-სამთავრო, თეთრიწყარო, ციხე-გორა, დაბლაგოში, დაფნარი, ფარცხანაყანევი, შდ. სუფსის აუზი და სხვა). კლასიფიცირებული და დათარიღებულია მათგან მომდინარე ინვენტარი. კრიტიკულად არის შესწავლილი ამ ძეგლების ირგვლივ არსებული ლიტერატურა.

არქეოლოგიური მასალის შესწავლის შედეგები გამოყენებულია ქართლისა და კოლხეთის სამეფოების სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული ცხოვრების გასაქმებლად.

რედაქტორი პროფ. ოთ. ლორთქიფანიძე

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

დაკრძალვის რიტუალი და მასთან დაკავშირებული საუკუნეთა მანძილზე ჩამოყალიბებული რწმენა-წარმოდგენები ძველი საზოგადოებრივი იდეოლოგიის განუყოფელი ნაწილია. მასში ასახულია ამა თუ იმ ხალხის ეთნიკური თავისებურებანი, შრომითი საქმიანობის სპეციფიკა, სოციალური სტრატეფიკაციის დონე, კულტურათა გენეტიკური კავშირები, საზოგადოებაში მომზდარი რთული დემოგრაფიული პროცესები და მრავალი სხვა. არქეოლოგიური კვლევის ობიექტია ამ ურთულესი მოვლენის ნივთიერი გამოხატულება — სამარხი ნაგებობანი, სამარხეული ინვენტარი, მიცვალებულის მდგომარეობა, მისი ორიენტაცია და სხვ.

წინამდებარე წიგნის სწორედ ამ რიგის ძეგლების შესწავლას ისახავს მიზნად. კერძოდ, მასში განხილულია ადრეელინისტური ხანიდან საქართველოში ფართოდ გავრცელებული წეს-ჩვეულება — მიცვალებულის ქვევრში დაკრძალვა

ასეთი წესი დასაფლავებისა ქართულ არქეოლოგიურ ლიტერატურაში ქვევრსამარხების სახელითაა ცნობილი. მართალია, ეს ტერმინი რამდენადმე პირობითია, რადგან სამარხად ზმირად დერგს ან რაიმე სხვა მოზრდილ ჭურჭელს იყენებდნენ (უპირატესად ბავშვების დასაკრძალად), მაგრამ ძირითადად სამარხად მაინც ქვევრია ნახმარი და ამდენად ეს ტერმინი საესებით მისაღებად ზიმაჩნია.

ქვევრსამარხად განვიხილავთ დასაფლავების ისეთ წესს, რომლის დროსაც სამარხად გამოიყენებოდა ქვევრი ან სხვა რაიმე თხის ჭურჭელი და მიცვალებული შიგ იკრძალებოდა ი ნ ჰ უ მ ა ც ი ი ს (და არა კრემაციის) წესით.

როგორც უკანასკნელ ხანებში ფართოდ გაშლილმა არქეოლოგიურმა კვლევა-ძიებამ გამოავლინა, ქვევრში დაკრძალვა საკმაოდ გავრცელებული წესი ყოფილა ელინისტური ხანის როგორც დასავლეთ, ისე აღმოსავლეთ საქართველოში, ხოლო მისი ცალკეული რეგიონისთვის კი თითქმის ერთადერთი. ამან განაპირობა ის ცხოველი ინტერესი, რომელიც განსაკუთრებით იგრძნობა ამ ბოლო ხანს ხსენებული ძეგლების მიმართ.

საიდან გაჩნდა ეს ჩვეულება? რატომ დაიწყო მიცვალებულის ქვევრში დაკრძალვა? შემოტანილია სამარხის ეს ტიპი თუ ადგილობრივ აღმოცენებული ჩვეულებაა? ვინ, რა სოციალური, კულტურული თუ ეთნიკური წრის წარმომადგენლები აკრძალბოდნენ საღვინე ქვევრებში? რა კავშირია კოლხეთის დაბლობზე აღმოჩენილ ქვევრსამარხებსა და იბერიაში, ანდა ისტორიული აღბანეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ ქვევრსამარხებს შორის? აი მოკლე რიგი იმ საკითხებისა, რომელიც დგას ქართველ (და არა მხოლოდ ქართველ) ისტორიკოს-არქეოლოგთა წინაშე დღეს.

შემოთავაზებულ წიგნს, რა თქმა უნდა, არა აქვს პრეტენზია ზემოჩამოთვლილ ყველა კითხვაზე პასუხის გაცემისა, ეს სცილდება როგორც ავტორის შესაძლებლობას, ისე მის მიზანდასახულობას. წიგნში მოცემულია ცდა საქართველოს სხვადასხვა რეგიონებიდან მომდინარე ქვევრსამარხების ერთობლივი შესწავლისა, მათ შორის არსებული მსგავსება-განსხვავების თუ ლოკალური თავისებურებების გამოვლენის მიზნით.

ქვევრსამარხების ირგვლივ სადღეისოდ საკმაოდ ვრცელი სამეცნიერო ლიტერატურა არსებობს. საქართველოში აღმოჩენილი ქვევრსამარხები მონოგრაფიულად შესწავლილი აქვს მ. ივანეშენკოს¹. სამწუხაროდ, მისი ნაშრომის გამოქვეყნება თავის დროზე ვერ მოხერხდა. მართალია, ეს მონოგრაფია ახლა შევსებას მოითხოვს ახალი ძეგლებით, მაგრამ მას დღესაც არ დაუყარავს მნიშვნელობა მასალის პუბლიკაციისა და მასში დასმული პრობლემების თვალსაზრისით. ნაშრომი არსებული სახითაც დიდ სამსახურს გაუწევდა ამ ძეგლებით დაინტერესებულ მკვლევარს.

დასავლეთ საქართველოდან მომდინარე ქვევრსამარხებს, კერძოდ, დაბლაგომის ანტიკური ხანის ნაშთსაზღარს და სამაროვანს მიეძღვნა ნ. ხოშტარიას სადისერტაციო ნაშრომი², რომელიც აგრეთვე არ გამოქვეყნებულა. დიდი ადგილი აქვს დათმობილი დაბლაგომიდან მომდინარე ქვევრსამარხებს ბ. კუფტინის, კოლხეთის არქეოლოგიური ძეგლებისადმი მიძღვნილ კაპიტალურ ნაშრომში³.

აღმოსავლეთ საქართველოში აღმოჩენილ ქვევრსამარხებს მიეძღვნა ჩვენი სადისერტაციო ნაშრომი, რომლის ერთი ნაწილი (სამთავროს სამაროვანი) გამოქვეყნებულია⁴.

დიდი ყურადღება ეთმობა უკანასკნელ წლებში ქვევრსამარხთა გავრცელების ახალი კერების გამოვლენა-შესწავლას. ამ მხრივ მნიშვნელოვანია ნ. კილურაძის მიერ სოფ. დაფნარში და მის მიდამოებში ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოები, რომლის შედეგად მოპოვებული მრავალფეროვანი მასალები მის სადისერტაციო ნაშრომშია განზოგადებული, ხოლო სამაროვნიდან მომდინარე მასალები ცალკე წიგნადაა გამოქვეყნებული⁵.

გურიის ტერიტორიაზე გამოვლენილი ქვევრსამარხები მონოგრაფიულა-

¹ М. М. Ивашенко, Кувшинные погребения в Грузии, 1941, ხელნაწერი, ინახება არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის არქივში.

² Н. В. Хоштария, Древнее поселение в Даблагоми, 1940, სადისერტაციო ნაშრომი, ინახება ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში.

³ Б. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, II, 1950.

⁴ ვ. თოლორდავა, მასალები ქართლის სამეფოს ისტორიისათვის ძვ. წ. I ათასწლეულის უკანასკნელ საუკუნეებში, სადისერტაციო ნაშრომი, ინახება ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში; В. А. Толордава, Материалы к истории Картлийского царства в последние века I тысячелетия до н. э., ავტორეფერატი, თბ., 1968; ვ. თოლორდავა, მასალები ქართლის სამეფოს ისტორიისათვის ძვ. წ. III—I სს.; მსკა, III, 1963, გვ. 137 და შმდ.

⁵ ნ. კილურაძე, ცენტრალური კოლხეთის მოსახლეობის ისტორიისათვის ანტიკური ხანაში, სადისერტაციო ნაშრომი, თბ., 1972 (ინახება ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში); Н. Ш. Кигурадзе, К истории населения центральной Колхиды в античную эпоху, Тб., 1972, автореферат; Н. Кигурадзе, Дипнарский могильник, Тб., 1976.

დაა შესწავლილი ნ. ვაშაკიძის სადისერტაციო ნაშრომში, რომლის მეშვეობითაც მრავალი ახალი ძეგლი შემოვიდა სამეცნიერო მიმოქცევაში⁶.

ქვევრსამარხების აღმოჩენის ყველა შემთხვევა ქუთაისის მიდამოებში აღნუსხულია ლ. ჭიჭიას სადისერტაციო ნაშრომში⁷.

გარდა ამისა, ქვევრსამარხთა ირგვლივ, კონკრეტულ საკითხებთან დაკავშირებით, საყურადღებო მოსაზრებები აქვთ გამოთქმული ა. აფაქიძეს, გ. მელიქიშვილს, ოთ. ლორთქიფანიძეს, გ. ლორთქიფანიძეს, გ. ცქიტიშვილსა და სხვ.

ყველა ზემოჩამოთვლილ მკვლევართა აზრებსა და შეხედულებებს შევეხებით, გზადგზა სათანადო საკითხებთან დაკავშირებით.

მასალა წიგნში მოწოდებულია გეოგრაფიული პრინციპის მიხედვით — ჯერ დახასიათებულია ისტორიული კოლხეთიდან მომდინარე ჩვენთვის საინტერესო ძეგლები, ხოლო შემდეგ იბერიიდან⁸. ყოველ განხილულ ძეგლს ბოლოში ერთვის დამახასიათებელ კომპლექსთა აღწერილობა, საილუსტრაციო მასალის თანხლებით.

წიგნში გამოქვეყნებული გრაფიკული ტაბულები შეასრულეს გ. ყიფიანმა და ლ. გოგიჩაიშვილმა.

⁶ ნ. ვ ა შ ა კ ი ძ ე, სუფსა-ნატანების აუზის ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები, სადისერტაციო ნაშრომი, ინახება ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში; Н. В. В а ш а к и д з е, Археологические памятники античного времени бассейна рек Супса—Натанеби, автореферати, თბ., 1975.

⁷ ლ. ჭ ი ჭ ი ა, „ქუთაისის ქვეყნის“ ძვ. წ. I ათასწლეულის არქეოლოგიური ძეგლები, სადისერტაციო ნაშრომი, ინახება ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში; Л. Б. Д ж и к и я, Археологические памятники Кутаиси и его округа I тысячелетия до н. э., автореферати, თბ., 1979.

⁸ ნაშრომში კახეთში გამოვლენილი ანალოგიური ძეგლები გათვალისწინებული არაა, რადგან ისინი შედარებით გვიან პერიოდს ეკუთვნიან (უძველესნი მათ შორის წელთაღრიცხვათა მცნობით თარიღდებიან), რაც მთავარია, სხვა ეთნოკულტურულ სამყაროს უკავშირდებიან და ამჟღად განხილულ ძეგლთა რიგში მათი ჩართვა გაუმართლებელი იქნებოდა.

1. ქვევრსამარხები ელინისტური ხანის კოლხეთში

როგორც არაერთგზის ყოფილა აღნიშნული, ქვევრში დამარხვის წესი თითქმის ერთადერთი წესია მიცვალებულის დაკრძალვისა ელინისტური ხანის შიდა კოლხეთისათვის.

სადღეისოდ არსებული მასალების მიხედვით, მათი გავრცელების სიხშირის თვალსაზრისით, რამდენიმე რეგიონი გამოირჩევა: „ქუთაისის ქვეყანა“, სადაც მათი არსებობა მდ. რიონის ორივე ნაპირზეა დადასტურებული (ფარცხანაყანევი, მუხიანი, მალაყი, მესხეთი, ოდილაური, აჭაშეთი, ქვიტირი, უკანეთი და სხვა), „ვანის ქვეყანა“, სადაც მათ რიონისპირა ბორცვებზე განლაგებულ თითქმის ყველა ნაშოსაზღარზე ვხვდებით (დაფნარი, საჭაფახო, დაბლაგომი, მთისძირი, ციხესულორი, ბზვანი და სხვა). ქვევრსამარხთა გავრცელების ამ უბანს სამხრეთიდან უშუალოდ ემიჯნება აღმოსავლეთ გურია, სადაც ქვევრსამარხთა აღმოჩენის შემთხვევები განსაკუთრებით ხშირად რიონსუფსას შორის ტერიტორიაზეა დადასტურებული (ბუკისციხე, ზენობანი, ზემოფარცხა, ქვემოხეთი, წიფნარი და სხვა). მდ. სუფსას გაღმა ჭერჭერობით ერთადერთი ქვევრსამარხია აღმოჩენილი — მახარაძის რაიონის სოფ. გოგორეთში.

შედარებით სუსტადაა გამოვლენილი, მაგრამ მაინც გვხვდება ელინისტური ხანის ქვევრსამარხები სამეგრელოში — აბაშა-ტეხურის ორმდინარეთში, ცხაკაიას და ნოქალაქევის მიდამოებში (იხ. რუკა, ტაბ. I).

ყველა ზემოჩამოთვლილი ძეგლი ერთნაირი სისრულით არაა გამოვლენილი. უმრავლესობა შემთხვევითი აღმოჩენებითაა ცნობილი, მხოლოდ მცირე ნაწილია გამოკვლეული არქეოლოგიურად. ქვემოთ ვიძლევათ მეტ-ნაკლებად შესწავლილი ძეგლების დახასიათებას.

დაბლაგომი. სოფელი დაბლაგომი (სამტრედიის რაიონი) რიონისპირა გორაკებზეა განლაგებული, ვანის ნაქალაქარიდან 10—12 კმ-ის მოშორებით, მისგან ჩრდილო-დასავლეთის მიმართულებით. აქ მთავრდება რიონის ქალა და იწყება მთები, რომლებიც საჭაფახოს მთის კალთების გაგრძელებას წარმოადგენენ. ეს მთები გურია-იმერეთის გამყოფია. დაბლაგომის არქეოლოგიურმა ძეგლებმა მკვლევართა ყურადღება ადრინდანვე მიიპყრო. ჭერ კიდეც 1929 წელს აქ დაზვერვითი ხასიათის სამუშაოები ჩაატარა აკადემიკოსმა ნიკო ბერძენიშვილმა¹, ხოლო 1933 წელს მცირე არქეოლოგიური გათხრები გახა-

¹ ამის შესახებ იხ. Б. А. К у ф т и н, Материалы к археологии Колхиды, II, თბ., 1950, გვ. I და შემდეგი.

ხორციელა სერგი მაკალათიამ². შედარებით ფართო არქეოლოგიურ ძიებათა გაშლა მხოლოდ 1936 წელს მოხერხდა ნიკო ბერძენიშვილის, ნინო ხოშტარია-სა და ბორის კუფტინის თაოსნობით. ამ გათხრების შედეგად მოპოვებული მეტად მნიშვნელოვანი და თავისი დროისათვის უნიკალური ძეგლები მათივე ნაშრომების წყალობით კარგა ხანია ფართოდაა შესული სამეცნიერო მიმოკ-ცევაში³. ფაქტურად ამ ნაშრომებმა დაუდეს სათავე შიდა კოლხეთის არქე-ოლოგიურ შესწავლას.

1970 წლიდან ვანის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ განაახლა საველე კვლევა-ძიება დაბლაგომის მიდამოებში. ეს წამოწყება მიზნად ისახავდა, ერთი მხრივ, ვანის ნაქალაქარის მიმდებარე ტერიტორიის არქეოლოგიურ შესწავლას (დაბლაგომი ისტორიულ-გეოგრაფიულად და ფიზიკურ-გეოგრაფიულად „ვა-ნის ქვეყნის“⁴ ორგანული ნაწილია), ხოლო მეორე მხრივ, დამატებითი, ახალი მასალების მოძიებას ამ ისტორიულ რეგიონში ფართოდ გავრცელებული ჩვეულების — მიცვალებულის ქვევრში დაკრძალვის წესის შემდგომი შესწავ-ლისათვის⁵.

როგორც პირველი, ისე მეორე ექსპედიცია ძიებას ძირითადად სოფლის გარეთ, ნაციხვარასა და ნასაყირავის ბორცვებზე ახორციელებდა⁶ (შიგ სო-ფელში გათხრების ჩატარება ჰქონდა აქ საკმაოდ მკიდრო მოსახლეობის არსებო-ბის გამო).

პირველმა ექსპედიციამ 30-მდე ქვევრსამარხი გათხარა⁷ ჩვენმა ექსპედი-ციამ კი 25-მდე⁸. ამას თუ დაეუმატებთ უამრავ შემთხვევით აღმოჩენას, რო-მელიც თითქმის აუცილებლად სდევს თან ყველა მცირე მშენებლობასაც კი, ცხადი გახდება, რომ ქვევრში დაკრძალვის წესი ელინისტური ხანის დაბლა-გომსა და მის მიდამოებში საკმაოდ გავრცელებული ყოფილა (სოფლის თით-ქმის მთელი ტერიტორია კოლხური ქვევრის ფრაგმენტებითაა მოფენილი)⁹.

როგორც გათხრების მსვლელობაში გაირკვა, ქვევრსამარხებს ერთიანი სამაროვანი კი არ ეკავათ, არამედ ცალკეული, ერთმანეთისაგან მოშორებულ ბუდეებად იყვნენ განლაგებული საკმაოდ დიდ ტერიტორიაზე. ბ. კუფტინს მიაჩნდა, რომ ეს საოჯახო სამარხები იყო, რომლებიც საცხოვრებელთა ახლოს იმართებოდა¹⁰.

სამარხად გამოიყენებოდა ჩვეულებრივი, სამეურნეო დანიშნულების

² ს. მაკალათია, არქეოლოგიური აღმოჩენები საკობიანოში, დაბლაგომში და ალა-ინში, სსშ, XI—B, 1941, გვ. 84—86, სურ. 5—7.

³ Б. А. Куфтин, დასახ. ნაშრომი; Н. В. Хоштариа, Древнее поселение в Даблагоми, 1940, სადისერტაციო ნაშრომი (ინახება ივ. ჭავჭავაძის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში).

⁴ ამის შესახებ იხ. ვ. თოლორაძე, არქეოლოგიური გათხრები დაბლაგომში, ვანის არქეოლოგიური ექსპედიციის 25 წელი, სამეცნიერო სესიის თეზისები, თბ., 1973; ვ. თოლორა-ძე, არქეოლოგიური გათხრები დაბლაგომში 1970—1971 წლებში, ვანი, II, 1976, გვ. 48 და შემდ.

⁵ დაჭრილობით დაბლაგომის მდებარეობის შესახებ იხ. Б. А. Куфтин, დასახ. ნაშრო-მი, გვ. 11.

⁶ Б. А. Куфтин, დასახ. ნაშრომი, გვ. 20—35.

⁷ ვ. თოლორაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 49.

⁸ პირველი ექსპედიციის მასალები ინახება ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მე-ზეუმი, ხოლო მეორის—ვანის არქეოლოგიური ექსპედიციის ბაზაზე.

⁹ Б. А. Куфтин, დასახ. ნაშრომი, გვ. 7.

კოლხური ქვევრები, რუხად გამომწვარი თიხის, შავშედაპირიანი, ორნამენტირებული რელიეფური სარტყლებით და მერიდიანული ქედებით¹⁰.

დადასტურებულია დაკრძალვის რამდენიმე ვარიანტი: 1. სამარხი ქვევრი მიწაში ჩადგმულია ვერტიკალურად, თავდაყირა. ეს ძირითადი წესია დაკრძალვისა; 2. სამარხი ქვევრი გვერდზეა დაწვენილი; 3. სამარხი ქვევრი ყელით მაღლა ჩადგმული; 4. ორ შემთხვევაში მიცვალებული პირდაპირ მიწაში იყო ჩასვენებული, ქვევრსამარხის გვერდით.

სამარხი ქვევრების უმრავლესობა ორმოში ჩადგმულია ვერტიკალურად, პირით ქვემოთ. ასეთია 40 სამარხი (53-დან). ამ შემთხვევაში ქვევრს გადატეხავდნენ (თუ გადახერხავდნენ?) შუა ხაზზე, ქვევრის ზედა ნაწილს გამოიყენებდნენ სამარხად, ხოლო ქვედას სახურავად. ქვევრს ყელზე დააფარებდნენ ქვევრისავე მოზრდილ ნატეხს, რომელზეც დაასვენებდნენ მიცვალებულს ხელ-ფეხმოკეცილ მდგომარეობაში, განლაგებდნენ სამარხეულ ინვენტარს და შემდეგ ქვევრის ძირის ნაწილს ზევიდან დაახურავდნენ (ტაბ. II, 1, 2)¹¹.

უმრავლეს შემთხვევაში ძნელი იყო მიცვალებულის მდგომარეობის და ორიენტაციის დადგენა ჩონჩხის ცუდი დაცულობის გამო. იქ, სადაც ამის დადგენა მოხერხდა, აღმოჩნდა, რომ მიცვალებული ჩაუსვენებიათ ხელ-ფეხმოკეცილ მდგომარეობაში, უფრო ხშირად თავით ჩრდილოეთისაკენ. სამარხეული ინვენტარი წარმოდგენილია თითო-ორიოლა თიხის ჭურჭლით, ბრინჯაოს სამკაულებით, მინის მძივებით და კოლხური ვერცხლის მონეტებით (ნახევარ დრაქმები)¹².

თიხის ჭურჭელი დაბლაგომის ქვევრსამარხებიდან მომდინარე თიხის ჭურჭლისათვის დამახასიათებელია რუხი კეცი. ჭურჭელი ძირითადად ნაკეთებია ჩარხზე, იშვიათად გვხვდება ხელით ნაძერწი ნიმუშებიც. მიუხედავად იმისა, რომ ამ სამარხების ინვენტარი საერთოდ ღარიბულია, მათგან მომდინარე ჭურჭელი ფორმების მიხედვით საკმაოდ მრავალფეროვანია. გამოიყო შემდეგი ტიპები (ზოგიერთი თითო ცალითაა წარმოდგენილი): 1. დოქები, რომლებშიც რამდენიმე ქვეტიპი გამოირჩევა, 2. სასმისები, 3. სხედასხვა ფორმის ჯამები, 4. მათარა, 5. ორყურა, ამფორისებური ჭურჭლები. (ტაბ. IV, V).

1. დოქები დოქების პირველი ჯგუფისათვის დამახასიათებელია ძაბრისებურად გაფართოებული ყელი, სწორი პირი, რომელიც ყელისაგან გამოყოფილი არაა, მეტ-ნაკლებად ბიკონუსური მუცელი და ფართო, ბრტყელი ძირი. თითქმის ყველა მათგანს ყელი მარტივი ამოღარული ორნამენტით აქვს შემკული (ტაბ. IV, 1, 2, 3.). ეს ტიპური კოლხური კერამიკაა, გენეტიკურად დაკავშირებული წინარე ხანის თიხის ნაწარმთან. მას მრავალი ანალოგი და პროტოტიპი ეძებნება როგორც შიდა კოლხეთში, ისე ზღვისპირა ზოლში. მსგავსი დოქები აღმოჩენილია გუადალხუს სამაროვანზე. ძვ. წ. IV ს. სამარხში¹³, ფიჭვნარში,

¹⁰ კოლხური ქვევრების შესახებ იხ. Б. А. К у ф т и н, დასახ. ნაშრომი, გვ. 68—72; ნ. ვ ა შ ა ძ ე, სუფსა-ნატანების აუზის არქეოლოგიური ძეგლები, დისერტაცია, გვ. 98; ნ. ვ ა შ ა ძ ე, გ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, კოლხური ქვევრები, სსსრ, V, გვ. 93; ვანი, V.

¹¹ პირველი ექსპედიციის სამარხების ნუმერაციას ეძლეოდა შიფრით დგ I, ხოლო მეორის დგ II, შემდეგ მოდის სამარხის ნომერი.

¹² აქაც და შემდეგში ყურადღებას ემახვილებთ სამარხეული ნივთების იმ კატეგორიაზე, რომელიც ქრონოლოგიური თუ ეთნოკულტურული ატრიბუციის საშუალებას იძლევა.

¹³ М. М. Т р а п ш, Труды, II, Сухуми, 1969, с. 243, таб. XXXI, 2.

აგრეთვე ძვ. წ. IV ს. სამარხში¹⁴, ფიქვენარშივე სინოპური მონეტით დათარიღებულ ძვ. წ. IV ს. მეორე ნახევრის სამარხში¹⁵. ამ დოქების შედარებით ადრეული ნიშნუები აღმოჩენილია სოხუმში „წითელ შუქურას“ სამაროვანზე¹⁶, ვანის ძვ. წ. V ს. შუა ხანების სამარხში¹⁷, მოდინახეს ადრეანტიკური ხანის სამარხში¹⁸ და სხვ. ეს ქვევრსამარხებიდან მომდინარე კერამიკის ყველაზე ადრეული ჯგუფია — შესაბამისად მათი შემცველი სამარხებიც ასევე ყველაზე ადრეულია დაბლაგომის ქვევრსამარხებს შორის. ამ ჯგუფის დოქები შემდეგ სამარხებში აღმოჩნდა: დგ I, 1, 25, 26, 27, დგ II, 1, 8, 15. ამ ქურქელს ახლავს დრაკონისთავიანი და პრიზმულწანაზარდებიანი სამაჯურები, ბოლოებგახვერტილი საყურე რგოლები.

მეორე ჯგუფში გაერთიანდნენ ყელეწირო დოქები, რომელთაც ახასიათებთ თითქმის ჰორიზონტალურად გადაშლილი პირი, დაქანებული მხრები და ფართო ბრტყელი ძირი. ამ დოქებს, როგორც წესი, ყური უშუალოდ პირზე ებმის და მხარს უერთდება (ტაბ. V, 4, XI, 3).

ქურქლის ეს ფორმა უცხოა კოლხური კერამიკისთვის, მას არ ეძებნება წინამორბედი ადგილობრივ თიხის ნაწარმში. ბ. კუფტინის მიაჩნდა, რომ ეს დოქები გარკვეულ მსგავსებას აქვდავენებენ ურარტულ წითლად გაპრიალებულ დოქებთან¹⁹. ბ. კუფტინის ეს მინიშნება ალბათ არ არის საეცებით კანონზომიერი, მაგრამ საგულისხმოა, რომ უკვე მაშინ, როცა ანტიკური ხანის კოლხური კერამიკის შესახებ ბევრი არაფერი იყო ცნობილი, ქურქლის ეს ფორმა ყურადღებას იპყრობდა თავისი უცხო, არაკოლხური იერით და სამხრეთულ, თუ სამხრეთ-აღმოსავლურ ასოციაციებს იწვევდა²⁰.

დოქების ეს ფორმა, როგორც ჩანს, აღმოსავლურ-ქართული სამყაროდან მომდინარეობს. ტიპოლოგიურად იგი ეკუთვნის იმ მოხატულ და წითლად შეღებილ დოქებს, რომლებიც ადრეელინისტური ხანიდან ფართოდ ვრცელდება აღმოსავლეთ საქართველოში (სამადლო, ციხიჯორა, თეთრიწყარო, კამარახევი)²¹ და სპორადულად კოლხეთშიც იჩენს თავს (ვანი, ითხვისი). აღსანიშნავია, რომ მდიდრულ სამარხებში ამ ტიპის მოხატული, შემოტანილი ნიშნუები გვხვდება (ვანი, სამარხი №9, 10, ითხვისი, სამარხი №2), რიგით სამარხებში კი ამ მოდელების მიხედვით ნაქეთები ადგილობრივი თიხის უხეში მინაბადები, ზოგჯერ შემეკული ადგილობრივი, კოლხური ორნამენტით (დაბლაგომი, ტაბ. V, 4, XI, 3), დაფნარი (ტაბ. XVI, 3).

¹⁴ ა. კ ა ხ ი ძ ე, ფიქვენარის ძვ. წ. IV ს. სამაროვანის არქეოლოგიური გათხრების ძირითადი შედეგები, სსსრ, IV, თბ., 1974, გვ. 75, ტაბ. VIII, 5.

¹⁵ ნ. ვ ა შ ა კ ი ძ ე, ა. კ ა ხ ი ძ ე, არქეოლოგიური გათხრები ფიქვენარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე 1976 წელს, სსსრ, VIII, გვ. 73, ტაბ. XXX, 5.

¹⁶ М. М. Т р а п а н, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. XVII, 8.

¹⁷ ვანი, I, გვ. 236; ვანი, V, სურ. 72.

¹⁸ წ. ნ ა დ ი რ ა ძ ე, ყვრილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, ტაბ. XI, 9.

¹⁹ Б. А. К у ф т и н, დასახ. ნაშრომი, გვ. 64.

²⁰ ამ დოქებს ნ. მათიაშვილცე წარმოადგენს თვალსაზრისით აღმოსავლურ, იბერიულ სამყაროს უკავშირებს და მათ წინამორბედად ყანაეთსა და ახალგორში აღმოჩენილ ლითონის ქურქულებს მიიჩნევს (ნ. მ ა თ ი ა შ ვ ი ლ ი, ძვ. წ. III—I სს. კოლხეთის ქალაქების ეკონომიური ისტორიიდან, თბ., 1977, გვ. 55, 56).

²¹ ი. გ ა გ ო შ ი ძ ე, ქსნის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1970—71 წლების მუშაობის მოკლე ანგარიში, სსსრ, III, გვ. 85; ა. ბ ო ზ ო ა ძ ე, ადრეანტიკური ხანის სამარხები თეთრიწყაროს მახლობლად, მსკა, III, ტაბ. II, 2; მცხეთა, II, სურ. 474.

ლოკების ეს ტიპი დაბლაგომში ძვ. წ. III ს. დასაწყისიდან ჩნდება, მომდევნო საუკუნეებში მეტ-ნაკლები სახეცვლილებით ფართოდ ვრცელდება კოლხეთის შიდა ოლქებში და სრულებით არ ჩანს ზღვისპირა ზოლში.

ეს ლოკები შემდეგი სამარხებიდან მომდინარეობენ: დგ I, 4, 19, 21, დგ II, 4 და სხვ.

ლოკების მესამე ჯგუფში გაერთიანდნენ სამტრეაპირიანი, ბერძნული ოინოხოისებური ჭურჭლები. მათთვის დამახასიათებელია დაბალი ფართო ყელი. მრგვალი მუცელი, ფართო, ბრტყელი ძირი, პირის კიდეზე დაქერწყილი ოდნავ ზეაწეული ყური და უხეშად დამუშავებული ზედაპირი (ტაბ. V, 1). ჭურჭლის ამ ფორმას ბერძნული კერამიკის გავლენას უკავშირებენ, თუმცა არის აზრი, რომ ისინი აღმოსავლური სამყაროდან უნდა მომდინარეობდნენ (ამის შესახებ ქვემოთ, სამთავროს კერამიკის მიმოხილვისას გვექნება საუბარი).

ლოკების ეს სახეობა დაბლაგომში ძვ. წ. III ს. იჩენს თავს. იგი სულ სამარხში აღმოჩნდა: დგ I, 18, 21, დგ II, 4.

კერამიკის ამ ჯგუფში უნდა განვიხილოთ აგრეთვე დგ II, 9 სამარხში აღმოჩენილი ერთადერთი ყურმილიანი ლოქი. იგი ძალიან დაზიანებული იყო, მისი აღდგენა ვერ მოხერხდა. შემორჩენილია მხოლოდ ყურ-მილის ნაწილი (ტაბ. VII, 2). იგი ყურმილიანი ლოკების გვიანდელ, დეგრადირებულ სახეობას მიეკუთვნება.

ს ა ს მ ი ს ე ბ ი სასმისები ქვევრსამარხებიდან მომდინარე კერამიკის იმ ჯგუფს ეკუთვნის, რომელიც წარმომავლობით კოლხურ სამყაროსთანაა დაკავშირებული. მათ ახასიათებთ რუხი კეცი, კონუსური ტანი და სწორი პირი. ერთ მათგანს პირს ქვემოთ გრებილი სარტყელი შემოსდევს (ტაბ. III, 6, 7). ერთი სასმისი განსხვავებული ფორმისაა — მას მაღალი, ირგვლივ დაღარული ძირისკენ შევიწროებული ფეხი, ბრტყელი ქუსლი და აკეცილი, ღრმა, ფიალისებური პირი აქვს (ტაბ. IV, 5). მისი შორეული ანალოგიაა ვანის ბავშვის სამარხში აღმოჩენილი სასმისი²². სასმისები შემდეგ სამარხებში აღმოჩნდა: დგ II, 11, 19, 24.

ჭ ა მ ე ბ ი ჯამებისათვის დამახასიათებელია უქუსლო, ბრტყელი ძირი და სუსტად დაქანებული ბაკო (ტაბ. IV, 8). მხოლოდ ერთია ქუსლიანი. ქუსლა საკმაოდ პრიმიტიულად არის გამოყვანილი (ტაბ. V, 7).

მ ა თ ა რ ა. იგი რუხადაა გამომწვარი, ზედაპირი შავად აქვს გაპრიალებული, მრგვალ-ბრტყელია, ძირი ელიფსურია. მათარის ორივე მხარე ორნამენტირებულია: წიბოების გასწრივ ექვს-ექვსი დაშტრიხული შევრონი შემოუყვება, მუცლის ცენტრში პატარა ბურცობებია, რომელთაც გარშემო ირიბი ნაკვდევებისა და გაპრიალებული ზოლების წრეხაზები შემოსდევს (ტაბ. IV, 9). ტიპოლოგიურად იგი ფიქვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე აღმოჩენილ მათარებს მიეკუთვნება²³, განსხვავებულია მხოლოდ ორნამენტი. მათარა აღმოჩნდა დგ II, 2 სამარხში.

ო რ ყ უ რ ა , ა მ ფ ო რ ი ს ე ბ ე უ რ ი ჭ უ რ ჭ ლ ე ბ ი ჭურჭლები რუხადაა გამომწვარი, ზედაპირი გაპრიალებული აქვთ, პირი პროფილირებული,

²² ვანი, I, სურ. 181.

²³ ნ. ვ ა შ ა კ ი ძ ე, ა. კ ა ხ ი ძ ე, ფიქვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე 1974 წელს წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგები, სდსმ, VI, ტაბ. XV, 3; მ ა თ ი ე ვ ე, არქეოლოგიური გათხრები ფიქვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე 1976 წელს, სდსმ, VIII, ტაბ. XXIX.

ყელი ვიწრო და დაბალი, ძირი ფართო და ბრტყელი, ყურები ბრტყელგანი-
კვეთიანი. მუცელს გარშემო ორ ღარს შუა მოქცეული, ოღნავ შესამჩნევი ტა-
ლღოვანი ორნამენტის საკმაოდ ფართო სარტყელი შემოუყვება, რომელიც თანა-
ბარი ინტერვალთა დაშორებული, ვერტიკალურად განლაგებული წნახვით
გამოყვანილი ზოლებითაა გადაკვეთილი (ტაბ. V, 2, 3).

ეს ქურქლები ყურადღებას იპყრობს თავისი ანტიკური იერით, რაც უპი-
რატესად ყელ-ყურის გაფორმებაში ელანდება და, როგორც ჩანს, ბერძნული
კერამიკის მინაბადების ერთ-ერთ უადრეს ნიმუშებს წარმოადგენს. საინტერესოა
მათი შემჯელობა, რომელიც ტალღოვანი ორნამენტის და გაპრიალებული
ხაზების კომბინაციათაა შექმნილი. თიხის ქურქლის შემკობის ასეთი ხერხი
ღარაფერა გავრცელებული ელინისტური ხანის კოლხეთში და გენეტიკურ
კავშირშია წინაშობად კოლხურ კერამიკასთან²⁴.

ასევე ბერძნული კერამიკის მინაბადს, ოღონდ უფრო სრულყოფილს, წარ-
მოადგენს ღგ I, 7 სამარხში აღმოჩენილი ნაციონტრად გამომწვარი თიხის პატა-
რა ზომის კანააროსისებური ქურქელი, რომელსაც ფართო ცილინდრული ყელი
და ვიწრო, ქესლანა ძირი აქვს (ტაბ. XII, 3). ანალოგიური ქურქელი აღმოჩე-
ნილია ფიკენარში, ელინისტური ხანის სამაროვანზე²⁵.

თიხის ქურქლის ამ ტიპებით არის წარმოდგენილი ძირითადად დაბლაგო-
მის ქვეერსამარხებში ადგილობრივი კერამიკა. ქურქელი ხშირად შეგებულია
მარტივი ორნამენტით, რომელიც უპირატესად წინარეელინისტური ხანის
კოლხური ორნამენტული მოტივებიდან მომდინარეობს: ტეხილი ხაზებისაგან
და ირიბნაქდეებისაგან შედგენილი სარტყლები, სავარცხლისებური შტამპით
შესრულებული ორნამენტი, გაპრიალებული ხაზებით შესრულებული დეკო-
რი, კონცენტრული წრეები და სხვ.

იმპორტი დაბლაგომში ერთადერთი, მცირეზომის წარმოშობის ძვ. წ. III ს.
დასაწყისის ამფორისებრია წარმოდგენილი (ღგ II, 4, ტაბ. V, 8).

დაბლაგომის ქვეერსამარხებიდან მომდინარე თიხის ნაწარმში წარმომადე-
ლობის თვალსაზრისით სამი ჯგუფი გამოირჩევა: პირველი — ქურქელი, რომელიც
გენეტაქურადა დაკავშირებულია წინარეელინისტური ხანის კოლხურ
კერამიკასთან, მასი ევოლუციურ განვითარების პროდუქტს წარმოადგენს.
ასეთივე კერძოდ, I ჯგუფს დაეკუთვნება (ტაბ. IV, 1, 2, 3), კონუსური და
ფეხიანი სასმისები (ტაბ. IV, 5, 6, 7); მეორე ჯგუფს ქმნიან ანტიკური კერამი-
კის მიბადებით დამზადებული ნიმუშები. ასეთი დაბლაგომში საკმაოდ მცირეა:
სამი ამფორისებური ქურქელი და ერთი ქესლგამოყვანილი ჯამი (ტაბ. V, 2, 3, 5).
თიხის ქურქლის უკანასკნელი, მესამე ჯგუფი წარმომადელობით აღმოსავ-
ლურ-იბერიულ სამყაროს უკავშირდება. ესაა, ე. წ. მსხლისებურკორპუსიანი
დოქები, რომელთაც რაოლენაზის თვალსაზრისით დაბლაგომის მონაპოვარში
მნიშვნელოვანი ადგილი უკავიათ (ტაბ. V, 4, XI, 3).

როგორც ზემოთქმულიდან ჩანს, დაბლაგომის ქვეერსამარხებიდან მომ-
დინარე თიხის ნაწარმში შეიმჩნევა ფორმათა ერთგვარი სიქრელე, ადგილობ-
რივი და შემოტანილი ელემენტების შერწყმის ცდა. ეს მნიშვნელოვანი ფაქ-

²⁴ ნ. მათიასვილი, ძვ. წ. III—I სს. კოლხეთის ქალაქებს ეკონომიური ისტორი-
ა, თბ., 1977, გვ. 53; ე. თოლორდავა, არქეოლოგიური გათხრები დაბლაგომში, ვანი,
II, გვ. 53, სურ. 74, 1, 2.

²⁵ ნ. ემაშაიძე, ა. კახიძე, სსსრ, VIII, ტაბ. XXIII, 2.

ტი, მით უმეტეს, რომ განხილული ძეგლები რიგითი მოსახლეობის საკუთრებაა, რომელიც უცხო გავლენას ჩვეულებრივ უფრო ძნელად ითვისებს და რომლის ყოფა თუ მატერიალური კულტურა მეტი კონსერვატულობით ხასიათდება.

ს ა მ კ ა უ ლ ე ბ ი . სამკაულთაგან დაბლაგომის ქვეერსამარხებში ყველაზე გავრცელებულია ბრინჯაოს სამაჯურები. ყველა სამაჯური ძირითადად ერთი მოხაზულობისაა — რკალგახსნილი, ზურგსწორი ან ოდნავ ზურგმდრეკილი. შემკულობის მხრივ კი გამოიყოფა რამდენიმე ნაირსახეობა. მათი ტიპოლოგიური დაჯგუფებისას ეყრდნობი ბ. კუფტინის მიერ გამოყოფილ ჯგუფებს, რადგან იგი საესებით შეესაბამება დღევანდელ ვითარებას, მხოლოდ ვცელი მათ თანმიმდევრობას²⁶: I. მთლიანად სხმული სამაჯურები, რომელთაც რკალის შუა ნაწილი და ბოლოები დრაკონის თავის სკულპტურული გამოსახულებებით აქვთ შემკული (ტაბ. III, 1, 2); II. სამაჯურები, რომელთაც რკალი სამ-სამი პრიზმული წანაზარდით აქვთ შემკული. სამაჯურების ერთ ნაწილს ასეთი წანაზარდები მხოლოდ რკალის შუაში და ბოლოებზე აქვს, ზოგს კი გვერდებზეც (ტაბ. III, 3, 4); III. მრგვალგანივკვეთიანი ღეროს სამაჯურები, რომელთაც რკალი და ბოლოები (ზოგს მხოლოდ ბოლოები) ოვალური ბურცოებით აქვთ შემკული. ბურცოები სადაა, ზოგჯერ რკალისაგან ღეროს ირგვლივ კედებითაა გამოყოფილი (ტაბ. III, 5, 6); IV. ბრტყელგანივკვეთიანი სამაჯურები, რომელთაც რკალი და ბოლოები მთლიანად კედული ორნამენტით აქვთ შემკული. ზოგჯერ ბოლოებში სტილიზებული ცხოველის თავებია გრავირებული (ტაბ. III, 7, 8).

ზემოაღწერილ სამაჯურთაგან ყველაზე ადრეულია ოთხდრაკონიანი სამაჯურები, რომელთაც ბ. კუფტინი II ჯგუფში აერთიანებს და ყაზბეგის განძისა და სამარხის ანალოგიით ძვ. წ. VI-V სს. ათარილებს²⁷. თუმცა ახლა შედარებით დაზუსტდა ზემოხსენებული ძეგლების თარიღი და ამ სამაჯურების ასაკიც ალბათ ძვ. წ. IV ს. მეორე ნახევრით უნდა განისაზღვროს. ანალოგიური სამაჯურები ცნობილია აფხაზეთშიც, ასევე ძვ. წ. IV ს. სამარხებში²⁸. ასეთი სამაჯურები დაბლაგომში სულ რამდენიმე ქვეერსამარხში აღმოჩნდა: დგ I, 26, დგ II, 13²⁹.

ამ სამაჯურებზე რამდენადმე გვიანდელია II ჯგუფის პრიზმული წანაზარდებით შემკული სამაჯურები, რომელთაც ბ. კუფტინი დრაკონებიანი სამაჯურის სტილიზაციად მიიჩნევს³⁰ (ტაბ. III, 3, 4). ბ. კუფტინის ეს ვარაუდი საესებით მისაღებია. ე. წ. ოთხდრაკონიანი სამაჯურები შედარებით იშვიათია. ისინი, როგორც ჩანს, დროის მცირე მონაკვეთში მზადდებოდა. სწორედ მათი რთუ-

²⁶ Б. А. К у ф т и н, დასახ. ნაშრომი, გვ. 38—44.

²⁷ ბ. კუფტინი ამ ჯგუფში აერთიანებს მხოლოდ იმ სამაჯურებს, რომელთაც რკალი და ბოლოები აქვთ შემკული დრაკონის თავების გამოსახულებებით და არა სავრთოდ ცხოველის თავებით შემკულ სამაჯურებს, როგორც ხშირად უთითებენ ხოლმე (იხ. Б. А. К у ф т и н, დასახ. ნაშრომი, გვ. 42).

²⁸ М. М. Т р а п ш, დასახ. ნაშრომი, გვ. 253, ტაბ. XXXIV, I, 2.

²⁹ ანალოგიური სამაჯური აღმოჩნდა დგ II, 4, ძვ. წ. III ს. დასაწყისით დათარიღებულ სამარხთან და მასთანვე იქნა ვატარებული. შემდეგ აქვე გაითხარა დაზიანებული ქვეერსამარხი, რომელშიც დაღწეული დოქის მეტი არაფერი აღმოჩენილა. შესაძლოა, ეს სამაჯური ამ სამარხის იყოს. ყოველ შემთხვევაში, ძვ. წ. III ს-ის კომპლექსში ასეთი სამაჯური სხვაგან არ გვეგულება.

³⁰ Б. А. К у ф т и н, დასახ. ნაშრომი, გვ. 43.

ლი დეკორის გამო მალე შეცვალა მარტივმა—პრიზმული წანაზარდებით შემკულმა სამაჯურებმა, რომლებიც ფართოდ გავრცელდა როგორც შიდა კოლხეთში, ისე ზღვისპირა ზოლში და საკმაო ხანს იყო ხმარებაში სხვა სამაჯურების პარალელურად (ფიჭვნარი, სოხუმი, დაფნარი, ზემოფარცხმა და სხვ).

III ჯგუფში გაერთიანდნენ ოვალურბურცობიანი სამაჯურები. ასეთი სამაჯურები დაბლაგომში იშვიათია. მათი უმრავლესობა შეიღბურცობიანია (ტაბ. III, 5, 6). ბურცოები სადაა, ზოგჯერ რკალისაგან ირგვლივ კლდებითაა გამოყოფილი (ტაბ. III, 6), ზოგჯერ კი უბრალოდ არის შესქელებული (ტაბ. III, 5). ეს სამაჯურები შედარებით გვიანდელ კომპლექსებთანაა დაკავშირებული (დგ I, 4, 19).

უკანასკნელ, IV ჯგუფში გაერთიანდნენ ბრტყელგანიკვეთიანი სამაჯურები, რომელთაც რკალი მთელ სიგრძეზე გრავირებული გეომეტრიული სახეებით აქვთ შემკული (ტაბ. III, 7, 8). ასეთი სამაჯური სულ ორ კომპლექსში აღმოჩნდა: დგ I, 4, 21. პირველს ბოლოებიც გეომეტრიული ორნამენტით აქვს შემკული (ტაბ. III, 7), ხოლო დანარჩენ ორს გრავირებული სტილიზებული ცხოველის თავებით (ტაბ. III, 8). ორი უკანასკნელი ერთი ელინისტური ხანის სამარხიდან მომდინარეობს (დგ I, 21)³¹. ანალოგიური სამაჯურები ცნობილია ეშერის კრემაციული სამარხიდან³², რომლის თარიღი ახლა რამდენადმე დაზუსტებულია და ძვ. წ. III—II სს. განისაზღვრება³³. ქვევრსამარხი, რომელშიც ეს სამაჯურებია აღმოჩენილი, დაბლაგომის სამარხების გვიანდელ ჯგუფს განეკუთვნება. მასში აღმოჩნდა ოქროფენილი მძივები, რომლებიც კოლხეთში მხოლოდ ძვ. წ. III ს. მიწურულიდან ჩნდება.

იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება რკინის სამაჯურები, რომელთაც, მიუხედავად დეფორმაციისა, ემჩნევათ რომ ბრინჯაოს სამაჯურების კონტურს იმეორებენ.

ბრინჯაოს სამკაულთაგან აღსანიშნავია ს ა ს ა ფ ე თ ქ ლ ე რ გ ო ლ ე ბ ი , სადა მრგვალგანიკვეთიანი მავთულისა, ზოგს ბოლოები მინიატურული პრიზმული შეერილებით აქვს შემკული (სამაჯურების ანალოგიურად), ზოგს კი დაკეცილი; ს ა კ ი ს რ ე რ გ ო ლ ე ბ ი , ერთი კაუქებითაა შეკრული, ხოლო ორი ბოლოებდაკეცილია; რკალგახსნილი ჭრილფარაკიანი ბეჭდები, სულ ოთხი ასეთი ბეჭედი აღმოჩენილი (დგ I, 4, 7, 19, დგ II, 12)³⁴.

ქვევრსამარხთან ინვენტარში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავიათ მ ძ ი ე ე ბ ს , რომელთა უმრავლესობა მინისაა. ესაა ყვითელი და ლურჯი (საფირონის ფერი) სხვადასხვა ზომისა და ფორმის მძივები, სხვადასხვა ფორმის საკიდები (ლურჯი მინის დელფინისებური საკიდი, ამფორისებური საკიდი, პირამიდული საკიდი და სხვ). არის სარდიონის მძივებიც, მაგრამ იშვიათად. ერთ სამარხში აღმოჩნდა მოოქრული და მოვერცხლილი მძივები (დგ I, 21).

³¹ Б. А. Куфтин, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 44.

³² Б. А. Куфтин, *Колхида*, I, გვ. 33—35, ტაბ. 8.

³³ ამფორა, რომელშიც ფერფლი ინახებოდა, ი. ზეესტის განსაზღვრით, კენძელ კოსიდანაა და ძვ. წ. III—II სს. ეკუთვნის (И. Б. Зеест, *Керамическая тара Боспора, МИА*, 83, с. 106).

³⁴ ამ ბეჭდების შესახებ იხ. Б. А. Куфтин, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 44; მ. ლ ო რ თ-ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე , ძველი საქართველოს გლიტიკური ძეგლების კორპუსი, I, გვ. 86—87; მ ი ს ი-ჯ ე , *კოლხეთის ძვ. წ. V—III სს. საბეჭდო ბეჭდები*, თბ., 1975, გვ. 55.

სამარხეული ინვენტარის აუცილებელი ატრიბუტია მონეტა, რომელიც თითქმის ყველა კარგად დაცულ სამარხშია აღმოჩენილი. ყველა მონეტა ერთი ტიპისა—კოლხური თეთრის წვრილი ნომინალები (ტრიობოლები). მონეტების უმრავლესობა ანეპიგრაფულია, მხოლოდ ექვსი მონეტა იმ იშვიათ კოლხურ მონეტათა რიცხვს მიეკუთვნება, რომლებზეც ბერძნული ასოებითაა გამოსახული. ექვსივე მონეტაზე იკითხება ნიშანი „ΛΙΘ“ ასეთი მონეტა ორ სამარხშია აღმოჩენილი (დგ I, 25, 26)³⁵.

სამარხეული ინვენტარის შედარებითი ტიპოლოგიური ანალიზის საფუძველზე დაბლაგომის ქვეერსამარხებში ერთმანეთის მომდევნო რამდენიმე ქრონოლოგიური ჯგუფი გამოირჩევა: 1. ძვ. წ. IV ს. უკანასკნელი მეოთხედი ძვ. წ. III ს. დასაწყისი (ქვეერსამარხები დგ I, 1, 25, 26, 27; დგ II, 1, 8, 15); 2. ძვ. წ. III ს. (ქვეერსამარხები დგ I, 4, 18, 19; დგ II, 3, 4); 3. ძვ. წ. III ს. მიწურული (ქვეერსამარხები დგ I, 7, 21; დგ II, 12). დანარჩენი ქვეერსამარხების თარიღი, მათი ცული დატულობის ან უინვენტარობის გამო, შესაძლოა მხოლოდ ზოგადად ძვ. წ. IV—III საუკუნეებით განისაზღვროს³⁶.

ძვ. წ. III—II სს. მიჯნის, შეიძლება, ძვ. წ. II ს. იყოს სოფლის განაპირას, სამანქანო გზის მახლობლად, შემთხვევით აღმოჩენილი ქვეერსამარხი (დგ II, 12). ქვეერი ვერტიკალურად იყო ჩადგმული. ყელზე ბრტყელი კრამიტი ეფარა, რომელზეც მიცვალებული ესვენა. სამარხში აღმოჩნდა ბოლოებგაბრტყელებული ბრინჯაოს სამაჯური, შემკული გველის თავის სქემატური გამოსახულებით, ბრინჯაოს ბრტყელგანიცვეთიანი ბეჭედი და წითლად გამომწვარი ღოჭი, რომელსაც წყვილღეროვანი ურის პირის ძირში და მხარზე აქვს დაძვრწილი. მხარს გარშემო ორ ღარს შუა მოქცეული ირიბნაჭდეების სარტყელი შემოსდევს. ემჩნევა წითელი საღებავის კვალი (ტაბ. XIII, 2)³⁷.

სამარხეული კომპლექსები

დგ I, ქვეერსამარხი № 26. სამარხი ქვეერი ჩადგმული იყო ვერტიკალურად, თავდაყირა.

სამარხეული ინვენტარი 1. ღოჭი, დიდი ზომისა, რუხად გამომწვარი. ზედაპირი მთლიანად დაშტრიხული აქვს (ქვეერების მსგავსად), მხრის არე ორნამენტარებულია (ტაბ. VI, 1); 2. სამაჯური ბრინჯაოსი, ზურგსწორი,

³⁵ Б. А. Куфтин, დასახ. ნაშრომი, გვ. 54.

³⁶ როგორც ცნობილია, დაბლაგომის ქვეერსამარხებს ბ. კუფტინი ზოგადად ძვ. წ. VI—III სს. ათარიღებდა (Б. А. Куфтин, დასახ. ნაშრომი, გვ. 75). ასეთივე თარიღები ჰქონდა შემეშავებულ ნ. ხოშტარას (Н. В. Хостариа, Древнее поселение в Даблагоми, დისერტაცია, გვ. 94 და შემდ.). მაგრამ ახალმა აღმოჩენებმა როგორც კოლხეთში, ისე საერთოდ საქართველოში რამდენადმე დააზუსტეს ეს თარიღი (იხ. ვ. თოლორაძე, არქეოლოგიური გათხრები დაბლაგომში 1970—1971 წლებში, ვანი, II, გვ. 62 და შემდ.).

³⁷ ამ სამარხის შესახებ იხ. ვ. თოლორაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 56.

³⁸ დგ I ქვეერსამარხების კომპლექსების აღწერა იხ. Б. А. Куфтин, დასახ. ნაშრომი, გვ. 20—35; დგ II-ის, ვანი, II, გვ. 50—60.

შუაში და ბოლოებში ორ-ორი დრაკონის თავის გამოსახულებითაა შემკული (ტაბ. VI, 2); 3. ბრინჯაოს სამაჯური, ანალოგიური ზემოაღწერილისა, მხოლოდ რკალის შუაში დრაკონის გამოსახულების გარეშე (ტაბ. VI, 3); 4. სასაფეთქლე რგოლები, მრგვალგანიკვეთიანი ვერცხლის მავთულისა (ტაბ. VI, 4); 5. მძივები ცისფერი, მწვანე და ყვითელი მინისა (21 ცალი). მათ შორის ერთი ცისფერი პასტის საკილია (ტაბ. VI, 5); 6. მონეტები-კოლხური თეთრი, ჩვეულებრივი ტიპისა, 2 ცალი. სამარხი დაახლოებით ძვ. წ. IV ს. უკანასკნელ მეოთხედს უნდა ეკუთვნოდეს.

ღვ II. ქვევრსამარხი № 8. სამარხი ქვევრი ჩადგმული იყო ვერტიკალურად, ყელით ქვემოთ.

სამარხეული ინვენტარი: 1. დოქი რუხად გამომწვარი თიხისა, შეაზებაპირიანი, ყელი ძაბრისებურადაა გაფართოებული, პირი სადაა, მუცელი ბიკონუსური, ძირი ბრტყელი, ყელს ირგვლივ პარალელური ღარები შემოუყვება (ტაბ. VII, 1). სამარხი ძვ. წ. IV ს. მიწურულს მიეკუთვნება.

ღვ I, ქვევრსამარხი № 25. სამარხი ქვევრი ჩადგმული იყო ვერტიკალურად, პირით ქვემოთ.

სამარხეული ინვენტარი: 1. დოქი, რუხად გამომწვარი თიხისა, მისი ალება ვერ მოხერხდა; 2. დოქი, რუხად გამომწვარი თიხისა, ყელს ირგვლივ პარალელურად ღარები შემოუყვება (ტაბ. VIII, 5); 3. ჯამი, რუხად გამომწვარი, ხელით ნაძერწი (ტაბ. VIII, 4); 4. სამაჯურები ბრინჯაოსი, შემკული სამწილადი პრიზმული შევრილებით (ტაბ. VIII, 6, 7); 5. სამაჯური ბრინჯაოს წვრილი მავთულისა, შემკული პატარა ბურცოვებით და რკალსირ გვლივი ჭდეებით (ტაბ. VIII, 8); 6. სამაჯური რკინისა, ძლიერ ფრაგმენტირებული; 7. სასაფეთქლე რგოლები, ვერცხლისა, გაბრტყელებული და გახვრეტილი ბოლოებით; 8. რგოლები ბრინჯაოს მრგვალგანიკვეთიანი მავთულისა, ოვალური, ბოლოები ერთმანეთთან აქვს მისული; 9. მძივები ლურჯი და ყვითელი პასტისა, მათ შორის ერთი თვალადია; 10. ვერცხლის მონეტები—კოლხური ნახევარდრამები, ბერძნული ასოებით („MO“) რვევრსზე. სამარხი ძვ. წ. IV—III სს. თარიღდება.

ღვ I, ქვევრსამარხი № 27. სამარხი ქვევრი ჩადგმული იყო ვერტიკალურად, თავდაყირა.

სამარხეული ინვენტარი: 1. დოქი რუხად გამომწვარი თიხისა. ყელს ირგვლივ ამოღარტული ზოლების სარტყელი შემოსდევს, ყელს ქვევით კი ირიბ-ნაქდეებისა (ტაბ. VIII, 1); 2. ბრინჯაოს ზურგსწორი სამაჯურები, შემკული სამწილადი პრიზმული შევრილებით (ტაბ. VIII, 2); 3. სასაფეთქლე რგოლები, ბრინჯაოს მრგვალგანიკვეთიანი მავთულისა; 4. ოქროს საკილი ნახევარმთვარის მოყვანილობის; 5. მძივები მწვანე მინისა; 6. მონეტა—კოლხური თეთრი. სამარხი ძვ. წ. IV—III სს. განეკუთვნება.

ღვ II, ქვევრსამარხი № 4. ქვევრი იდგა ვერტიკალურად. თავდაყირა.

სამარხეული ინვენტარი: 1. ორყურა ჭურჭელი, ბრტყელ-ძირა ამფორის ტიპისა (ტაბ. XI, 1); 2. ორყურა ჭურჭელი, ანალოგიური ზემოაღწერილისა, შედარებით პატარა (ტაბ. XI, 2); 3. დოქი რუხად გამომწვარი თიხისა, პირგადაშლილი, მშვილდისებური, მრგვალგანიკვეთიანი ყური უშუალოდ პირთან იწყება და მხარს უერთდება (ტაბ. XI, 3); 4. დოქი ნაცრისფრად

გამომწვარი თიხისა, პირი ძაბრისებურად გაფართოებული აქვს და ყელისგან გამოყოფილი (ტაბ. X, 4); 5. ღოჭი მონაცრისფროდ გამომწვარი თიხისა, უხეშად ნაკეთები (ტაბ. X, 3); 6. რუხად გამომწვარი თიხის ქოთანის, პირის გვირგვინი შემკული აქვს ერთრიგად განლაგებული კონცენტრული წრეებისაგან შედგენილი სარტყელით, ხოლო ყელი მთლიანად დაფარულია ტალღოვანი ორნამენტით (ტაბ. XI, 4); 7. ქოთანის სახურავი, შემკული ცხოველის თავის სკულპტურული გამოსახულებით (ტაბ. XI, 4); 8. შავად გაპრიალებული თიხის კოჭობი (ტაბ. X, 4); 9. რუხ-მოწითალოდ გამომწვარი თიხის დაბალი, ყელფართო ღოჭა, სამტუჩა პირიანი (ტაბ. X, 1); 10. ძვ. წ. III ს. დასაწყისის ამფორისკი, ვარდისფრად გამომწვარი თიხისა, იმპორტული, მცირეაზიული წარმოშობის (ტაბ. V, 8); 11. სამაჯური ბრინჯაოსი, შემკული სამ-სამი პრიზმული წანაზარდით (ტაბ. IV, 8); 12. სამაჯური რკინისა, ზურგსწორი, ძლიერ დაჟანგული; 13. საკისრე რგოლი ბრინჯაოსი, შეკრული კაუჭებით; 14. მძივები მწვანე მინისა და სარდიონისა; 15. ვერცხლის სამი კოლხური მონეტა. სამარხი ძვ. წ. III ს. დასაწყისისა.

ღგ I, ქვევრსამარხი № 4. სამარხი ქვევრი გვერდზე იყო მიწვენილი. ყელით ჩრდილოეთისაკენ.

სამარხეული ინვენტარი: 1. ღოჭი რუხად გამომწვარი თიხისა, პირგადაშლილი, მხრები ძლიერ დაქანებული აქვს. მშვილდისებური ყური პირის გაგრძელებას წარმოადგენს, ოდნავ ზეაწეულია და მეორე ბოლოთი მხარს ებჯინება (ტაბ. IX, 2); 2. ღოჭი რუხად გამომწვარი თიხისა, სამტუჩა (ტაბ. IX, 1); 3. სამაჯური, ბრინჯაოსი, ზურგსწორი, შემკული სიგრძივ დაღარული 7 ოვალური ბურცობით (ტაბ. IX, 3); 4. სამაჯური ბრინჯაოს მრგვალგანივკეთიანი მავთულისა, ბიკონუსურთავიანი, ღერო შემკულია თანაბარი ინტერვალით დაცილებული ირგვლივი ჭდეებით (ტაბ. IX, 4); 5. სამაჯური ბრინჯაოს მრგვალგანივკეთიანი მავთულისა, ბიკონუსურთავიანი (ტაბ. IX, 5); 6. სამაჯური ბრინჯაოსი, ბრტყელგანივკეთიანი, რკალს ნაპირები გრავირებული სარტყელებით აქვს შემკული, თავები სტილიზებული ცხოველის თავის გამოსახულებებით (ტაბ. IX, 6); 7. მძივები და საკიდები—სერდოლიკის, ლურჯი და მწვანე მინის (ტაბ. IX, 8); 8. ბრინჯოს ზარაკი (ტაბ. IX, 7); 9. რკინის ბეჭდის ფრაგმენტები; 10. ვერცხლის მონეტა—კოლხური ნახევარდრაქმა. სამარხი ძვ. წ. III ს. შუა ხანებს განეკუთვნება.

ღგ I, ქვევრსამარხი № 7. სამარხი დანგრეული იყო, ქვევრის მდგომარეობის დადგენა ვერ მოხერხდა.

სამარხეული ინვენტარი: 1. ღოჭი, ნაცრისფრად გამომწვარი თიხისა, პირფართო, ძირგამოყვანილი (ტაბ. XII, 1); 2. ღოჭი, ნაცრისფრად გამომწვარი თიხისა, პირგადაშლილი, წვეილღეროიანი ყური ძირში აქვს მოტეხილი (ტაბ. XII, 2); 3. რუხ-მოწითალო გამომწვარი თიხის ორყურა ჭურჭელი (ყურები მოტეხილი აქვს), კანთაროსისებური (ტაბ. XII, 3); 4. რკინის სამაჯურის ფრაგმენტები (ტაბ. XII, 5); 5. ბრინჯაოს მრგვალფარაკიანი ბეჭედი, ფრინველის გამოსახულებიანი; 6, 7. ბრინჯაოს თავშეუქვრელი სასაფეთქლე რგოლები (ტაბ. XII, 4); 8. ლურჯი მინის სიგრძივ დაღარული მძივი (ტაბ. XII, 6);

9. მძივები სხვადასხვაფერი მინისა, მათ შო.ოისაა მოოქრული და მოვერ-
ცხლილი მძივები. სამარხი ძვ. წ. III ს. მიწურულისაა.

დაფნარი. სამტრედიის რაიონის სოფ. დაფნარი, ისე როგორც დაბ-
ლაგომი, რიონისპირა ბორცვებზეა განლაგებული (გურია-ახალციხის მთების
ჩრდილო განშტოება) და ისე როგორც დაბლაგომი, ისტორიულ-გეოგრაფი-
ულად და ფიზიკურ-გეოგრაფიულადაც „ვანის ქვეყნის“ შემადგენელი ნაწი-
ლია³⁹. იგი სულ სამიოდე კილომეტრითაა დაცილებული დაბლაგომს და
15-ოდე კილომეტრით ვანს.

დღევანდელი სოფელი გვიან, XIX ს. მიწურულშია აღმოცენებული. გან-
საკუთრებით გაიზარდა სოფელი უკანასკნელ ხანს. ახალ საკარმიდამო ნაკვე-
თების ათვისებას თან სდევდა შემთხვევითი არქეოლოგიური აღმოჩენები,
რომლებმაც განაპირობეს ამ ტერიტორიაზე არქეოლოგიურ ძიებათა წაოწყე-
ბა. 1967 წ. ვანის არქეოლოგიური ექსპედიციის ბაზაზე შეიქმნა დაფნარის
რაზმი, რომელმაც ისტ. მეცნ. კანდიდატის ნ. კილურაძის ზეამძღვანელობით
მნიშვნელოვანი მასალები მოიძია ძვ. წ. V—II სს. კოლხეთის არქეოლოგიისათ-
ვის. ამჯერად ჩვენი ყურადღების ცენტრში დაფნარის სამაროვანია⁴⁰.

სამაროვანი განლაგებულია სოფლის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში. და-
ზერებითი თხრილების საშუალებით შემოიფარგლა სამაროვნის გაერცულების
არე. სამხრეთ-დასავლეთიდან მას ბუნებრივი საზღვარი — წაბლის ღელე ჩაუ-
დის, ჩრდილოეთიდან რიონის ქალა (აქ კულტურული ფენები არ დადასტურ-
და), აღმოსავლეთით კი სამაროვანი ჩაის გორამდე ვრცელდება. გაიკვია, რომ
სამაროვანს საკმაოდ დიდი ტერიტორია (50 ჰა!) უკავია⁴¹.

სამარხები ერთმანეთისაგან საკმაო მანძილით დაცილებულ ბუდეებადაა
განლაგებული. ვარაუდობენ, რომ აქაც, ისე როგორც დაბლაგომში, საოჯახო
სამარხები უნდა გვქონდეს, რომლებიც საკარმიდამო ნაკვეთებთან ახლოს
იმართებოდა⁴². სულ 38 ქვევრსამარხია გათხრილი.

სამარხად იყენებდნენ სამეურნეო დანიშნულების ქვევრებს. დაფნარში
დამოწმებულია რამდენიმე შემთხვევა, როდესაც სამარხად დაზიანებული,
ნაკლული, საოჯახოდ გამოუსადეგარი ქვევრი იყო გამოყენებული.

სამარხი ქვევრების უმრავლესობა მიწაში ვერტიკალურად, თავდაყირაა
ჩადგმული. ქვევრი წინასწარ შუაზე იხერხებოდა, ფელის ნაწილში, რომელ-
საც მოზრდილი ქურჭლის ნატეხს დაათარებდნენ, ჩაასვენებდნენ მიცალე-
ბულს ინვენტარიანად და ძირის ნაწილს ზევიდან დაახურავდნენ. რვა სამარხი
ქვევრი ჰორიზონტალურად იყო ჩადგმული (ქვევრსამარხები №№ 2, 11, 12,
23, 28, 29, 32, 37). ამ შემთხვევაში ქვევრს სიგრძეზე ხერხავდნენ. კარგად
შეიმჩნევა გადახერხვის კვალი. ქვედაში ჩააწვენდნენ მიცალებულს, ხოლო

³⁹ Н. К и г у р а д з е, Дاپнарский могильник, с. 10.

⁴⁰ დაფნარის სამაროვნის დასასათბიძას ვეერდნობი: ნ. კილურაძე, ცენტრალური
კოლხეთის მოსახლეობის ისტორიისათვის ანტიკურ ხანაში, სადისერტაციო ნაშრომი, თბ., 1972
(ინახება ისტორიის, არეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში); Н. Ш. К и
г у р а д з е, К истории населения центральной Колхиды в античную эпоху, Тб., 1972,
автореферат; Н. К и г у р а д з е, Дاپнарский могильник, Тб., 1976.

⁴¹ Н. К и г у р а д з е, Дاپнарский могильник, с. 14.

⁴² იქვე.

მეორე ნაწილს ზევიდან დაახურავდნენ. მიცვალებულს ქვევრში აწვენდნენ ხელ-ფეხმოკეცილ მდგომარეობაში, ქალებს მარცხენა, ხოლო მამაკაცებს მარჯვენა გვერდზე. ყველა სამარხში, სადაც მოხერხდა ამის დადგენა, მიცვალებული ესვენა თავით დასავლეთისაკენ — ასეა 13 სამარხში.

სამარხების აბსოლუტურ უმრავლესობაში თითო მიცვალებული ესვენა. მხოლოდ ორში წყვილი იყო დაკრძალული (ქვევრსამარხები № 13, 23).

სამარხეული ინვენტარი, როგორც მოსალოდნელი იყო, ღარიბული და ერთფეროვანია. იგი წარმოდგენილია თიხის კურკლით, მცირეოდენი სამკაულითა და მონეტებით.

თიხის კურკელი. თიხის კურკელი კარგად დაცულ თითქმის ყველა სამარხში (22) აღმოჩნდა. კურკელი, როგორც წესი, სამეთუნეო ჩარჩხვა დამზადებული (მხოლოდ № 6 სამარხში აღმოჩნდა ხელით ნაძერწი ღოჭი). კურკლის უმრავლესობა შავად ან ლევად არის გამომწვარი, იშვიათია წითელკეციანი კურკელი. კერამიკა ძირითადად სხვადასხვა ფორმისა და ზომის ღოჭებითაა წარმოდგენილი. ნაკლებია სხვა დანიშნულების კურკელი — ქოთნები, ჯამები⁴³.

ნ. კილურაძე ამ კერამიკას ორ ქრონოლოგიურ ჯგუფად ყოფს: წინარეელი-ნისტურად და ელინისტურად⁴⁴. როგორც იგი აღნიშნავს, პირველი ჯგუფის კერამიკა დაფნარში ძალიან ცოტაა. სულ რამდენიმე კურკელი შემკულია ტრადიციული კოლხური ორნამენტით-ტალღოვანი ხაზებით, თევზიჭხური ნაქდეგებისაგან შედგენილი სარტყლებით⁴⁵. პირველ ჯგუფში იგი აერთიანებს №1, 13 და 31 სამარხებში აღმოჩენილ ღოჭებს. თიხის კურკლის დიდი უმრავლესობა II ჯგუფში ერთიანდება და ამდენად ელინისტურ ხანას უკავშირდება⁴⁶.

სამკაულთაგან პირველ რიგში აღსანიშნავია ბრინჯაოს სხმული სამაჯური, რომლებიც საერთო მოხაზულობით ერთ ტიპოლოგიურ მოდელს მიეკუთვნებიან. — ყველა სამაჯური რკალგახსნილია და მეტ-ნაკლებად ზურგშედრეკილი, მაგრამ განსხვავებულია მათი დეკორი. ამ თვალსაზრისით ნ. კილურაძე მათში 6 ნაირსახეობას გამოარჩევს: 1. სამწახნავა, ოვალურ-განივეკეთიანი სამაჯურები, რომლებსაც ბოლოები დრაკონის თუ ჯველის თავებით აქვთ შემკული. ამ სამაჯურებს იგი ძვ. წ. IV—III სს. ათარილებს; 2. ოვალური ბურცოვებით შემკული სამაჯურები, რომელთა ზედაპირი სიგრძივი ქდეებითაა შემკული; 3. სამაჯურები, რომელთა რკალი სიმეტრიულად განლაგებული, სამწახნავა პრიზმული წანაზარდებითაა შემკული; 4. სამაჯურები, რომელთა რკალი შემკულია ცილინდრული წანაზარდებით. მეორე, მესამე და მეოთხე ჯგუფში გაერთიანებული სამაჯურები ძვ. წ. IV—III სს. კომპლექსებშია აღმოჩენილი; 5. სამაჯური, რომლის რკალი შემკულია სიმეტრიულად განლაგებული მართკუთხაგანივეკეთიანი შვერილებით; 6. მრგვალგანივეკეთიანი მავ-

⁴³ სამარხ ქვევრებზე ყურადღებას არ ვმახვილებთ, რადგან როგორც ნ. კილურაძე აღნიშნავს, ადრეული ტიპის ქვევრების სამარხად გვიან გამოყენება დაფნარში ჩვეულებრივი მოვლენაა (ნ. კილურაძე, საღისერტაიო ნაშრომი, გვ. 158). ეს ასეა სხვაგანაც, ისე რომ სამარხად გამოყენებული ქვევრის თარიღი სამარხის თარიღად ვერ გამოდგება. ამჭერად კი ჩვენ ძირითადად ქვევრსამარხების გავრცელების თარიღები გვიანტერესებს.

⁴⁴ Н. Кигурадзе, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 47.

⁴⁵ ნ. კილურაძე, *ცენტრალური კოლხეთის მოსახლეობის ისტორიისათვის...*, გვ. 202.

⁴⁶ Н. Кигурадзе, *Дипнарекий могильник*, с. 48.

თულის რკალშედრეილი სამაჯურები, რომელთაც ბოლოები ოდნავ აქვთ გამსხვილებული. ეს სამაჯურები თანმხლები მასალების მეშვეობით ძვ. წ. III—II სს. თარიღდება⁴⁷.

ბრინჯაოს სამკაულთაგან ყურადღებას იმსახურებს აგრეთვე საბეჭდოვი ბეჭდები, საკისრე რგოლები, რომლებიც მხოლოდ ორ სამარხში აღმოჩნდა. დიდი ადგილი უჭირავს დაფნარის სამარხეულ ინვენტარში სასაფეთქლე რგოლებს და საყურეებს, რომლებიც ბრინჯაოსაგან და ვერცხლისგანაა ნაკეთები. ესაა უბრალო მრგვალგანიცვეთიანი მათულის თავშეუქცეველი რგოლები. შედარებით აღრეულები მსხლისებური მოყვანილობისაა და შესქელებული ბოლოები აქვს. გვიანდლებს ხშირად ბოლოები დამშვენებული აქვთ რკალისირგვლივი ჰაერებით.

ლითონის სამკაულთაგან აღსანიშნავია აგრეთვე ცილინდრული, გვერდშეჭრილი ზარაკები, რომლებიც მხოლოდ ერთ (№ 31) სამარხში აღმოჩნდა⁴⁸.

სამკაულთა ყველაზე მრავალრიცხოვან და მრავალფეროვან კატეგორიას წარმოადგენენ მძივები და მძივსაკიდები. მათი დიდი უმრავლესობა მინისა და პასტისაა, თითო-ოროლაა ქვისა — სარდიონისა და ოპალის. რამდენიმე სამარხში აღმოჩნდა ე. წ. თვალადი მძივი. გვიან ჩნდება მინის მოოქრული მძივები (სამარხი № 11, 23).

მნიშვნელოვანია დაფნარის ნუმიზმატიკური მონაპოვარი. 13 სამარხში 40 მონეტაა აღმოჩენილი. მონეტების უმრავლესობა კოლხური ვერცხლის ჩვეულებრივი ტიპის ტრიობოლია, მხოლოდ ერთია სინოპური ნახევარდრაქმა (ქვევრსამარხი № 21).

სამარხეული ინვენტარის ანალიზის საფუძველზე ნ. კილურაძე დაფნარის ქვევრსამარხებში ოთხ ქრონოლოგიურ ჯგუფს გამოარჩევს: 1. ძვ. წ. IV ს. (ქვევრსამარხები №1, 7, 8, 13, 15, 17, 31, 33); 2. ძვ. წ. IV—III სს. (ქვევრსამარხები № 3, 6, 10, 20, 22, 26, 27, 28, 34, 35); 3. ძვ. წ. III ს. (ქვევრსამარხები №№ 2, 4, 5, 9, 11, 19, 21, 23, 24); 4. ძვ. წ. III—II სს. (ქვევრსამარხები № 32, 37)⁴⁹.

ეს თარიღები, მე მგონი, მცირედენ დაზუსტებას მოითხოვს, კერძოდ, პირველ ქრონოლოგიურ ჯგუფში გაერთიანებული სამარხებისა, რომელთა ასაკაც ნ. კილურაძე ძვ. წ. IV საუკუნით განსაზღვრავს. განხილული მასალების მიხედვით ძნელია მკაცრად გამიჯნული ძვ. წ. IV ს. სამარხების გამოყოფა. მაგ., ქვევრსამარხი №1 წარმოადგენილია პირფართო დოქითა და სასაფეთქლე რგოლით. დოქი თავისი ორნამენტული დეკორით გარკვეულ სიახლოვეს ავლენს წინარეელისტიური ხანის კოლხურ კერამიკასთან⁵⁰, მაგრამ ფორმის უნიკალურობის გამო მისი დათარიღება ძნელია. ასეთი ორნამენტით შემკული ჭურჭელი კი ელინისტურ ხანაშიც საკმაოდ გავრცელებულა⁵¹. რაც შეეხება სასაფეთქლე რგოლს,

⁴⁷ Н. К и г у р а д з е, Дапнарский могильник, с. 51—53.

⁴⁸ იქვე, გვ. 53—55.

⁴⁹ იქვე, გვ. 40, 41.

⁵⁰ იქვე, გვ. 15, რაბ. XIII.

⁵¹ ნ. ვ ა შ ა კ ი ძ ე, ა. კ ა ხ ი ძ ე, ფივნარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე 1975 წელს ჩატარებული კელევაძეების შედეგები, ტაბ. XVII, 5, 7; ე. თ ო ლ ო რ დ ა ვ ა, არქეოლოგიური გათხრები დაბლაგოში 1970—71 წლებში, ვანი, II, სერ. 81, 82, 103, 110.

დათარიღების საფუძველად ის, ცხადია, არ გამოდგება. ქვეერსამარხ № 7-ის სამკაულები ზოგადად ძვ. წ. IV-III საუკუნეებისაა⁵², ხოლო ამ სამარხიდან მომდინარე დოქი, რომელსაც ნ. კილურაძე დაბლაგომის დოქის ანალოგიურად მიიჩნევს⁵³, ელინისტური ხანის უნდა იყოს. ყოველ შემთხვევაში, დაბლაგომში იგი ნამდვილად გვიანდელ, პორიზონტალურად განლაგებულ დგ I, 4 სამარხიდან მომდინარეობს (ტაბ. IX, 2)⁵⁴.

ძვ. წ. IV ს-ის არაფერია ქვეერსამარხ № 8-შიც. აქ აღმოჩენილია დაბლაგომის ანალოგიური კოქობი⁵⁵, მაგრამ ეს კოქობი არც დაბლაგომში გვაძლევს კონკრეტულ თარიღს⁵⁶. ასევე არაფერია კონკრეტული თარიღისათვის №15, 17, ქვეერსამარხებში. № 33 ქვეერსამარხში აღმოჩენილი ორყურადოქი, ისე როგორც ზემოაღწერილი, ატარებს ვარკვეულ არქაულ ნიშნებს, ასევე ორნამენტული დეკორის თვალსაზრისით, მაგრამ ფორმის უნიკალურობის გამო არც მისი დათარიღება შეიძლება კონკრეტულად. სამკაულის დიდი ნაწილი კი, თვით გამთხრელის განსაზღვრით, ძვ. წ. IV—III საუკუნეებისაა⁵⁷.

მით უმეტეს, არ არის საფუძველი იმისათვის, რომ დაფნარის ქვეერსამარხთა ერთი ნაწილი, კერძოდ, სამარხი №31 ადრეანტიკურ ხანას მივაკუთვნოთ, როგორც ამას გ. ლორთქიფანიძე გვთავაზობს⁵⁸. სამარხი № 31 ბავშვისაა. მისი ინვენტარი ჩამდენადმე გამოირჩევა სხვა სამარხების ინვენტარისაგან, მაგრამ არა არქაულობით, არამედ სამკაულის მრავალფეროვნებით. განსაკუთრებულია თვით სამარხად გამოყენებული, საგანგებოდ ორნამენტირებული დერგიც⁵⁹. სამარხში აღმოჩნდა ორი თიხის ქურქელი—ყურიანი ქოთანი და ყურმილიანი დოქი. სწორედ ეს დოქია ძირითადი არგუმენტი ამ სამარხის ადრეულობის მტკიცებისას. დოქი პატარა ზომისაა (სიმაღლე—9,5 სმ-ია). უხეშზედაპირიანი, ფართოდ გადაშლილი პირი, დაბალი ყელი, მრგვალი მუცელი და ბრტყელი ძირიაქვს. ყელს ირგვლივ მოკლე ნაქდევების სარტყელი შემოუყვება (ტაბ. XIV, 1). იგი სრულიად განსხვავებულია ადრეანტიკური ხანის ყურმილიანი დოქებისაგან როგორც ფორმით, ისე დამზადების ხარისხით. ადრეანტიკური ხანის დოქებისათვის დამახასიათებელი გეომეტრიული ფორმები—ბიკონუსური მუცელი, სწორხაზოვანი ყელ-პირი, დახვეწილი პროპორციები—აქ სრულიად გამქრალია. იგი ყურმილიანი დოქების იმ დეგრადირებულ ტაპს მიეკუთვნება, რომელიც საკმაოდ გავრცელებულია მთელი ელინისტური ხანის მანძილზე. ასეთი ყურმილიანი დოქები აღმოჩენილია ფიქვენარში ელინისტური ხანის სამარხებში⁶⁰, დაბლაგომში, გვიანდელ, პორიზონტალურად განლაგებულ ქვეერსამარხში⁶¹, ვანში, ელინისტური ხანის ფე-

⁵² Н. Кигурадзе, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 20.

⁵³ იქვე.

⁵⁴ Б. А. Куфтин, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 21, ტაბ. 20, I.

⁵⁵ Н. Кигурадзе, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 21, ტაბ. XXII.

⁵⁶ Б. А. Куфтин, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 29, ტაბ. 21, 2.

⁵⁷ Н. Кигурадзе, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 37, ტაბ. XIV.

⁵⁸ Г. Лордкипанидзе. *Колхида в VI—II вв. до н. э.*, с. 83.

⁵⁹ Н. Кигурадзе, *დასახ. ნაშრომი*, ტაბ. XIII.

⁶⁰ ნ. ვაშაკიძე, ა. კახიძე, *ფიქვენარის ელინისტური ხანის სამაროვანის 1975 წ. ჩატარებული საველე კვლევა-ძიების შედეგები*, სსსრ, VII, გვ. 43, ტაბ. XVI, 2; XVII, 5, 7.

⁶¹ ე. თოლორდავა, *არქეოლოგიური გათხრები დაბლაგომში 1970—71 წწ.*, ეანი, II, გვ. 56.

ნებში⁶², სამთავროს⁶³ და საჩხერეს გვიანელინისტური ხანის სამარხებში⁶⁴.

ახლა რაც შეეხება ამ სამარხში აღმოჩენილ სამკაულს (ტაბ. XIV, 2—9). იგი ძირითადად სხვადასხვაგვარი საკიდებით არის წარმოდგენილი, რომელთაც მრავალი პარალელი ეძებნებათ სწორედ ელინისტური ხანის მასალებში. მაგალითად, მთვარისებური საკიდი ცნობილია დაბლაგომისა დგ. I, 27, ძვ. წ. IV—III სს. ქვევრსამარხიდან⁶⁵, ფიქვნარის ძვ. წ. III—II სს. სამარხიდან⁶⁶; ცილინდრული ზარაკები — ფიქვნარის ელინისტური ხანის სამარხებიდან (ერთ შემთხვევაში გვიანდელ ყურმილიან დოქთან ერთად)⁶⁷, ფარცხანაყანეის ძვ. წ. III—II ს. სამარხიდან⁶⁸, სამთავროს ძვ. წ. II ს. სამარხიდან⁶⁹ და სხვ. თავშეკრული სასაფეთქლე რგოლები ცნობილია დაბლაგომის ძვ. წ. II ს. სამარხიდან⁷⁰. სამკაულის ნაწილს თვითონ ნ. კილურაძე ძვ. წ. IV—III სს. ათარილებს⁷¹. ასე რომ, ამ სამარხის წინარეელინისტური ხანით დათარიღებისათვის საფუძველი თითქოს არ ჩანს⁷².

წინარეელინისტური ხანის კერამიკა დაფნარში არ არის. აქ გამოირჩევა ჯგუფი თიხის ჭურჭლისა, რომელიც გენეტიკურ კავშირშია წინარეელინისტურ კოლხურ კერამიკასთან, მისგანაა განვითარებული. ასეთი დაფნარის ქვევრსამარხებში ცოტაა. კერძოდ, ასეთია № 13 ქვევრსამარხში აღმოჩენილი დოქები და ჯამი (ტაბ. XV, 1, 2, 3)⁷³. ეს სამარხი ერთ-ერთი ადრეულია; ზემოხსენებული ყურმილიანი დოქი (ტაბ. XIV, 1)⁷⁴, № 1 სამარხში აღმოჩენილი პირფართო დოქი და შეიძლება № 33 სამარხში აღმოჩენილი ორყურა დოქი. ჭურჭლების უმრავლესობას არ ჰყავს წინამორბედი ტრადიციულ კოლხურ კერამიკაში. მათი ფორმები ელინისტურ ხანაშია აღმოცენებული სხვადასხვა გავლენების შერწყმის გზით.

საერთო ნიშნების მიხედვით დაფნარის კერამიკულ მონაბოვარში შეიძლება 3 ჯგუფი გამოირჩეს: 1. ჭურჭელი, რომელიც წინარეელინისტური ხანის სამეთუნეო ტრადიციებს აგრძელებს; 2. ჭურჭელი, რომელთა ფორმები ბერძნული კერამიკის გავლენითაა ჩამოყალიბებული (სამარხი № 5, 9, 23, 28);

⁶² ПАЙ в 1975 г., გვ. 67; ვანი, V, სურ. 106.

⁶³ ვ. თ. ლ. ო. რ. დ. ა. ვ. ა., მასალები ქართლის სამეფოს ისტორიისათვის ძვ. წ. III—I სს. მსკა, III, ტაბ. V, 6.

⁶⁴ ქ. ნ. ა. დ. ი. რ. ა. ძ. ე., ყვირილას ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, გვ. 129, ტაბ. XXXIX, 1.

⁶⁵ Б. А. К у ф т и н, დასახ. ნაშრომი, 47, ტაბ. XV, 6.

⁶⁶ ნ. ვ. ა. შ. ა. კ. ი. ძ. ე., ა. კ. ა. ხ. ი. ძ. ე., ფიქვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანის 1975 წ. ჩატარებული მუშაობის ანგარიში, სლსძ, VII, ტაბ. VII, 4.

⁶⁷ იქვე, ტაბ. XVI, 4.

⁶⁸ М. М. И в а щ е н к о, Кувшинный могильник в Зап. Грузии, СА, XIII, 1950.

⁶⁹ ვ. თ. ლ. ო. რ. დ. ა. ვ. ა., მასალები ქართლის სამეფოს ისტორიისათვის..., გვ. 151.

⁷⁰ ვ. თ. ლ. ო. რ. დ. ა. ვ. ა., არქეოლოგიური გათხრები დაბლაგომში, სურ. 83.

⁷¹ Н. К и г у р а д з е, დასახ. ნაშრომი, გვ. 33, 34.

⁷² დაფნარის ქვევრსამარხების ერთი ჯგუფის ძვ. წ. V—IV სს. დათარიღების ცდა ნ. კილურაძესაც ჰქონდა (ნ. კ. ი. ლ. უ. რ. ა. ძ. ე., დაფნარის სამაროვანი, XVIII სამეცნიერო სესია, მიძღვნილი 1968 წ. არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებისადმი, თბ., 1969, გვ. 21; მ. ი. ს. ი. ე. ვ., მონეტები დაფნარის სამაროვნიდან, „ძეგლის მეგობარი“, 23, გვ. 15; Н. Ш. К и г у р а д з е, Г. А. Л о р д к и п а н и д з е, Археологические исследования в Дапнари, Археологические открытия 1969 года, Москва, 1970, с. 365), მაგრამ შემდგომმა გათხრებმა ეს არ გაამართლა.

⁷³ Н. К и г у р а д з е, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. XIII, 3.

⁷⁴ იქვე, ტაბ. XIV, 2, 3.

3. დოქები, რომლებიც ტიპოლოგიურად იმ ჯგუფს მიეკუთვნებიან, რომლის გაჩენა დაბლაგომში აღმოსავლურ-ქართული სამყაროს გავლენას უკავშირდება (სამარხი № 5, 23). საგულისხმოა, რომ დაფნარის კერამიკულ ნაწარმში ფორმათა წარმომავლობის თვალსაზრისით, იგივე ჯგუფები გამოირჩეა, რაც დაბლაგომში, მაგრამ შეფარდება სხვაა. დაბლაგომში გაცილებით მეტია წინარე-ელისისტურ კოლხურ კერამიკასთან დაკავშირებული ფორმები, ნაკლებია ანტიკური კერამიკის მინაბაძები და რაც არის, ისიც სუსტადაა გამოვლენილი. ასევე ნაკლებია იმპორტი. ეს ამ სამარხებს შორის არსებული, მართალია მეტირე, მაგრამ მაინც ქრონოლოგიური სხვაობის მაჩვენებელი უნდა იყოს.

დაფნარში ქვევრსამარხების გაერტყევა ალბათ ძვ. წ. IV—III სს. მიჯნიდან უნდა ეთარიუდოთ (სამარხი № 1, 13, 31), სამარხების დიდი უმრავლესობა კი ძვ. წ. III და III—II სს. უნდა ეკუთვნოდეს (სამარხი № 5, 6, 7, 9, 11, 24, 26, 28, 34, 35). დაფნარში თითქმის ძვ. წ. II საუკუნეც გამოიყოფა (სამარხი № 23, 32), რომელიც არ ჩანს საკუთრივ დაბლაგომში.

სამარხული კომპლექსები

ქვევრსამარხი № 13. სამარხი ქვევრი ჩადგმული იყო ვერტიკალურად, პირით ქვემოთ. მასში დედა-შვილი აღმოჩნდა დაკრძალული. ქალი იწვა მარცხენა გვერდზე, თავით დასავლეთისაკენ.

სამარხული ინვენტარი 1. დოქი, შავად გამომწვარი თიხისა, მხარი შემკული აქვს სამრიგად განლაგებული მსხვილი ნაქდევებისაგან შედგენილი სარტყლებით (ტაბ. XVI, 1); 2. დოქი, რუხად გამომწვარი თიხისა. მხარსა და მუცელს ირგვლივ ირიბი ნაქდევების სარტყლები შემოსდევს, რომლებიც ე. წ. წიწვოვან ორნამენტს ქმნიან (ტაბ. XV, 2); 3. ჯამი, შავად გამომწვარი, ოდნავ პირმოყრილი, მომრგვალებულკალთიანი და ძირბრტყელი (ტაბ. XV, 3); 4. მძივები ბრინჯაოსი და მწვანე პასტისა; 5. მონეტა, კოლხურზე თეთრი „XII“-ნიშნისა. სამარხი ძვ. წ. IV—III სს. თარიღდება. იგი ყველაზე ადრეული უნდა იყოს დაფნარის ქვევრსამარხებს შორის.

ქვევრსამარხი № 5. სამარხი ქვევრი ჩადგმული იყო ვერტიკალურად, თავდაყირა. მიცვალებული ესვენა ხელ-ფეხაკეცილ მდგომარეობაში, მარცხენა გვერდზე, თავით დასავლეთისაკენ.

სამარხული ინვენტარი: 1. ორყურა, ამფორისებური ჭურჭელი, ყავისფერი თიხისა. პროფილირებული პირი აქვს, მრგვალი მუცელი და ოდნავ გამოყვანილი, მაღალი ძირი. ჭურჭელი ანტიკური კერამიკის მინაბაძს წარმოადგენს (ტაბ. XVI, 4); 2. დოქი, შავად გამომწვარი, ვიწროყელიანი, პირგადაშლილი, ყელი შემკული აქვს ირგვლივ პარალელური ღარებით, ხოლო მხარი წვერებით ქვემოთ მიმართული დაშტრიხული სამკუთხედებით (ტაბ. XVI, 3); 3. ბრინჯაოს სამაჯურები, შემკული სამწილადი პრიზმული შეერილებით (ტაბ. XVI, 5); 4. ვერცხლის სასაფეთქლე რგოლები, შემკული რკალისირგვლივი ჭდეებით (ტაბ. XVI, 6); 5. ცისფერი პასტის მძივები. ქვევრსამარხი ძვ. წ. III ს. შუახანებით თარიღდება.

⁶ დაფნარის სამარხული კომპლექსების დახასიათება იხ. Н. Кигурадзе, დასაბ. ნაშრომი, გვ. 15—40.

ქვევრსამარხი № 9. სამარხი ქვევრი იდგა ვერტიკალურად, თავდაყირა. სამარხეული ინვენტარი: 1. მონაცრისფრო-ვარდისფრად გამომწვარი თიხის კანთაროსისებური ჭურჭელი, ანტიკური კერამიკის მინაბადი (ტაბ. XVII, 1); 2. ქოთანი ნაცრისფრად გამომწვარი თიხისა, ყურიანი (ტაბ. XVII, 2); 3. ბრინჯაოს სამაჯურები: ორი შემკულია ოვალური ბურცოვებით. ბურცოვები სიგრძივ დაღარულია და რკალისაგან ირგვლივ კლდეებითაა გამოყოფილი (ტაბ. XVII, 3, 4). მესამეს რკალი მთელ სიგრძეზე განივი კლდეებით აქვს შემკული, ბოლოები კი შემსხვილებული (ტაბ. XVII, 5); 4. სასაფეთქლე რგოლები, ვერცხლის, თავგახსნილი, ბოლოებში რკალისირგვლივი ნაჭდევებით შემკული (ტაბ. XVII, 6); 5. საყურე რგოლები ვერცხლისა, ზემადწერილის ანალოგიური, მხოლოდ უფრო პატარა (ტაბ. XVII, 7). სამარხი ძვ. წ. III ს. II ნახევრისაა.

ქვევრსამარხი № 32. სამარხი ქვევრი ჩადგმული იყო ჰორიზონტალურად, ყელით დასავლეთისაკენ. მიცვალებული იწვა მარცხენა გვერდზე, ხელ-ფეხაკეცილ მდგომარეობაში, თავით დასავლეთისაკენ.

სამარხეული ინვენტარი: 1. ამფორისკი, მოყვითალოდ გამომწვარი თიხისა იმპორტული (ტაბ. XVIII, 1); 2. ჭამი თხელკეციათი, პირგადაშლილი, დგას დაბალ, ბორბლისებურ ქუსლზე (ტაბ. XVIII, 3); 3. ქოთანი, რუხმოწითალოდ გამომწვარი თიხის (ტაბ. XVIII, 4); 4. ღოჭი შავად გამომწვარი თიხისა (ტაბ. XVIII, 2). სამარხი ძვ. წ. III—II სს. ან უფრო ძვ. წ. II ს. უნდა იყოს.

ქვევრსამარხი № 23. სამარხი ქვევრი ჩადგმული იყო ჰორიზონტალურად, ყელით დასავლეთისაკენ. პირზე აფარებული ჰქონდა სქელკედლიანი ჭამის ფრაგმენტი (ლუთერიის?).

სამარხეული ინვენტარი: 1. ღოჭი მონაცრისფრო-ვარდისფრად გამომწვარი თიხისა, ძირი ოდნავ გამოყვანილი აქვს. ყელს ირგვლივ რელიეფური სარტყელი შემოსდევს, მხარს—სუსტად ამოკაწრული ღარები. წყვილ-ღეროვანი, ოდნავ ზეწეული ყური მხართან იწყება და პირ-ქობას უერთდება (ტაბ. XV, 5); 2. ღოჭი, ნაცრისფრად გამომწვარი თიხისა, ოვალურგანივკვეთიანი ყური მხარსა და პირ-ქობაზეა დაძვრული (ტაბ. XV, 6); 3. 7 ჭამი, ლეგად გამომწვარი თიხისა, ირიბკალთიანი, დგას დაბალ, ბორბლისებურ ქუსლზე (ტაბ. XV, 4); 4. სამაჯურები ბრინჯაოსი, სადა, მრგვალგანივკვეთიანი მავთულისა, ბოლოები ოდნავ შემსხვილებული აქვთ; 5. მინის მძივები, მათ შორის ორი მოოქრულია. სამარხი ძვ. წ. II ს. უნდა იყოს, იგი დაფნარის სამაროვნის ერთ-ერთი გვიანდელი სამარხია.

რიონ-სუფსის ორმდინარეთი. ქვევრსამარხთა აღმოჩენის სიზშირის თვალსაზრისით ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი რეგიონია აღმოსავლეთ გურია⁷⁶. აქ ეს წესი დაკრძალვისა ძირითადად რიონ-სუფსის შორის ტერიტორიაზეა ფიქსირებული (წიფნარი, ზენობანი, ღიდვანი, ქვემოხეთი, ზემოფარცხა, ბუკისციხე და სხვ.). თითო-ოროლა შემთხვევა უფრო დასავლეთითაცაა დადასტურებული—ჩიბათი (ლანჩხუთის რ-ნი) და გოგორეთი (მახარაძის

⁷⁶ ამ მასალის დახასიათებისას ეყრდნობი: ნ. ე ა შ ა კ ი ძ ე, სუფსა-ნატანების აუზის ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები, ბათუმი, 1975 (სადისერტაციო ნაშრომი, ინახება ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში).

რ-ნი). ამ აღმოჩენათა უმრავლესობა შემთხვევითი ხასიათისაა, არქეოლოგიური გათხრებით მხოლოდ ზემოფარცხმის სამაროვანია შესწავლილი.

ზემოფარცხმა. სოფ. ზემოფარცხმა ჩოხატაურისაგან 5—6 კმ-თაა დაცილებული. ძველი სამაროვანი განლაგებულია სოფლის ჩრდილოეთით, ე. წ. „გარდანაულის გორის“ (ნიგოეთის ქედის განშტოება) სამხრეთ ფერდობზე. სამაროვანს 700 კვ. მ. ფართობი უკავია. ამ ტერიტორიაზე 35 სხვადასხვა დაცულობის ქვევრსამარხი გაითხარა.

დაბლაგომისგან და დაფნარისგან განსხვავებით, სადაც სამარხები ერთმანეთისგან საკმაო მანძილთა დაცილებულ ცალკეულ ბუდეებად არიან განლაგებული, აქ ამ სამარხებს ერთიანი სამაროვანი უკავიათ, რაც დაკრძალვის წესების მრავალი ნიუანსის დანახვას შესაძლებლობას იძლევა.

სამარხად უმრავლეს შემთხვევაში კოლხური ქვევრებია გამოყენებული, უფრო იშვიათად დერგები (ბავშვების დასაკრძალად), ხოლო ერთ შემთხვევაში ამფორა.

სამარხი ქვევრების უმრავლესობა შუაზეა გადახეჩილი და თავდაყირაა ჩადგმული წინასწარ ამოჭრილ ორმოში (ქვევრსამარხი № 10, 12, 14, 15, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 25, 31, 32, 33, 35). ქვევრს პირზე აფარებდნენ ქვევრისავე მოზრდილ ნატეხს, რომელზეც ასვენებდნენ მიცვალებულს, ხოლო ქვევრის ძირის მხარეს ზევიდან დაახურავდნენ (ტაბ. XIX, 1, 2); ქვევრსამარხების ნაწილი პორიზონტალურადაა ჩადგმული ორმოში (ქვევრსამარხი № 3, 4, 5, 7, 8, 9, 13, 16, 19). ამ შემთხვევაში ქვევრის კედელს ამოტეხავდნენ, ჩასვენებდნენ მიცვალებულს და ამოტეხილ ნაწილებს ზევიდან დააფარებდნენ (ტაბ. XIX, 3). ქვევრის პირს ამოქოლავდნენ მოზრდილი ქვით ან ჭურჭლის ნატეხით, ორ შემთხვევაში ქვევრის პირი კოლხური ამფორით იყო დაცული (ქვევრსამარხი № 3, 5)⁷⁷. სამარხები სამაროვანის ტერიტორიაზე ერთმანეთისაგან დაცილებულ ბუდეებად არიან განლაგებული.

ჩონჩხი მხოლოდ სამ სამარხში აღმოჩნდა, სამივეში მიცვალებული თავით დასავლეთისაკენ იყო ორიენტირებული. პორიზონტალურად ჩადგმული ქვევრებიც ყელით დასავლეთით იყვნენ დამხრობილნი. თუ ვიმსჯელებთ დაფნარის ანალოგიით, სადაც ასეთ შემთხვევაში მიცვალებული ყოველთვის თავით ქვევრის ყელისკენ, ე. ი. დასავლეთისკენ იყო ორიენტირებული, შეიძლება დასავლეთის ორიენტაცია ზემოფარცხმისთვისაც გაბატონებულად ჩავთვალოთ.

სამარხად გამოიყენებოდა ჩვეულებრივი, სამეურნეო დანიშნულების ქვევრები, მაგრამ იყო შემთხვევები, როდესაც ქვევრი სპეციალურად სამარხად იყო დამზადებული. როგორც ზემოფარცხმის არქეოლოგიური გათხრების ხელმძღვანელი ნ. ვაშაქიძე აღწერს: ზოგიერთი ქვევრის კედელი მუცლის ქვემოთა რელიეფური სარტყლების გასწვრივ გამოწვევამდე გარედან ნაწილობრივ ღრმად არის გახეჩილი, თითქმის გადაჭრილი, ხოლო გამოწვევის შემდეგ ფრთხილად გადატეხილი (სამარხი № 14, 21, 23, 24)⁷⁸.

⁷⁷ ასეთი შემთხვევები დადასტურებულია ფარცხანაყანეშიც (М. М. И в а щ е н - к о, დასახ. ნაშრომი, გვ. 320), მაღლაქში (ლ. ჭ ი ჭ ი ა, „ქუთაისის ქვეყნის“ ძვ. წ. I ათასწლეულის არქეოლოგიური ძეგლები, 1979, სადისერტაციო ნაშრომი, ინახება ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში).

⁷⁸ ნ. ვ ა შ ა ქ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 100.

სამარხეული ინვენტარის ასორტიმენტი, ისე როგორც დაბლაგომსა და დაფნარში, შეზღუდულია. იგი წარმოდგენილია თითო-ორიოლა თიხის კურკლითა და სამკაულებით. 10 სამარხში აღმოჩენილია ვერცხლის მონეტა — კოლხური თეთრი.

თიხის კურკელი ძირითადად ადგილობრივია⁷⁹. მათი უმრავლესობა დამზადებულია სამეთუნეო ჩარხზე, კეცი ღია მოწითალოა. ნაწილი კურკელისა ხელითაა ნაძერწი, უპირატესად ქოთნები. კურკელი, როგორც წესი, უორნამენტოა, გამონაკლისია ქვევრსამარხი № 3, რომელშიც მოყავისფრო-წითელი საღებავით მოხატული დოქუნა და გაპრიალებული ზოლებით შემკული, რუხად გამოამწვარი ქოთანია აღმოჩნდა.

ზემოფარცხმის სამაროენიდან მომდინარე კერამიკულ ნაწარმში შეიდი ძირითადი ჯგუფი გამოიყოფა: I. სამარხად გამოყენებული ქვევრები, რომლებშიც ზედაპირის დამუშავების, პროპორციების და შემკულობის მიხედვით ორი ჯგუფი გამოირჩევა. პირველი ჯგუფის ქვევრებისათვის დამახასიათებელია ოთხკუთხაგანეკვეთიანი გვირგვინი, დაბალი ცილინდრული ყელი, ფართო მხრები (უდიდესი დმ მხრებზე მოდის), ძირისაკენ მკვეთრად შევიწროებული კორპუსი და ბრტყელი ძირი. ქვევრების ეს ჯგუფი ძვ. წ. IV—III სს. თარიღდება. მეორე ჯგუფის ქვევრებისათვის, პირველისაგან განსხვავებით, დამახასიათებელია დაქანებული მხრები და გარსდინებადი, კვერცხისებური ტანი. მათი ასაკი ძვ. წ. III—II სს. განისაზღვრება⁸⁰; II. სამარხად გამოყენებული ძვ. წ. IV—III სს. დერგები; III. კოლხური ამფორები, რომლებიც ორ შემთხვევაში სამარხ ქვევრს ყელზე ეფარა (ქვევრსამარხი № 3, 5), ხოლო ერთხელ სამარხად იყო გამოყენებული; IV. ქოთნები, რომლებშიც რამდენიმე სახეობა გამოირჩევა; V. დოქები, რომლებშიც სამი ქვეჯგუფი გამოიყოფა; VI ჯგუფში გაერთიანდნენ წითელი საღებავით მოხატული დოქები, ხოლო VII-ში ჯამები, რომელთაგან ერთი ბრტყელი-ძირაა, ხოლო ორი ქუსლიანი⁸¹.

ლითონის სამკაულთაგან პირველყოფლისა აღსანიშნავია ბრინჯაოს სამაჯურები. ზემოფარცხმის სამაროვანზე 60-მდე ბრინჯაოს სამაჯურია აღმოჩენილი, ზოგიერთ სამარხში რამდენიმე წყვილი. ამ სამაჯურებში 5 ნაირსახეობა გამოირჩევა: I. რკალგახსნილი, ზურგსწორი სამაჯურები, რომლებსაც ბოლოები ცხოველის თავის სკულპტურული გამოსახულებებით აქვთ შემკული; II. რკალგახსნილი, ზურგშედრეკილი სამაჯურები, რომელთაც რკალი და ბოლოები ოვალური ბურცობებით აქვთ შემკული, ბურცოები ხშირად სიგრძე დაღარულია და რკალისაგან ირგვლივ კედებითაა გამოყოფილი; III. ზურგშედრეკილი, საღარკალიანი სამაჯურები, რომელთაც ბოლოები მრგვალი ბურცოებით აქვთ შემკული; IV. რკალგახსნილი, ზურგსწორი სამაჯურები, რომელთაც რკალი და ბოლოები სამსამი პრიზმული შეფერილით აქვთ შემკული; V. ზურგშედრეკილი სამაჯურები, რომელთაც ბოლოები სტილიზებული გველის თავებით აქვთ შემკული⁸².

⁷⁹ ამ კერამიკის შესახებ დაწერილებით იხ. ნ. ვ ა შ ა კ ი ძ ე, სუფსა-ნატანების აუზის ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები, დისერტაცია, გვ. 100 და შშდ.

⁸⁰ ნ. ვ ა შ ა კ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 116.

⁸¹ იქვე.

⁸² იქვე, გვ. 118, 119; Н. В. В а ш а к и д з е, Археологические памятники античного времени бассейна рек Супса и Натанеби, ავტორეფერატი, 1975, გვ. 19.

ლითონის სამკაულთაგან აღსანიშნავია აგრეთვე საყურე-რგოლები, კრილფარაკიანი ბეჭდები, ზარაკები⁸³. დიდი ადგილი უკავია ზემოფარცხმის სამარხეულ ინვენტარში მინის მძივებსა და მძივსაკიდებს, რომლებიც ზოგიერთ სამარხში ასეულობითაა აღმოჩენილი. მძივებში გამოირჩევა ლურჯი, ყვითელი და თეთრი მინის იოტები, ოვალური, სიგრძივ დაღარული მძივები (შიგნიდან მოკრული მძივები და სხე).⁸⁴

სამარხეული ინვენტარის ანალიზის საფუძველზე ნ. ვაშაქიძე ზემოფარცხმის ქვევრსამარხებს ორ, ერთმანეთის მომდევნო ქრონოლოგიურ ჯგუფად ყოფს: I. ჯგუფს ათარიღებს ძვ. წ. IV—III სს. (ქვევრსამარხები № 10, 12, 14, 15, 17, 18, 20—35), ხოლო II-ს ძვ. წ. III—II სს. (ქვევრსამარხები № 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9,). № 16 ქვევრსამარხს იგი გარდაამავალ ხანას აკუთვნებს⁸⁵.

ამ თარიღებში ღღეს შეიძლება მცირე კორექტივის შეტანა. შედარებითი ქრონოლოგიის თვალსაზრისით აქ სადავო არაფერია. მაგრამ ეჭვს იწვევს მათი აბსოლუტური თარიღები, რომლებიც ჩემი აზრით, ცოტა მოძველებულია — ძვ. წ. IV—III სს. სამარხები ამ სამაროვანზე არ ჩანს. ზემოფარცხმის ქვევრსამარხები დაბლაგომზე და დაფნარზეც რამდენადმე ახალგაზრდა უნდა იყოს. ასეთი მტკიცების საფუძველს იძლევა ზემოფარცხმის ქვევრსამარხებიდან მომდინარე კერამიკა, რადგან როგორც მრავალგზის იყო აღნიშნული, ლითონის სამკაული დიფერენცირებული ქრონოლოგიისათვის სანდო საყრდენი არ არის. მაგალითისათვის ავიღოთ ბრინჯაოს სამაჯურები. სამაჯურებში, როგორც ნათქვამი იყო, 5 ნაირსახეობა გამოირჩა. მიუხედავად იმისა, რომ ეს სამაჯურები თავისთავად შეიძლება გარკვეული ქრონოლოგიური თანამიმდევრობით დაჯგუფდეს, სამარხების დანაწევრებულ დათარიღებაში მათი მნიშვნელობა მინიმალურია, რადგან ისინი ზემოფარცხმის ქვევრსამარხებში პრაქტიკულად თანაარსებობენ (გარდა V ტიპისა, რომელიც მხოლოდ გვიანდელ სამარხებში გვხვდება). მაგალითად, № 21 ქვევრსამარხში პირველი სამი ჯგუფის სამაჯური აღმოჩნდა, № 16 და 23 ქვევრსამარხებში მეორე და მესამე ჯგუფის სამაჯურები, № 35 სამარხში პირველი და მეოთხე ჯგუფის სამაჯურები და ა. შ. ანალოგიურ სურათს იძლევა სხვა სამკაულიც: მძივები და მძივსაკიდები, საყურეები, სასაფეთქლე რგოლები და სხე.

რა სურათს გვაძლევს ამ მხრივ ზემოფარცხმის ქვევრსამარხებიდან მომდინარე კერამიკა? პირველ ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, რომ სამარხეულ ინვენტარში თითქმის სრულიად არ ჩანს კერამიკული ფორმები, რომელიც შეიძლება გენეტიკურად წინარეელინისტური ხანის კოლხურ კერამიკას დაუკავშირდეს. არ ჩანს კავშირი წინამორბედ კოლხურ კერამიკასთან ორნამენტული დეკორის თვალსაზრისითაც — ზემოფარცხმის კერამიკა უორნამენტოა (მხედველობაში არაა მიღებული სამარხად გამოყენებული ქვევრები). ზემოფარცხმის კერამიკის კეცი, როგორც წესი, ღია ფერისაა, ადრეელინისტური ხანის კოლხურ კერამიკაში კი მაინც ლევა ჭურჭელი ბატონობს.

სამარხეულ ინვენტარში ძირითადად ორი ტიპის ჭურჭელი გვხვდება: ქოთნები და ღოჭები. ქოთნები ხელითაა ნაძერწი, უხეშად ნაკეთებია. ასეთი შინა-ხელოსნური ნაწარმი, როგორც ცნობილია, ფართოდაა გავრცელებული კოლხეთში მთელი ანტიკური ხანის მანძილზე სახეუცვლელად და ამდენად

⁸³ ნ. ვაშაქიძე, სუფსა-ნატანების აუზის ანტიკური ხანის ძეგლები, გვ. 130.

⁸⁴ იქვე, გვ. 136.

⁸⁵ იქვე, გვ. 145.

ქრონოლოგიურ კლასიფიკაციას არ ექვემდებარება. დარჩა ღოჭები. ზემოფარცხმის სამაროვანზე 11 ღოჭია აღმოჩენილი, ყველა კარგი დაცულობისაა. მათთვის დამახასიათებელია მოწითალო-ვარდისფერი კეცი, გადაშლილი პირი და უშუალოდ პირზე მიერთებული ყური (ტაბ. XX). ამ ზოგადი ნიშნების მატარებელი ღოჭები კოლხეთში მხოლოდ ძვ. წ. III საუკუნიდან ჩნდება (ვანი, დაბლაგომი, დაფნარი). წარმომავლობის თვალსაზრისით მათ აღმოსავლურ-ქართულ სამყაროს უკავშირებენ. ზემოფარცხმის ღოჭები, თუ მათ თიხის ჭურჭლის ამ კატეგორიაში განვიხილავთ, როგორც ამას გვთავაზობს, ნ. ეაშვიძე⁸⁸, რამდენადმე დაცილებულნი არიან თავიანთ პროტოტიპებს. მათ განსხვავებული პროპორციები ახასიათებთ—შედარებით განიერი და დაბალი ყელი, მცირედ გადაშლილი პირი. ამასთანავე მათ უჩნდებათ რიგი ნიშნებისა, რომლებიც მათი შედარებით გვიანდლობის მაჩვენებელია. კერძოდ, ზემოფარცხმის ღოჭებში გამოირჩევა შეწყვილებულყურიანი და ძირგამოყვანილი ღოჭები. ეს დეტალები ბერძნული კერამიკის გავლენას უკავშირდება და მხოლოდ ელინისტური ხანიდან ჩნდება. დაბლაგომში ასეთი სულ ორი ნიმუშია აღმოჩენილი, ორივე გვიანდელ, ძვ. წ. III—II სს. დგ I, 7 სამარხში, დაფნარშიც ასევე ძვ. წ. III—II სს. № 5 და 23 სამარხებში. ზემოფარცხმაში კი ასეთი ნიშნების მატარებელი ღოჭები სამარხეული ინვენტარის უმრავლესობას წარმოადგენს: წყვილღეროვანი ყურიანი ღოჭები, აღმოჩნდა № 18, 19 და 24 სამარხებში (ტაბ. XX, 7, 8). ძირგამოყვანილი ღოჭი № 16 და 25-ე ქვევრსამარხებში (ტაბ. XX, 4, 5). ამავე დროს მე-16 სამარხში აღმოჩნდა ბრტყელძირა ღოჭიც, რომელიც ამ სამარხს № 32 და 33 სამარხებთან აახლოებს. ეს უკანასკნელი კი ზემოფარცხმის ქვევრსამარხებს შორის ყველაზე ადრეული ჩანს. ისე რომ, ამ სამარხებს შორის დიდი ქრონოლოგიური სხვაობა არ არის საყარაულო.

№ 23 სამარხიდან მომდინარეობს ზემოფარცხმის სამაროვანზე აღმოჩენილი ერთადერთი სამტუჩაპირიანი ღოჭი (ტაბ. XXI, 4), რომელიც შიდა კოლხეთში მხოლოდ ძვ. წ. III ს-ში ჩნდება. ეს კარგად დასტურდება ამავე სამარხში აღმოჩენილი მოძრავსაკიდიანი საყურითაც (ტაბ. XXI, 3). ასეთი საყურეები მხოლოდ ელინისტურ ხანაში ჩნდება, განსაკუთრებით კი გვიანელინისტური ხანისთვისაა დამახასიათებელი (სამთავრო, უფლისციხე)⁸⁷⁻⁸⁸.

ისე, რომ, განხილული მასალების მიხედვით ზემოფარცხმაში ქვევრში დაკრძალვის წესის გავრცელება დაახლოებით ძვ. წ. III ს. შუა ხანებიდან უნდა ვიგულისხმოთ.

საინტერესო სურათს იძლევა ამ მხრივ სამარხების განლაგება სამაროვნის ტერიტორიაზე. როგორც აღნიშნული იყო, სამაროვანს 700 კმ ფართობი უკავია. ამ ფართობზე სამარხები სამ ჯგუფადაა კონცენტრირებული: სამაროვნის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში (ქვევრსამარხები № 21—35), ცენტრში (ქვევრსამარხები № 9—21) და სამხრეთ მონაკვეთზე (ქვევრსამარხები № 1—8)⁸⁹.

⁸⁸ ნ. ეაშვიძე, სუფსანტანების აუზის ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები გვ. 111.

⁸⁷⁻⁸⁸ ი. გაგოშიძე, ელინისტური ხანის მასალები სამადლოდან, სსმ, XXVII, გვ. 60; Ю. М. Гагошидзе, К датировке могильника Нерон-Дереси, „მაცნე“, 2, 1975, გვ. 98.

⁸⁹ იხ. სამაროვნის გეგმა—ნ. ეაშვიძე, საღისერტაციო ნაშრომი, ტაბ. X.

ეს ჩგუფები ერთმანეთს ენაცვლებიან დროში. პირველი ჩგუფის სამარხებში ყველაზე ადრეულია. აქ მხოლოდ ვერტიკალურად ჩაფლული ქვევრებია დადასტურებული. ამავე დროს ყველა ქვევრი პირველი ქრონოლოგიური ჩგუფისაა ძვ. წ. IV—III სს-ის (6. ვაშაქიძის კლასიფიკაციის მიხედვით⁸⁰). რამდენიმე ქვევრი სპეციალურად სამარხადაა დამზადებული (№ 21, 22, 23, 24). სამაროვნის ცენტრალურ უბანზე ფიქსირებულია როგორც ვერტიკალურად (სამარხი № 10, 11, 12, 14, 15, 18, 20), ისე ჰორიზონტალურად ჩადგმული ქვევრები (სამარხები № 9, 13, 16, 17, 19). ერთი ქვევრი სპეციალურად სამარხადაა დამზადებული (სამარხი № 14). ვერტიკალურად ჩადგმული ყველა ქვევრი I ქრონოლოგიური ჩგუფისაა, ჰორიზონტალურად ჩადგმული კი II ქრონოლოგიური ჩგუფისაა (ძვ. წ. III-II სს.), მაგრამ სამარხეული ინვენტარის მიხედვით მათ შორის ქრონოლოგიური სხვაობა არ შეიმჩნევა. ე. ი. დროის გარკვეულ მონაკვეთში ეს ორი წესი დაკრძალვისათანაარსებობს (ეს დაბლაგომშიც და დაფნარშიც იგულისხმებოდა, მაგრამ დოკუმენტურად ამის ფიქსაცია ვერ ხერხდებოდა). მომდევნო, მესამე ჩგუფში (სამაროვნის სამხრეთ უბანზე) მხოლოდ ჰორიზონტალურად გამართული ქვევრსამარხებია დადასტურებული. ამავე დროს ყველა ქვევრი მეორე ქრონოლოგიური ჩგუფისაა. ეს სამარხები, ინვენტარის მიხედვითაც სრული უქვევლობით გვიანელინისტურ ხანას მიეკუთვნება: ორ სამარხ ქვევრს (№ 3, 5) ყელზე აფარებული ჰქონდა კოლხური ე.წ. ტანგამოყვანილი ამფორები. ასეთი ამფორები, როგორც ცნობილია, ძვ. წ. II საუკუნიდან ჩნდება⁸¹. ერთ სამარხში (№ 3) აღმოჩნდა წითელი საღებავით მოხატული დოქები (ტაბ. XXII 1, 2). ჭურჭლის შემკობის ასეთი ხერხიც სწორედ გვიანელინისტური ხანისათვისაა დამახასიათებელი (სამთავრო⁸², ვანი⁸³). № 4 და 5 სამარხებში აღმოჩნდა ასეულობით მოოჭრული მძივები, რომლებიც ისე მასობრივად სწორედ გვიანელინისტურ ხანაში გრცელდება.

ამრიგად, ზემოფარცხმის სამაროვანზე შეიძლება ერთმანეთის მომდევნო სამი ქრონოლოგიური ჩგუფის სამარხები გამოირჩეს: 1. ძვ. წ. III ს. შუა ხანები; 2. ძვ. წ. III—II სს. მიჯნა და 3. ძვ. წ. II—I სს. ეს სამაროვანი ალბათ ერთი ოჯახის საკუთრება უნდა ყოფილიყო, ე. წ. საგვარეულო სასაფლაო, რომელიც დაახლოებით საუკუნენახევრის მანძილზე ფუნქციონირებდა⁸⁴.

ზემოფარცხმის სამაროვნისთვის შემუშავებული ქრონოლოგიური მიჯნები, ქვევრსამარხთა გავრცელებისა, შეიძლება მთელ ამ რეგიონზე (მდ. სუფსის ზედა წელი) განავრცოთ. ამის საფუძველს იძლევა ამ მიდამოებიდან მომდინარე შემთხვევითი აღმოჩენები, რომლებიც ზოგადად ძვ. წ. III-I საუკუნეებს განეკუთვნება. ძვ. წ. III საუკუნისაა სოფ. ბუკისციხეში გამოვლენილი ქვევრსამარხი, რომელშიც შავად გამომწვარი, წნეხით გამოყვანილი ხაზებით შემკული დოქი აღმოჩნდა (ტაბ. XXIII, 4) ასევე ძვ. წ. III ს. უნდა იყოს ს. ფიფნარში აღმოჩენილი ქვევრსამარხი. ქვევრი ჩაფლული ყოფილა ვერტიკალურად, თავდაყირა⁸⁵. სამარ-

⁸⁰ 6. ვაშაქიძე, სადსერტაციო ნაშრომი, გვ. 98 და შემდგ.

⁸¹ Р. В. Путуридзе, Колхидские амфоры из Вани, КСИИ, 151, с. 69.

⁸² ვ. თოლორაძე, იხ. ამავე წიგნში, გვ. 49, ტაბ. XLI, 3, 4, XLVII, 1.

⁸³ 6. მათიძე, ადგილობრივი კერამიკა ვანიდან, მსკი, V, გვ. 55.

⁸⁴ შტრ. Н. В. В а ш а к и д з е, ავტორეფერატი, გვ. 13.

⁸⁵ 6. ვაშაქიძე, სუფსის აუზში შემთხვევით აღმოჩენილი ქვევრსამარხები, სდს, III,

ხეული ინვენტარი, რომელიც ჩოხატაურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში ინახება, შეიცავს რუხად გამომწვარ ღოქს (ტაბ. XXIII, 2), რომელიც ანალოგიურია დაფნარში⁹⁶ და დაბლაგომში⁹⁷ ძე. წ. III ს. სამარხებში აღმოჩენილი ღოქებისა; შავლაკიან კანთაროსს (ტაბ. XXIII, 1), ბრინჯაოსფარაკიან ბეჭედს, ბრტყელგანიკვეთიანი ბრინჯაოს რკალშედრევილ სამაჯურებს (ტაბ. XXIII, 3), რომელიც ანალოგიურია დაბლაგომის ელინისტური ხანის ქვევრსამარხებში (დგ I, 4, 21) აღმოჩენილი სამაჯურებისა და ვერცხლის მონეტას (კოლხურ თეთრს). ძე. წ. III ს. მეორე ნახევრის უნდა იყოს ზენობანში აღმოჩენილი ქვევრსამარხიც. ქვევრა ჩაფლული ყოფილა პორიზონტალურად. კომპლექსი შეიცავს ადგილობრივი თიხისაგან დამზადებულ შეწყვილებულყურთან ღოქს, ბრინჯაოს სამაჯურის ფრაგმენტს და სხვადასხვა ფორმისა და ფერის მინის მძივებსა და მძივსაკიდებს⁹⁸. ძე. წ. II-I სს. განეკუთვნება ს. ქვემოხეთში აღმოჩენილი ქვევრსამარხი, რომლის ინვენტარი ზოგადად შემოფარცხმის № 3 ქვევრსამარხის ინვენტარის ანალოგიურია. ქვემოხეთას ქვევრსამარხი ჩაფლული ყოფილა პორიზონტალურად. მასში აღმოჩნდა წითელკეციანი ღოქები, მათ შორის ერთი წითელი საღებავითაა მოხატული (ტაბ. XXIV, 3), ბრინჯაოს სამაჯურის ფრაგმენტები, ბოლოში გველის თავის სტალიზებული გამოსახულებით, სხვადასხვა ზომის და მოყვანილობის მოოქრული მძივები (ტაბ. XXIV, 4, 5, 6), მრგვალგანიკვეთიანი მავთულის საყურე-რგოლები (ტაბ. XXIV, 5) და ოქროს თხელი ფირფიტისაგან დამზადებული თავგახსნილი რგოლი (ტაბ. XXIV, 5). ყველა მონაცემის მიხედვით ქვემოხეთის ქვევრსამარხი ძე. წ. II—I სს. განეკუთვნება⁹⁹.

ამავე პერიოდის უნდა იყოს გურიანთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ექსპედაციის დაზვერვითა რაზმის მიერ (ხელმძღვანელი გ. გრიგოლია) ს. გოგორეთთან (მახარაძის რ-ნი) გათხრილი ქვევრსამარხი¹⁰⁰. სამარხი ქვევრი ჩაფლული იყო პორიზონტალურად, პირით აღმოსავლეთისაკენ. ქვევრი წითლადაა გამომწვარი, ზედაპირი ანგობირებულია. სამარხში აღმოჩნდა წითლად გამომწვარი და ყავისფერი საღებავით მოხატული კანთაროსი (ტაბ. XXIV, 7), მოწითალო-ყავისფერი საღებავით მოხატული ღოქი, პირმოყრილი ქუსლიანი ჯამები (ტაბ. XXIV, 8), ვერცხლის საყურე-რგოლები, მინის მძივები, ზოგი მოოქრულია, რკინის სამაჯურის ფრაგმენტები. ქვევრსამარხი ძე. წ. II-I საუკუნეებს განეკუთვნება.

აღსანიშნავია აგრეთვე ჩიბათში (ლანჩხუთის რ-ნი) აღმოჩენილი ქვევრსამარხი. ამ სამარხიდან მომდინარე ორი თიხის ქერქელი ინახება ლანჩხუთის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში: 1. მოწითალო-ყავისფრად გამომწვარი, ღოქი, პირგადაშლილი, ფართოყელიანი (ტაბ. XXIII, 6). ღოქის ფორმა ძლიერ ელინიზებულია; 2. შავლაკიანი ლეკითოსი (ტაბ. XXIII, 5) ანალოგიური ეშერის ელინისტური ხანის სამარხში აღმოჩენილისა. ქვევრსამარხი ინვენტარის მიხედვით ძე. წ. III—II სს. თარიღდება.

⁹⁶ Н. К и г у р а д з е, დასახ. ნაშრომი, გვ. 18, ტაბ. XVIII.

⁹⁷ იხ. ამავე წიგნში, გვ. 10, ტაბ. XI, 2.

⁹⁸ ნ. ე ა შ ა კ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 79.

⁹⁹ ზღრ. ნ. ე ა შ ა კ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 84.

¹⁰⁰ ნ. ე ა შ ა კ ი ძ ე, გურიანთის ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები, სტკძ, II,

ქვევრსამარხი № 25. სამარხი ქვევრი იდგა ვერტიკალურად, თავდა-
ყირა, ჩონჩხი არ შენასულა.

სამარხეული ინვენტარი: 1. ქოთანი რუხ-მოწითალოდ გამომწვარი
თიხისა, ხელით ნაძერწი, ცალყურა (ტაბ. XXV, 2); 2. ღოჭი რუხ-მოწითალოდ
გამომწვარი თიხისა, მხრებში განზიდული, ძირგამოყვანილი, ყელს ირგვლივ ლა-
რები შემოუყვება (ტაბ. XXV, 1); 3. სამაჯური ბრინჯაოსი, რკალშედრეკილი, შემ-
კული სუსტად გამოხატული ოვალური ბურცოვებით (ტაბ. XXV, 5); 4. სამაჯური
ზურგსწორი, რკალი მთლიანად შემკულია ირგვლივ ჭდეებით, ბოლოები სადაა
(ტაბ. XXV, 4); 5. სამაჯური ბრინჯაოსი, ზურგსწორი, ოთხკუთხაგანივცვეთიანი,
რკალი შემკულია მონაკვეთებად განლაგებული, ირგვლივ ჭდეებით, ბოლო-
ები ცხოველის თავის სტილიზებული გამოსახულებებით (ტაბ. XXV, 5); 6. ბრინ-
ჯოს ზარაყი, გვერდშეჭრილი, შემკული კანელურებით (ტაბ. XXV, 6); 7. ვერც-
ხლის საყურე-რგოლი; 8. სხვადასხვა ფერის მინის მძივები და მძივსაკიდები
(ტაბ. XXV, 7); 9. ვერცხლის მონეტები—3 კოლხური თეთრი ჩვეულებრივი
ტიპისა; სამარხი ძვ. წ. III ს. მეორე ნახევრისა.

ქვევრსამარხი № 16. ქვევრი ჩაფლული იყო პორიზონტალურად,
პირით დასავლეთისაკენ.

სამარხეული ინვენტარი 1. ღოჭი წითლად გამომწვარი თი-
ხისა, ბრტყელძირა, ყური უშუალოდ პირზეა დაძერწილი და მხარს უერთდება
(ტაბ. XXVI, 1); 2. ღოჭი ვარდისფრად გამომწვარი თიხისა, ძირი ოდნავ გამო-
ყვანილია. ყური მხარსა და პირ-ქობაზეა დაძერწილი (ტაბ. XXVI, 2). 3—7 ბრინ-
ჯოს სამაჯურები (ტაბ. XXV, 6—9); 8. ვერცხლის საყურე რგოლები, ბოლო-
დაეკენილი (ტაბ. XXVI, 5); 9. ბრინჯაოს ჭრილაფარაკიანი ბეჭედი. ფარაკზე
ფრთავაშლილი ფრინველია გამოსახული (ტაბ. XXVI, 4); 10. ბრინჯაოს
ჭრილაფარაკიანი ბეჭედი, ფარაკზე 7-ქიმიანი ვარსკვლავია გამოსახული
(ტაბ. XXVI, 3); 11. პასტის მძივები, სხვადასხვა ფერის; 12. მონეტები კოლ-
ხური. ჩვეულებრივი ტიპის (10 ცალი). სამარხი ძვ. წ. III—II სს. მიჯნით თარიღ-
დება.

ქვევრსამარხი № 3. ქვევრი ჩადგმულია პორიზონტალურად, პირით
სამხრეთ-დასავლეთისაკენ. ყელი კოლხური ამფორით ჰქონდა დაცული.

სამარხეული ინვენტარი: 1. ქოთანი, შავად გამომწვარი თი-
ხისა, შემკული ყელისირგვლივი ლარებით და მერიდიანულად განლაგებული
წნეხვით გამოყვანილი ზოლებით (ტაბ. XXII, 5); 2. ღოჭი, მოყავისფროდ გამო-
მწვარი თიხისა, შემკული წითელი საღებავით გამოყვანილი ზოლებით (ტაბ.
XXII, 1); 3. ასეთივე ღოჭი, მხოლოდ ოდნავ ძირგამოყვანილი (ტაბ. XXII, 2);
4. ჯამი, ყავისფრად გამომწვარი, ქუსლიანი (ტაბ. XXII, 4); 5. ჯამი, წითლად
გამომწვარი თიხისა, პირგადამოლილი, ქუსლიანი (ტაბ. XXII, 3); 9—13. ბრინჯა-
ოს სამაჯურები, ზოგს ბოლოები უბრალოდ აქვს შემსხვილებული, ზოგს კი სტი-
ლიზებული გველის თავებით შემკული (ტაბ. XXII, 6—9); 14, 15. ბრინჯაოს

¹⁰¹ ზემოთაღებულ სამარხეული კომპლექსების დახასიათება იხ. ნ. ვაშაქიძე, სადი-
სერტაო ნაშრომი, გვ. 56 და 57.

ბეჭდები: 16. მძივები მინისა და პასტისა, ურევია მოოქრულები. ქვევრსამარხი ძვ. წ. II—I სს. განეკუთვნება.

„ქუთაისის ქვეყანა“. განსაკუთრებით გახშირდა ქვევრსამარხთა აღმოჩენის შემთხვევები ქუთაისის მიდამოებში, რომელიც ელინისტური ხანის კოლხეთის ერთ-ერთ დაწინაურებულ ოლქს წარმოადგენდა.

ამ ნხრავს ყურადღებას იპყრობს ქუთაისის სამხრეთით და სამხრეთ-დასავლეთით განლაგებული სოფლები — ფარცხანაყანევი, მუხიანი, მესხეთი, მალაქი, ოდილაური, უკანეთი, ჭოგნარი და სხვ.

ამ აღმოჩენათა უმრავლესობა შემთხვევითი ხასიათისაა. არქეოლოგიურად მხოლოდ ფარცხანაყანევის შესწავლილი, სადაც ჭერ კიდეც 1937 წ. მ. ივანეშვილი 14 ქვევრსამარხს გათხარა¹⁰². აქ სამარხები ერთმანეთისაგან დაცილებულ ჯგუფებად იყვნენ განლაგებული. ყველა სამარხი ქვევრის ჩაფლული იყო პორიზატალურად, ორიენტირებული სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ. სამარხი ქვევრები იხერხებოდა სიგრძეზე. ერთ ნახევარში ჩასვენებდნენ მიცვალებულს ინვენტარიანად, მეორე ნახევარს კი ზევიდან დაახურავდნენ. ქვევრებს გასამაგრებლად ქვები ჰქონდათ შემოწყობილი. ყელიც ქვებით ჰქონდათ ამოქოლილი, ზოგს მოზრდილი თიხის ჭურჭელი ეფარა, ზოგს კი ამფორის ქვედა ნაწილი.

სამარხეული ინვენტარი შედგებოდა თიხის ჭურჭლისაგან და სამკაულეებისაგან. რამდენიმე სამარხში აღმოჩნდა მონეტა — კოლხური თეთრი.

კერამიკული ნაწარმი ზოგადად ანალოგიურია დაბლაგომის, დაფნარისა და ეშერის ელინისტური ხანის სამარხებიდან მომდინარე თიხის ჭურჭლისა. დოქები ხშირად შემაჯღლია სავარცხლისმიერი, ტალღოვანი ორნამენტით, რომელზედაც წნეხით გამოყვანილი ხაზებით შექმნილი რომბული ბადეა დატანილი. ჭურჭლის შემკობის ეს ხერხი ძალიან პოპულარულია ელინისტური ხანის კოლხეთში. გვხვდება იგი როგორც ზღვისპირა ზოლში (ოჩამჩირე, ეშერი), ისე შიდა რაიონებში (ვანი, დაბლაგომი)¹⁰³. ამ სამარხებიდან მომდინარე ყველა ჯამი ქუსლიანია. ესეც ელინისტური ხანისთვის დამახასიათებელი დეტალია.

ბრინჯაოს სამკაულთაგან აღსანიშნავია ბრინჯაოს სამაჯურები, ცილინდრული, გვერდშეჭრილი ზარაკები, საყურე-რაგოლები, ჭრილათარაკიანი ბეჭდები. განსაკუთრებული სიუხვითაა წარმოდგენილი ფარცხანაყანევის ქვევრსამარხებში პასტისა და მინის სხვადასხვა ფორმისა და ფერის მძივები.

ამ სამარხებს მ. ივანეშვილი ძვ. წ. III ს. ათარილებდა.¹⁰⁴ ეს თარიღი დღეს შეიძლება რამდენიმე დაკონკრეტდეს და ძვ. წ. III ს. მეორე ნახევრით შემოიფარგლოს.¹⁰⁵

¹⁰² ამ სამარხების შესახებ იხ. М. М. Ивашенко, Кувшинный могильник в Зап. Грузии, СА, 13, 1951, с. 320.

¹⁰³ Б. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды. I, გვ. 43, სურ. 12; ნ. მათიაშვილი, ადგილობრივი კერამიკა ვანიდან, გვ. 53; ვ. თოლორდავა, ამავე წიგნში, ტაბ. XXXII, 3.

¹⁰⁴ М. М. Ивашенко, დასახ. ნაშრომი, გვ. 328.

¹⁰⁵ სამისო საფუძველს იძლევა: ეშერის სამარხები, რომლებიც ანალოგიურ ინვენტარს შეიცავს და რომელთა თარიღი ახლად დაუსტებულა და ძვ. წ. III ს. მეორე ნახევრიდან ძვ. წ. III — II სს. განისაზღვრება (И. Б. Зеев, დასახ. ნაშრომი, გვ. 106); ვანის ნაქალაქარის სტრატეგრაფიული მონაცემები (ნ. მათიაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 53) და სხვ.

გვიანელინისტური ხანის რამდენიმე ქვევრსამარხი ფარცხანაყანევეში (რეხის ტყე) გათხარა ალ. კალანდაძემაც¹⁰⁶.

მნიშვნელოვან ინფორმაციას ქუთაისის მიდამოებში ქვევრსამარხების გავრცელების მასშტაბების შესახებ გვაძლევს შემთხვევითი აღმოჩენებიც. ამიტომ საჭიროდ ჩავთვალეთ ყურადღების გამაზივებლად ზოგიერთ მათგანზე, კერძოდ, იმ ძეგლებზე, რომელთა აღმოჩენის ვითარების შესახებ, ასე თუ ისე, სანდო ცნობები მოგვეპოვება (ესაა ძირითადად ქუთაისის და წყალტუბოს მუზეუმების თანამშრომელთა ჩანაწერები, რომლებიც ამას, სადაც ეს შესაძლებელი იყო, აღმოჩენის ადგილებზევ აკეთებდნენ)¹⁰⁷.

საინტერესო ინვენტარი ახლავს ფარცხანაყანევეში ახლახან შემთხვევით აღმოჩენილ ქვევრსამარხს¹⁰⁸. სამარხი ქვევრი, გადმოცემის მიხედვით, ჰორიზონტალურად ყოფილა ჩაფლული, ყელით დასავლეთისაკენ. სამარხში აღმოჩნდა 9 თიხის ჭურჭელი და 6 ბრინჯაოს სამაჯური (ტაბ. XXVII—XXVIII, XXIX). ყურადღებას იპყრობს ვარდისფრად გამომწვარი სამტუჩაპირიანი დოქი, რომელსაც მხრისა და ყელის ირგვლივ წითელი საღებავით შესრულებული სარტყლები შემოუყვება (ტაბ. XXVIII, 2); შავად გამომწვარი კანთაროსისებური ჭურჭელი, შემკული გაპრიალებული ზოლებისაგან შექმნილი რომბული ბადით (ტაბ. XXIX, 1). იგი ანალოგიურია ვანში ძვ. წ. I ს. ფენებში აღმოჩენილი ადგილობრივი თიხისაგან დამზადებული კანთაროსებისა¹⁰⁹; ქუსლიანი ჯამები (ტაბ. XXIX, 2—4) და სხვ. ბრინჯაოს სამაჯურები რკალშედრეკილი სამაჯურების გვიანდელ ვარიანტს მიეკუთვნება. მათ სადა რკალი და ოდნავ გამსხვილებული ბოლოები აქვთ, რომლებიც ზოგჯერ ძლიერ სტილიზებული ცხოველის თავებითაა შემკული (ტაბ. XXVII, 1—6).

ქვევრსამარხთა აღმოჩენის სიხშირით გამოირჩევა სოფ. მუხიანი (ქუთაისის საზღვრით, 15 კმ დაშორებით). აქედან მომდინარე მნიშვნელოვანი მასალები ინახება წყალტუბოს მზარეთმცოდნეობის მუზეუმში. როგორც სამუზეუმო ჩანაწერებიდან ირკვევა, სამარხი ქვევრები ჩაფლული ყოფილა ჰორიზონტალურად. სამარხელი ინვენტარი წარმოდგენილია თიხის ჭურჭლით, ბრინჯაოს სამაჯურებითა და სხვადასხვა მასალისგან დამზადებული მძივებით.

თიხის ჭურჭელში გამოირჩევა რუხ-მოწითალოდ გამომწვარი სამტუჩა დოქი, რომელსაც ყელი ირიბნაქდევების სარტყლებით აქვს შემკული (ტაბ. XXX, 1), წითლად შეღებილი, კონუსური ძირიანი პირგადაშლილი დოქი (ტაბ. XXX, 2), ანალოგიური სამთავროში, სანთაში, ურბნისში და არკნეთში აღმოჩენილი დოქებისა. ყველა ეს ძეგლი გვიანელინისტური ხანით თარიღდება.¹¹⁰ წითელი საღებავით დაფარული კანთაროსი, მას ფართო ცილინდრულ ტანი, ოდნავ

¹⁰⁶ ლ. ჯ ი ქ ი ა, „ქუთაისის ქვევრის“ ძვ. წ. I ათასწლეულის არქეოლოგიური ძეგლები, დისერტაცია, გვ. 98.

¹⁰⁷ ამის შესახებ იხ. ლ. ჯ ი ქ ი ა, სადისერტაციო ნაშრომი, გვ. 96.

¹⁰⁸ ამ მასალების შესახებ იხ. შ. მ ა მ უ ლ ა ძ ე, ფარცხანაყანევეში შემთხვევით აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალები, სსსრ, VIII, გვ. 85.

¹⁰⁹ ნ. მ ა თ ი ა შ ე ი ლ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 58, ტაბ. III, 4.

¹¹⁰ ე. თ ო ლ ო რ დ ე ა, მასალები ქართლის სამეფოს ისტორიისათვის..., გვ. 144, ტაბ. IV, 6; Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Тrialeti, ტაბ. IV; Ю. М. Гагoшvаძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 101; ო. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე, არქეოლოგიური გათხრები სოფ. არკნეთში, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, 63, გვ. 198.

ბრინჯაოს რკალშედრეილი სამაჯურები, შემკული ქღეული ორნამენტით და მინის შივებებით.

საინტერესო ქვევრსამარხია გამოვლენილი სოფ. ქვედა მესხეთში (ქუთაისიდან სამხრეთ-დასავლეთით). ქვევრი სპეციალურად სამარხად იყო დამზადებული. იგი გახერხილი იყო სიგრძეზე გამოწვამდე. დაფლული იყო ჰორიზონტალურად, დამხრობილი ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ. სამარხში აღმოჩნდა ნაერისფრად გამომწვარი ღოქი, პირგადაშლილი, დაბალყელიანი. ყური პირის ძგიდებზეა დაძვრილი და მხარს უერთდება. მხარი შემკულია პარალელური ღარებისგან და ტეხილი ზახებისგან შედგენილი სარტყლებით (ტაბ. XXXIII, 1). სამარხის ინვენტარი შეიცავდა აგრეთვე ღერგის ფრაგმენტებსა და ბრინჯაოს დაზიანებულ სამაჯურებს¹¹⁶. სამარხი დაახლოებით ძვ. წ. III ს. უნდა ეკუთვნოდეს.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, შეიძლება გაკეთდეს ზოგიერთი საერთო ხასიათის დასკვნა: „ქუთაისის ქვეყანაში“ ქვევრში დაკრძალვის წესი ჩნდება ძვ. წ. III ს. შუა ხანებიდან და განსაკუთრებით ფაროდ ძვ. წ. III—II საუკუნეებში ვრცელდება. ელინისტური ხანისათვის ეს ერთადერთი წესია დაკრძალვისა ამ რეგიონში. სამარხად იყენებდნენ სამეურნეო ღანიშნეულების ქვევრებს (ერთ შემთხვევაში ქვევრი სპეციალურად იყო დამზადებული). ყველა ქვევრსამარხი განლაგებულია ჰორიზონტალურად, ორიენტირებული ჩრდილოეთიდან-სამხრეთისაკენ ან ჩრდილო აღმოსავლეთიდან სამხრეთ-დასავლეთისაკენ.

ამ საერთო ვითარებაში ერთგვარი დისონანსი შეაქვს ქუთაისის მუზეუმში დაცულ სოფ. მალაქიდან მომდინარე სამარხეულ კომპლექსს, რომელიც სამუზეუმო ჩანაწერების მიხედვით, ქვევრსამარხს უნდა ეკუთვნოდეს, მასალა შემოსულია 1948 წ. აღმოჩენის ვითარების შესახებ არაფერია ცნობილი. მალაქის კომპლექსი დღეს წარმოდგენილია თიხის 4 ჭურჭლით: 1. შავად გამომწვარი, ბრტყელქუსლიანი კოლხური სასმისი (ტაბ. XXXIV, 1); 2. შეპირილა, პირგადაშლილი დიდი ზომის (სიმაღლე 28 სმ.) მათარა, შემკული მზის დისკოს გამოსახულებით (ტაბ. XXXIV, 2); 3. ყავისფრად გაპრიალებული ღოქი, შემკული ამოღარული გეომეტრიული სახეებით (ტაბ. XXXIV, 3); 4. პატარა ზომის (სიმაღლე 9 სმ), ნაერისფრად გამომწვარი თიხის, უხეშად ნაკეთები ყურმილიანი ღოქი (ტაბ. XXXIV, 4).¹¹⁸ სამუზეუმო დავთრის მიხედვით, კომპლექსში ყოფილა რკინის ცულიც, მაგრამ ფონდებში დაცული არაა.

ამ ნივთების ქვევრსამარხის კომპლექსად (და საერთოდ კომპლექსად) გაზრებას გარკვეული დაბრკოლებები ახლავს. პირველ რიგში, დასამტკიცებელია მათი სინქრონულობა. მათარა და ღოქი შეიძლება თანადროულად ჩავთვალოთ და ადრეელინისტური ხანით დავათარილოთ (მათარა ფორმით ანალოგიურია ფიქვენარის ელინისტური ხანის სამარხში აღმოჩენილი მათარისა¹¹⁷). რაც შეეხება სასმისს, მრავალრიცხოვანი ანალოგიების მიხედვით იგი რამდენადმე უფრო ადრეული უნდა იყოს, ზოლო ყურმილიანი ღოქი ელინისტური

¹¹⁶ ლ. ქ ი ქ ი ა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 25, 26.

¹¹⁷ იქვე, გვ. 23.

¹¹⁸ ნ. ვ ა შ ა კ ი ძ ე, ა. კ ა ხ ი ძ ე, ფიქვენარის ელინისტური ხანის სამაროვანზე 1975 წელს ჩატარებული საველე კვლევა-ძიების შედეგები, სსსრ, VII, გვ. 48, ტაბ. XI, 1.

ხანისაა, შეიძლება გვიანელინისტურისა. იგი ანალოგიურია საჩხერეში¹¹⁸ და ფიქვნარში¹¹⁹ აღმოჩენილი დოქებისა.

აღსანიშნავია, რომ ეს კომპლექსი გამოქვეყნებული აქვს ოთ. ლორთქიფანიძეს (ილუსტრაციების გარეშე), მაგრამ მან ყურმილიანი დოქის შესახებ არაფერი იცის¹²⁰. ეს დოქი კომპლექსს დაემატა გვიან, ყოველგვარი განმარტების გარეშე¹²¹. ექვსის საფუძველს ქმნის აგრეთვე კომპლექსში რკინის ცულის არსებობის ფაქტი. საქართველოში სადღეისოდ რამდენიმე ასეული ქვევრსამარხია გამოვლენილი და ცულის აღმოჩენა არასადა დადასტურებული. ამავე დროს, თუ ამ კომპლექსს მაინცდამაინც ქვევრსამარხისეულად მივიჩნევთ, იგი ადრეელინისტურ ხანაზე გვიანდელი ვერ იქნება. ამ დროს კი, როგორც ცნობილია, ვერტიკალურად გამართული ქვევრსამარხებია გავრცელებული. ასეთი კი ამ რეგიონში ჭერჭერობით ფიქსირებული არაა. ისე რომ, საერთო დასკვნების მიღებისას ამ კომპლექსის გათვალისწინება არ მოაჩნია მიზანშეწონილად, სანამ არ მოხერხდება მისი შემოწმება უფრო სანდო მონაცემებით.

საგულისხმოა, რომ სოფ. მელაკში ქვევრსამარხის აღმოჩენის სხვა შემთხვევააა ცნობილი. 1970 წ. მიწის სამუშაოების დროს კოლმეურნეები წააწყდნენ ქვევრსამარხს. აღმოჩენის ადგილი ინახულეს ზუზუნძის თანამშრომლებმა. გაირკვა, რომ ქვევრსამარხი ჯანლაგებული იყო ჰორიზონტალურად, ყელზე აფარებული ჰქონდა კოლხური ამფორა. სამარხში აღმოჩნდა წითლად გამომწვარი, პირგადაშლილი დოქი, რომელსაც წყვილდეროვანი ყური პირს ქვემოთ აქვს მიძერწილი. დოქი შემკულია წითელი საღებავით დატანილი სარტყლებით (ტაბ. XXXIII, 2). სამარხი გვიანელინისტური ხანისაა.

ა ბ ა შ ა ტ ე ხ უ რ ი ს მ ი დ ა მ ო ე ბ ი. ელინისტური ხანის ქვევრსამარხები გვხვდება სამეგრელოშიც, კერძოდ, ქ. ცხაკაიას მიდამოებში და საერთოდ, აბაშა-ტეხურის ორმდინარეთში (ბატნაოხორუ, ისულა, ახალსოფელი, თეკლათი, ზანათი, ნოქალაქევი). როგორც ყოველთვის, ამ აღმოჩენათა უმრავლესობა შემთხვევითი ხასიათისაა. არქეოლოგიურად მხოლოდ ბატნაოხორუსთან (ქ. ცხაკაიას სამხრეთ გარეუბანი) და ნოქალაქეთთან გამოვლენილი ქვევრსამარხებია შესწავლილი.

ბ ა ტ ნ ა ო ხ ო რ უ ს თ ა ნ დასავლეთ საქართველოს დაზვერვითმა ექსპედიციამ მიაკვლია და გათხარა ელინისტური ხანის ორი ქვევრსამარხი. ორივე სამარხი ქვევრი დაფლული იყო ჰორიზონტალურად, დამხრობილი დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ. მიცვალებულის მდგომარეობის დადგენა ძელების ცუდი დაცულობის გამო ვერ მოხერხდა. სამარხად ჩვეულებრივი სამეურნეო ქვევრები იყო გამოყენებული¹²².

სამარხეული ინვენტარი, როგორც ეს დამახასიათებელია ქვევრსამარხებისათვის, წარმოდგენილი იყო თითო-ოროლა თიხის ჭურჭლითა და სამკაულე-

¹¹⁸ ქ. ნ ა დ ი რ ა ძ ე, ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, გვ. 126, ტაბ. XXXIX, 1.

¹¹⁹ ნ. ვ ა შ ა კ ი ძ ე, ა. კ ა ხ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 43, ტაბ. XVI, 2, XVII, 5.

¹²⁰ ოთ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი, გვ. 42. შენიშვნა, 6.

¹²¹ ლ. ქ ი ქ ი ა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 23.

¹²² გ. გ რ ი გ ო ლ ი ა, გ. ფ ხ ა კ ა ძ ე, მ. ბ ა რ ა მ ი ძ ე, გ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე, დასავლეთ საქართველოს სამიუბო-არქეოლოგიური ექსპედიციის 1966 წლის მუშაობის შედეგები, მსკა, V, გვ. 32.

ბით. კერამიკა, სამწუხაროდ, ცუდი დაცულობისაა და ქურკლმს ფორმებზე წარმოდგენას ვერ ქმნის.

სამკაულთაგან პირველ რიგში აღსანიშნავია ბრინჯაოს სამაჯურები, რომლებიც გამთხრელების აზრით, დაბლაგომისა და ეშერის სამაჯურების ანალოგიურია¹²³ (ანგარიშში გამოქვეყნებული ტაბულის მიხედვით მათი ტიპოლოგიის განსაზღვრა ძნელია) და ზოგადად ელინისტურ ხანას მიეკუთვნება¹²⁴. მრავალფეროვნებით გამოირჩევა ამ სამარხებიდან მომდინარე მინის მძივები და მძივსაყიდები. მათ შორის არის დელფინისებური და ამფორისისებური საყიდები¹²⁵, ანალოგიური დაბლაგომში, ფიქვენარში, ზემოფარცხმანში და სხვა ელინისტური ხანის სამარხებში აღმოჩენილი საყიდები-სა¹²⁶. ერთ-ერთ ქვევრსამარხში (№ 2) აღმოჩნდა მოოქრული მძივები და მძივ-შეკიდული საყურე (სადა ბრინჯაოს ჩაგოლზე შეკიდულია ლურჯი პასტის მძივი)¹²⁷. ანალოგიური საყურეები გვიანელინისტური ხანისთვისაა დამახასიათებელი¹²⁸.

ბატნაოხორუს ქვევრსამარხების თარიღი ზოგადად შეიძლება ძვ. წ. III—II სს. განისაზღვროს.¹²⁹ ამ სამარხებს შორის დიდი ქრონოლოგიური სხვაობა არ ჩანს (სამარხები ერთმანეთის გვერდზეა განლაგებული, მათ შორის მანძილი სულ 80 სმ-ია).¹³⁰ შეიძლება ოდნავ გვიანდელი იყოს № 2 ქვევრსამარხი, რომელშიც მოოქრული მძივები და მძივსაყური საყურე აღმოჩნდა. ასეთ თარიღს მხარს უჭერს აგრეთვე ქვევრების პორიზონტალური განლაგება, რაც ასევე გვიანი სამარხებისათვისაა დამახასიათებელი.

ნოქალაქევი. ელინისტური ხანის ქვევრსამარხები გამოვლენილია აგრეთვე ნოქალაქევის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ ნაქალაქარის აღმოსავლეთით, გალავნის გარეთ, ძველი სამაროვნის ტერიტორიაზე¹³¹. სულ 6 ქვევრსამარხია გათხრილი. ყველა სამარხი ქვევრი დაფლული იყო პორიზონ-

¹²³ გ. გრიგოლია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 33, ტაბ. XVI, 1.

¹²⁴ Б. А. Куфтин, დასახ. ნაშრომი, გვ. 43; მისივე, Материалы к археологии Колхиды, I, გვ. 34 და შემდეგ (აქ გამოქვეყნებული ეშერის კრემაციული სამარხის თარიღი ახლა დაზუსტებულია და ძვ. წ. III ან ძვ. წ. III—II სს. განისაზღვრება).

¹²⁵ გ. გრიგოლია და სხვები, დასახ. ნაშრომი, გვ. 33, ტაბ. XVI, 1.

¹²⁶ Б. А. Куфтин, Материалы к археологии Колхиды, II, გვ. 52; ე. თოლორდავა, არქეოლოგიური გათხრები დაბლაგომში 1970-1971 წწ., ვანი, II, გვ. 61, ტაბ. 86, 1; გ. ეშაქიძე, ა. ქახიძე, არქეოლოგიური გათხრები ფიქვენარის ელინისტური ხანის სამაროვნის ტერიტორიაზე 1976 წელს, სსსრ, VIII, გვ. 79, ტაბ. XXXVIII; გ. ეშაქიძე, სადსერატეო ნაშრომი, გვ. 136, ტაბ. XXXIV.

¹²⁷ გ. გრიგოლია და სხვები, დასახ. ნაშრომი, გვ. 33, ტაბ. XVI, 1.

¹²⁸ ასეთი საყურეები ცნობილია სამთავროს ძვ. წ. II—I სს. სამარხებიდან (იხ. ამავე წიგნში, გვ. 52, ტაბ. XLVII, 3).

¹²⁹ შდრ. გ. გრიგოლია და სხვა., დასახელებული ნაშრომი, გვ. 33.

¹³⁰ იქვე, გვ. 32.

¹³¹ ამ სამარხების შესახებ იხ. პ. ზაქარაია, ნ. ლომოური, ე. ლექვინაძე, გ. გვინჩიძე, ნოქალაქევის ექსპედიციის 1974—1975 წწ. მუშაობის მოკლე ანგა, რიში, სსმე, V, გვ. 107; პ. ზაქარაია, ე. ლექვინაძე, გ. გვინჩიძე, ნოქალაქევის ექსპედიციის მიერ 1976—1977 წლებში ჩატარებული მუშაობის ანგარიში, სსმე-VI, გვ. 81; Г. О. Гвинчидзе, Нововыявленный некрополь древней столицы Западной Грузии Цихегодзи — Археополиса (экспрессинформация), თბ., 1978, გვ. 29—39; გ. გვინჩიძე, ნოქალაქევის ქვევრსამარხები, „მეტე“, 2, 1979, გვ. 152.

ტალურად, პირით აღმოსავლეთისაკენ; მიცვალებული ჩასვენებული იყო ხელ-ფეხმოკეცილ მდგომარეობაში თავით აღმოსავლეთისაკენ. ზოგიერთ ქვევრს მდგრადობისათვის ქვეები ჰქონდა შემოწყობილი. სამარხად გამოყენებული ყველა ქვეერი ელინისტური ხანისაა (ძვ. წ. III—II სს.)¹³². სამარხეული ინვენტარი ძირითადად შედგება თიხის ჭურჭლისაგან და სამკაულებისაგან. თიხის ჭურჭელი სულ ორ სამარხში აღმოჩნდა: ერთი ადგილობრივი დოქი (№ 3 ქვევრსამარხში) და ერთი ძვ. წ. II ს. შავლაკიანი კანთაროსი (№ 4 ქვევრსამარხში)¹³³. სამაგიეროდ ბევრია სამკაული. ბრინჯაოს სამაჯური თითქმის ყველა ინვენტარიან ქვევრსამარხში აღმოჩნდა. ყველა სამაჯური რკალგახსნილია და ზურგმედრეკილი. გამოირჩევა რამდენიმე ტიპი: სამაჯურები, რომლებსაც რკალი ბურცობებით აქვთ შემკული; სამაჯურები, რომელთაც ტანი სადა აქვთ, ხოლო ბოლოები კოპებით შემკული; სამაჯურები, რომელთაც ბოლოებს ცხოველის თავის სქემატური გამოსახულებები უმშვენებს და სხვ. ყველა ეს სამაჯური ამ სამარხებში თანაარსებობს და ქრონოლოგიურ სხვაობას არ იძლევა. სამკაულთაგან აღსანიშნავია აგრეთვე ბრინჯაოსა და ვერცხლის საყურე-რაგოლები, ბრინჯაოს საბეჭდავი ბეჭედი, მინის მძივები და მძივსაკიდები. რამდენიმე სამარხში აღმოჩნდა მონეტა — კოლხური თეთრი, ხოლო ერთ-ში რკინის შუბისპირი.

არ ვიძლევი სამარხეული ინვენტარის ტიპოლოგიურ დახასიათებას (მით უმეტეს, რომ არ მომაქვს სათანადო საილუსტრაციო მასალა). ეს საკმარისი სისრულით აქვს გაკეთებული გ. გვინიძის, რომელიც ამ სამარხებს დამაჯერებელი არგუმენტაციით ძვ. წ. III—II სს. აკუთვნებს¹³⁴. დღესდღეობით არსებული მასალების მიხედვით ეს უნდა იყოს ქვევრში დაკრძალვის წესის გავრცელების ქვედა ქრონოლოგიური მიჯნა კოლხეთის ამ რეგიონისათვის.

დაკრძალვის რიტუალის თვალსაზრისით ნოქალაქევის ქვევრსამარხები ზოგიერთი თავისებურებით ხასიათდება. მაგ., № 4 და 6 ქვევრსამარხს ზევიდან ედო საკმაოდ დიდი ლოდები, როგორც ფიქრობენ, სამარხის მონიშვნის მიზნით¹³⁵. ეს მომენტი სხვაგან დადასტურებული არ ყოფილა. № 4 ქვევრსამარხთან ამავე დროს ჩაფლული ყოფილა მეორე ქვევრის ქვედა ნაწილი, ვერტიკალურად, როგორც ჩანს, გარკვეული რიტუალის შესრულებასთან დაკავშირებით¹³⁶. დასავლეთ საქართველოში არც ასეთი შემთხვევა ყოფილა აღრეფიქსირებული¹³⁷. რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია — № 3 და 4 ქვევრსამარხების გვერდით ქვევრის ჩაფლვის დონეზე აღმოჩნდა სხვა მიცვალებულთა ჩონჩხები, რომლებიც დაკრძალულნი იყვნენ პირდაპირ მიწაში, ზურგზე გაშორებული, თავით დასავლეთისაკენ, საბოლოო ქვევრსამარხებისკენ შებრუნებული, რაც მათი ქვევრში დაკრძალულთა მიმართ დაქვემდებარებული მდგომარეობითაა გააზრებული (ერთი ასეთი შემთხვევა დაბლაგომშიცაა დადასტურებული).¹³⁸

¹³² გ. გვინიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 153 და შმდ.

¹³³ იქვე, გვ. 155.

¹³⁴ იქვე, გვ. 153 და შმდ.

¹³⁵ იქვე, გვ. 158, 162.

¹³⁶ იქვე, გვ. 158.

¹³⁷ ანალოგიური შემთხვევები დადასტურებულია აღმოსავლეთ საქართველოში, მაგ., სამთავროს სამაროვანზე.

¹³⁸ გ. გვინიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 156.

როგორც ფიქრობენ, ეს უინვენტარო მიცვალებულები მსხვერპლად შეწირული ტყვეები ან მონა-მსახურები უნდა იყვნენ¹³⁹.

II. ქვევრსამარხები ელინისტური ხანის იბერიაში

ქვევრში დაკრძალვის წესი იბერიაში, როგორც ეს ახალმა არქეოლოგიურმა აღმოჩენებმა ცხადყვეს, ადრეელინისტური ხანიდან, დაახლოებით ძვ. წ. IV ს. უკანასკნელი მეოთხედიდან ჩნდება — თეთრიწყარო, კავთისხევი (ციხია-გორა)¹. მომდევნო საუკუნეებში დაკრძალვის ეს წესი აღმოსავლეთისკენაც ვრცელდება, სადაც მათ უპირატესად მტკვრის მიმდებარე ტერიტორიაზე ვხვდებით. ქვევრსამარხთა გავრცელების სიხშირით გამოირჩევა მცხეთა და მისი მიდამოები — სამთავრო, სეფტიცხოვლის უბანი, მთა ქართლი, კარსანი, ზემო ავჭალა² და სხვ. მათი არსებობა ბოლო ხანს თბილისშიც არის დადასტურებული³.

კავთისხევიდან დასავლეთით დაკრძალვის ეს წესი ჭერჭერობით გამოვლენილი არაა. იყო ცნობები ქვევრსამარხთა არსებობის შესახებ უფლისციხესა და ურბნისში, მაგრამ აქ წარმოებულმა საკმაოდ ინტენსიურმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა ეს არ დაადასტურა. ურბნისის სამაროვანზე ელინისტური ხანის ორმოსამარხების გვერდით გაითხარა რამდენიმე დერგსამარხი, რომლებშიც ჩვილი ბავშვები იყვნენ დაკრძალული⁴, მაგრამ მათ დამოუკიდებელი დაკრძალვის რიტუალად ვერ ჩავთვლით.

განსხვავებით შიდა კოლხეთისაგან, ელინისტური ხანის იბერიაში ქვევრში დაკრძალვა არ არის ერთადერთი წესი მიცვალებულის დაკრძალვისა. აქ ერთმანეთის პარალელურად დაკრძალვის სხვადასხვა წესებს ვხვდებით, ხშირად ერთ სამაროვანზეც.

დაკრძალვის წესების დეტალების შესახებ ქვემოთ, ძეგლების დახასიათებისას გვექნება საუბარი.

კ ა ვ თ ი ს ხ ე ვ ი ს ც ი ხ ი ა - გ ო რ ა. ციხია-გორა მდებარეობს კავთისხევის სასოფლო საბჭოს სოფ. ჩოჩეთთან (კასპის რ-ნი), მტკვრის მარჯვენა შენაკადის მდ. კავთურას მარცხენა ნაპირზე.

1975—76 წლებში კავთისხევის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმძღვა-

¹³⁹ გ. გ ვ ი ნ ჩ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 162.

¹ ა. ბ ო ხ ი ა ძ ე, ადრეანტიკური ხანის სამარხები თეთრიწყაროს მახლობლად, მსკა, III; Г. Ц к и т и ш в и л и, Ш. И р е м а ш в и л и, Н. Н а к а н д з е, А. Н у ц у - р и д з е. Итоги работ Кавтисхевской археологической экспедиции, ПАИ в 1975 году, Тб., 1979, с. 55.

² ვ. თ ო ლ ო რ დ ა ვ ა, მასალები ქართლის სამეფოს ისტორიისათვის ძვ. წ. III—I სს., მსკა, III; მცხეთა, II, თბ., 1977.

³ ვ. ნ ი კ ო ლ ა ი შ ვ ი ლ ი, ანტიკური ხანის ძეგლები დიღმის ხეობიდან, საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები, I, თბ., 1977, გვ. 95.

⁴ დ. ქ ო რ ი ძ ე, ელინისტური ხანის სამარხები ურბნისში, ხელნაწერი, ინახება საქ. სახ. მეზუუმის არქივში.

ნელი გ. ციტიშვილი) „ციხია-გორიდან“ სამასიოდ მეტრის დაცილებით, მისგან ჩრდილოეთის მიმართულებით, ადგილ „დაქრილებში“ მიაკვლია და შეისწავლა ელინისტური ზანის სამაროვანი, რომელიც ქვევრსამარხებითაა წარმოდგენილი⁵. სულ, მეტ-ნაკლები დაცულობის 25 ქვევრსამარხია გათხრილი.

სამარხად სამეურნეო დანიშნულების ქვევრებია გამოყენებული. ქვევრები დამზადებულია კარგად განლაქილი თიხისაგან, გამომწვარია წითლად ან აგურისფერად, თითქმის ყველა ქვევრს ყელის ძირში ირიბი ნაქღევების სარტყლები შემოუყვება. ერთი ქვევრი მოხატულია წითელი საღებავით — მხარს ირგვლივ წვერებით ქვემოთ მიმართული სამკუთხედებისაგან შედგენილი სარტყელი შემოუყვება.

სამარხი ქვევრების უმრავლესობა განლაგებულია ჰორიზონტალურად, ყელით აღმოსავლეთისაკენ, ორ შემთხვევაში ქვევრი იდგა ვერტიკალურად (ქვევრ-სამარხი № 1, 8). სამარხი ქვევრების სიმაღლე მერყეობს 0,8—1,35-მდე, პირის დიამეტრი — 0,4—0,5 მ. სამარხები სამაროვანზე განლაგებულია ცალკეულ ჯგუფებად. მათ უმრავლესობაში თითო მიცვალებულია ჩასვენებული, მაგრამ არის შემთხვევები წყვილის დაკრძალვისა. ორი სამარხი კოლექტიური აღმოჩნდა — ერთში სამი მიცვალებული იყო დაკრძალული, ხოლო მეორეში რვა. მიცვალებულებს კრძალავდნენ ძლიერ მოხრილ მდგომარეობაში, თავით აღმოსავლეთისაკენ.

სამარხეული ინვენტარი შედგება თიხის ჭურჭლისაგან და სამკაულებისაგან. თიხის ჭურჭელი სამარხეული ინვენტარის აუცილებელი კომპონენტია. თითო სამარხში სამი და მეტი ჭურჭელია ჩატანებული. თიხის ჭურჭელი გამოირჩევა მაღალი ტექნოლოგიური თვისებებით და დახვეწილი ფორმებით. იგი ძირითადად წარმოდგენილია დოქებითა და ბრავალფეროვანი ჯამ-ფიალებით. იშვიათია ჭოთნის ტიპის ჭურჭელი. ჭურჭლისათვის დამზადებულია მოწითალო და ჩალისფერი კეცი, იშვიათია ლეგად გამომწვარი ჭურჭელი. ჭურჭლის შემკობის ხერხია მისი შეღებვა წითლად და აგრეთვე მოხატვა წითელი საღებავით.

დოქები ორი ტიპისაა: პირგადაშლილი, ყელდაბალი, ე. წ. მსხლისებურკორპუსიანი დოქები, რომელთაც მშვილდისებური ყური უშუალოდ პირის ძგიდებზე აქვს დაძვარილი (ტაბ. XXXV, 1, 5, 9). მეორე ტიპის დოქებისათვის დამახასიათებელია მაღალი ცილინდრული ყელი, გადაშლილი პირი და თითქმის სფერული მუცელი. მრგვალგანივებულიანი ყური პირს ქვემოთ, ყელზე და მხარზე აქვთ დაძვარილი. ეს დოქები, როგორც წესი, მოხატულია — მოყვითალო ანგოზზე წითელი საღებავით მარტივი გეომეტრიული სახეებია გამოყვანილი (ტაბ. XXXVII, 2). მოხატულობა ეანში და ითხვისში⁶ აღმოჩენილი დოქების ანალოგიურია:

⁵ დიდი მადლობით მინდა მოვიხსენიო აწ განსვენებული, ახალგაზრდა არქეოლოგი, ნოდარ ნაკაძე, რომელიც ხელმძღვანელობდა გათხრებს ხსენებულ სამაროვანზე და რომელმაც მომცა საშუალება გავცნობოდი ამ სამაროვიდან მომდინარე მასალებს. ამ ძეგლზე მუშაობისას მე ხელთ შეიწოდა მისი დღიურები და ანგარიში და აგრეთვე მისი გარდაცვალების შემდეგ გამოქვეყნებული კათოსხევის არქეოლოგიური ექსპედიციის ანგარიშები (იხ. ПАИ в 1975 году, Т6., 1978, გვ. 56, ტაბ. XXXII, XXXIII; ПАИ в 1976 году, Т6., 1979, გვ. 120, ტაბ. II).

⁶ ვანი, I, სურ. 176; რ. ა. ბ. რ. ა. შ. ე. ი. ლ. ი, ითხვისის არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობის ანგარიში, 1962 წლის საველე კვლევა-ძიების შედეგებისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო ჟურნალი, მოხსენებათა ანოტაციები, თბ., 1963.

მუცელს ირგვლივ შემოუყვება პარალელურ ხაზებს შუა მოქცეული ზიგზაგების და ე. წ. თევზიფხური სახეებისაგან შემდგარი სარტყლები, ხოლო მხრის არე დაფარულია წვერებით ძირს მიმართული მართკუთხა, დაშტრისული სამკუთხედებით. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ღოჭებს მონატულობის თვალსაზრისით ბევრი პარალელი მოეძებნება, მათი ფორმა საკმაოდ თავისებურია—აბსოლუტური ანალოგი განთხარა მასალაში ვერ მოუხსნებ (სამადლოს და ნასტაკისის კერამიკა, რომელშიც მოსალოდნელია ანალოგიური ფორმების არსებობა, სამწუხაროდ, გამოკვეთებული არაა). აგებულებით გარკვეულ მსგავსებას ამჟღავნებს ვანის № 10 სამარხში აღმოჩენილ ყელმალალ, შავპრიალა ღოჭთან⁷. არ ვიცი რამდენად კანონზომიერია ეს პარალელი, მაგრამ საგულისხმოა, რომ ვანური ღოჭიც იგივე გეომეტრიული სახეებითაა შემკული და ისევეა განლაგებული ორნამენტი ჭურჭლის ზედაპირზე, როგორც ზემოაღწერილ ღოჭზე (მუცლის ირგვლივ შემოუყვება პარალელური ღარები, ხოლო მხრის არე დაფარულია დაშტრისული სამკუთხედებით), მხოლოდ ეს ორნამენტი აქ ამოკაწერის ტექნიკითაა შესრულებული. ვანის № 10 სამარხი ძვ. წ. IV ს. მიწურულთ თარიღდება. ამ სამარხში მონატული, მსხლისებურკორპუსიანი ღოჭიცაა აღმოჩენილი⁸.

პირველი ჯგუფის ღოჭების უმრავლესობა ჩალისფრადაა გამომწვარი და წითელი საღებავითაა დაფარული (ქვევრსამარხი № 6, 7, 9,); ერთი მონატულია (ქვევრსამარხი № 8, ტაბ. XXXVII, 7), ხოლო ერთი ლეგადაა გამომწვარი და მონატულია მარტივი გეომეტრიული სახეებით (ქვევრსამარხი № 11, ტაბ. XXXVI, 1).

ეს ღოჭები ფორმით აბსოლუტურად ანალოგიურია ვანში, ითხვისში, კუშჩში და ურბნისში აღმოჩენილ ღოჭებისა, რომელთა უმრავლესობა IV ს. მეორე ნახევრის მომდევნო პერიოდით თარიღდება⁹.

დიდი მრავალფეროვნებით გამოირჩევა ციხია-გორის ქვევრსამარხებიდან მომდინარე ჯამ-ფიალები, წარმოდგენილია იმ პერიოდისთვის დამახასიათებელი თითქმის ყველა ფორმა: 1. თასი, წითლად ანგობირებული, პირგადაშლილი, გვერდწიბოიანი, ძირმომრგვალებული (სამარხი № 11, ტაბ. XXXVI, 2); 2. თასი, წითლად ანგობირებული, ფრიალაპირიანი, ძირმომრგვალებული, ქვედა ნაწილი პირისაგან წიბოთაა გამოყოფილი (სამარხი № 18, ტაბ. XXXVI, 15); 3. ფიალა წითლად შეღებილი, ღრმა, პირგაშლილი, ძირმომრგვალებული (სამარხი № 25, ტაბ. XXXVIII, 5); 4. თასი, წითლად გამომწვარი, პირმოყრილი, დგას მაღალ ძაბრისებურად გაშლილ ქუსლზე (სამარხი № 11, ტაბ. XXXVI, 4); 5. ჯამი, ჩალისფრად გამომწვარი, პირმოყრილი, სამფეხა, თათისებური ფეხები განზე აქვს გადგმული (სამარხი № 8, ტაბ. XXXVII, 9); 6. ჯამი, ჩალისფრად გამომწვარი, პირმოყრილი, დგას სამ დაბალ, მორკალურ ქუსლზე (სამარხი № 25, ტაბ. XXXVIII, 6); 7. ჯამი, პირმოყრილი, ძირბრტყელი, ახლავს მარჯუთისებური, ზეაწეული ყური და სითხის გადმოსასხმელი ტუჩი; 8. პირმოყრილი, ძირბრტყელი ჯამები: ერთი აფურისფრადაა გამომწვარი და წითლად შეღებილი (სამარხი № 8, ტაბ. XXXVII, 8), ორი ჩალისფრადაა გამომწვარი (სამარხი № 5, 11), ხოლო მეოთხე მონატულია (სამარხი № 18, ტაბ. XXXVI, 14).

⁷ ვანი, I, სურ. 180.

⁸ ვანი, I, გვ. 212.

⁹ ვანი, I, გვ. 203, 208, სურ. 176; ი. გ ა გ ო შ ი ძ ე, ქსნის არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობის 1970—71 წწ. ჩატარებული მუშაობის მოკლე ანგარიში, სმაე, III, 1974, გვ. 85.

ამ ჯამ-ფიალებს ანალოგიები ძირითადად ქვემო ქართლის წინარეელინისტური და ადრეელინისტური ხანის ძეგლებში ეძებნებათ. ძირმომჩვევალეზული, გვერდგამოყვანილი თასი ანალოგიურია ბუშთაშენის და თეთრიწყაროს ადრეანტიკური ხანის სამარხებში აღმოჩენილი თასებისა¹⁰, ღრმახევისთავის სამაროვანზე (მაშავერას ხეობა, დმანისის რ-ნი) გამოვლენილი ძვ. წ. V—IV სს. სამარხებიდან მომდინარე ჯამ-ფიალებისა¹¹, რომლებიც (იხე როგორც „ციხია-გორისა“) აქემენიდური ლითონის ქურჭლის ფორმებს იმეორებენ¹². პირგაშლილი, წითლად შეღებილი ფიალა (ქვევრსამარხი № 18) ანალოგიურია კუძისის ადრეანტიკური ხანის სამარხში აღმოჩენილი ფიალისა¹³, წითლად შეღებილი, ღრმა, პირგაშლილი ფიალა ანალოგიურია ღრმახევისთავის სამაროვნის № 9 სამარხში აღმოჩენილი ფიალისა¹⁴. ასეთი ფიალები, როგორც ცნობილია, საკმაოდ დიდხანსაა ხმარებაში და მცირეოდენი ცვლილებებით გვიანელინისტურ ხანამდე განაგრძობენ არსებობას¹⁵. მაღალფეხიან თასს აბსოლუტური ანალოგიური მოეძებნა, სხვადასხვა ვარიანტები კი გვხვდება უფლისციხის ადრეელინისტურ და ელანისტურ ფენებში¹⁶, სამთავროს სამაროვანზე¹⁷. ეს ფეხიანი თასებიც, ზემოაღწერილი ფიალების მსგავსად, საკმაო ხანს არიან ხმარებაში. სამფხეა ჯამები გარკვეულ მსგავსებას (არა აბსოლუტურს) ამეღანენებ კამარახევის სამაროვანზე აღმოჩენილ სამფხეა ჯამებთან¹⁸. მარულელისბუზრყრანის, ძირბრტყელი ჯამი ანალოგიურია უფლისციხის „ბამბების“ № 2 რ-ნისა¹⁹ ღწი აღმოჩენილი ჯამისა, რომელიც ზოგადად ელინისტური ხანას ეკუთვნის¹⁹.

¹⁰ Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Триалети, таб. XV, 3; 2. მეგრ. ბ. გ. ც. დავლიანიძე, თრიალეთის სამაროვნები, ტაბ. XII, 388, 395; ა. ბ. სოჩიძე, აღრანტიკური ხანის სამარხები თეთრწყაროს მახლობლად, მსკა, III, ტაბ. II, 2.

¹³ Ц. Д а в л и н и д з е, О некоторых неопубликованных материалах раннеантичной эпохи из Юго-Восточной Грузии, КСИИ, 151, рис. 2₁₁.

¹⁶ ლ. ხ ა ხ უ რ ა ი შ ე ი ლ ი, უფლებები, II, ტაბ. XV, XIX.

¹⁰ რ. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, კამარახევის სამაროვანი, მსკ.

²⁰ 333, II, 638. XVII, 1, 2, 4,

ოლოგიის საკითხები, I, ტაბ. 20₁₀, 21_{8,10}.

რეელინისტური ხანის სამარხებში²⁷, თეთრიწყაროს რ-ნის სოფ. ახალსოფელთან აღმოჩენილ ადრეანტიკური ხანის ქვაყუთში²⁸ და სხვ.

№ 9 და 14 ქვევრსამარხებში აღმოჩნდა ბრინჯაოს ბრტყელთაიანი საკინძები თუ ილარები (ტაბ. XXXV, 10), რომელთა ზუსტი ანალოგია ცნობილია წინწყაროს, ბ. კუფტინის მიერ აქემენიდური ხანით დათარიღებულ სამარხიდან²⁹.

ამავე პერიოდისაა № 11 ქვევრსამარხში აღმოჩენილი ვერცხლის რკალშედრეილი სამაჯური, რომლის კასრისებურად შემსხვილებული თავები სიგრძივად დაღარული და რკალისაგან ირგვლივი ქდეებითაა გამოყოფილი (ტაბ. XXXVI, 6). სამაჯური ანალოგიურია ყანჩაეთის ვერცხლის სამაჯურებისა³⁰, ბოლოების შემკულობით იგი გარკვეულ სახლოვეს ამეღვენებს ახალგორისა და ალგეთის მდიდრული სამარხებიდან მომდინარე სამაჯურებთან³¹. ამ ძეგლების თარიღი ახლა რამდენადმე დაზუსტებულია და ძვ. წ. IV ს. პირველი ნახევრით ან მისი შუა ხანებით განისაზღვრება.³²

ამავე პერიოდის უნდა იყოს ციხია-გორის ქვევრსამარხებში აღმოჩენილი მშვილდსაკინძები (ტაბ. XXXV, 4). საერთო მოყვანილობით და აგებულებით (ნემსის მიმაგრების ხერხი) იგი ანალოგიურია ვანის № 6 სამარხში აღმოჩენილი ოქროს ფიბულისა³³. ამავე პერიოდისთვისაა დამახასიათებელი ბეჭდების ფორმებიც. სამწუხაროდ, მათი უმრავლესობა რკინისა და ცუდადაა დაცული (ტაბ. XXXVI, 9—11).

ამ ანალოგიურ მასალათა გათვალისწინებით ციხია-გორის სამაროვანზე („დავრილები“) გამოვლენილი ქვევრსამარხების ძირითადი ნაწილი ძვ. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრით ან მისი უკანასკნელი მეოთხედით უნდა დათარიღდეს. ასეთებია ქვევრსამარხი № 5, 6, 7, 9, 10, 11, 18. ამ სამარხებიდან მომდინარე კომპლექსები შეიცავენ ე. წ. მსხლისებურკოპრუსიან მოხატულ და წითლად ანგობირებულ დოქებს, ყელმაღალ, მოხატულ დოქებს, ძირმომრგვალებულ და გვერდწიბოიან ჯამ-ფიალებს, ცილინდრულთაიან საკინძებს და ყანჩაეთის ტიპის სამაჯურებს.

სამარხთა ერთი ნაწილი რამდენადმე უფრო გვიანდელი უნდა იყოს. მათი თარიღი შეიძლება ძვ. წ. IV—III სს. მიჯნით ან სულაც ძვ. წ. III საუკუნით განისაზღვროს. ასეთია კერძოდ ჩვენ მიერ განხილულ სამარხთა შორის № 1, 8 და 25 ქვევრსამარხები. ამ სამარხებიდან მომდინარეობს სამფეხა ჯამები, სამტუჩაპირიანი დოქა, ცალყურა ქოთნები. ეს კერამიკული ფორმები საერთოდ ელინისტური ხანიდან ჩნდება. აქვეა აღმოჩენილი მარყუჟისებურყურთიანი ჯამი, რომელიც უფლისციხის ელინისტური ხანის სამარხიდან მომდინარე ჯამის ანალოგიურია.

²⁷ რ. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, კმარახევის სამაროვანი, ტაბ. XIV, 1, XVI, 2; მცხეთა, II, სურ. 485, 486.

²⁸ Ц. Д а в л и а н и д з е, დასახ. ნაშრომი, ნახ. I, 13.

²⁹ Б. А. К у ф т и н, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. X.

³⁰ ი. გ ა გ ო შ ი ძ ე, ადრეანტიკური ხანის ძეგლები ქსნის ხეობიდან, ტაბ. 1, 4, 5.

³¹ Я. И. С м и р н о в, Ахалгоринский клад, Тифлис, 1934, ტაბ. I; Б. А. К у ф т и н, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. X.

³² ი. გ ა გ ო შ ი ძ ე, მასალები ქართული ოქროშეკულობის ისტორიისათვის, სსმ, XXX, გვ. 38.

³³ ვანი, I, სურ. 52.

ციხია-გორის სამაროვანზე გამოვლენილი ქვევრსამარხების ქვედა ქრონოლოგიური მიჯნის განსაზღვრას არსებითი მნიშვნელობა აქვს, საერთოდ, საქართველოში ქვევრში დაკრძალვის წესის წარმოშობის სათავეების კვლევისათვის. ამ სამარხებმა ერთგვარად ექვის ქვეშ დააყენა ჩვენს არქეოლოგიურ ლიტერატურაში გაბატონებული აზრი იმის შესახებ, რომ ქვევრში დაკრძალვის წესი ჯერ კოლხეთში ჩნდება, ხოლო შემდეგ, მხოლოდ და მხოლოდ გვიანელისისტურ ხანაში ვრცელდება იბერიაშიც. ადრეული ქვევრსამარხები აღმოსავლეთ საქართველოდან ადრეც იყო ცნობილი. მხედველობაში მაქვს თეთრიწყაროს მხედველობაში გამოვლენილი ქვევრსამარხები, მაგრამ ამ სამარხებიდან მომდინარე მასალა იმდენად უსახური და ცუდად დაცული იყო, რომ კატეგორიული დასკვნების გაკეთების საშუალებას არ იძლეოდა. რაც შეეხება ციხია-გორის ზემოგანხილულ ძეგლებს, აქ თითქმის ქრესტომატიული სიცხადითაა წარმოდგენილი ადრეელისისტური ხანისათვის დამახასიათებელი თითქმის ყველა კომპონენტი როგორც კერამიკაში, ისე ლითონის ნაწარმში. მათი თარიღის შემოწმების საშუალებას ამ პერიოდის თითქმის ყველა ძეგლი გვაძლევს.

დღესდღეობით ციხია-გორის სამაროვანზე გამოვლენილი ქვევრსამარხები ყველაზე ადრეულია საქართველოში აღმოჩენილ ქვევრსამარხებს შორის. საინტერესო და მნიშვნელოვანი ინფორმაციის შემცველია მათი ინვენტარი გარე სამყაროსთან კონტაქტების გამოვლენის თვალსაზრისითაც.

დაკრძალვის ახალ წესს, როგორც ჩანს, მოჰყვა გარკვეული ცვლილებები მატერიალურ კულტურაშიც (რომელიც მხოლოდ ციხია-გორით არ შემოფარგლულა და მთელ ამ ისტორიულ რეგიონში ფიქსირებული — სამადლო, ნასტაქისი), რაც ციხია-გორის გეოგრაფიული მდებარეობითაც უნდა იყოს განპირობებული. იგი განლაგებულია მდინარე კავთურას ხეობაში, რომლის მეშვეობითაც შიდა ქართლი უმოკლესი გზით უკავშირდება ქვემო ქართლსა და თრიალეთს, ხოლო აქედან მთელს მაშინდელ ცივილიზებულ სამყაროს. ციხია-გორა რთული არქეოლოგიური ძეგლია, მასთან დაკავშირებულია საქართველოს არქეოლოგიის რიგი კარდინალური საკითხები, რომელთა კვლევა მოპველის საქმეა. ჩვენ მხოლოდ აქ გამოვლენილი ქვევრსამარხების ქრონოლოგიურ მიჯნათა განსაზღვრით შემოვიფარგლეთ.

სამარხებში აღმოჩენილი ძეგლები:

ქვევრსამარხი № 7. ქვევრი ჩადგმული იყო ჰორიზონტალურად, პირზე აფარებული ჰქონდა ბრტყელი ქვა. მიცვალებული ესვენა ხელფეხაკეცილი, მარცხენა გვერდზე, თავით აღმოსავლეთისაკენ.

სამარხეული ინვენტარი: 1. დოქი ჩალისფრად გამომწვარი თიხისა (ტაბ. XXXV, 5); 2. მძივები ოქროსი, გოფირებული, 5 ცალი (ტაბ. XXXV, 8); 3. საყურე რგოლები, ვერცხლის მრგვალგანიცეპითიანი მავთულისა, წყვილი (ტაბ. XXXV, 6); 4. ბეჭდები რკინისა, ბრტყელფარაკიანი (ტაბ. XXXV, 7); 5. გიშრის მძივი. ქვევრსამარხი № 7 ძვ. წ. IV ს. უკანასკნელი მესამედით თარიღდება.

ქვევრსამარხი № 9. ქვევრი ჩადგმული იყო ჰორიზონტალურად; მიცვალებული ჩაუსვენებიათ ხელფეხაკეცილი, მარცხენა გვერდზე, თავით აღმოსავლეთისაკენ.

სამარხეული ინვენტარი: 1. ღოჭი შავად გამომწვარი თიხისა, მსხლისებურტანიანი (ტაბ. XXXV, 9); 2. საკინძი ან ილარი ბრინჯაოსი, ბრტყელთავეიანი (ტაბ. XXXV, 10); 3. ბრინჯაოს ფიბულის მშვილდი (ტაბ. XXXV, 11); 4. რკინის ბეჭედი (ტაბ. XXXV, 12); 5. რკინის სამაჯურის ფრაგმენტები. ქვევრსამარხი № 9 წყნარდგომილის თანადროულია და ძვ. წ. IV საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედით თარიღდება.

ქვევრსამარხი № 10. ქვევრი ჩადგმული იყო პორიზონტალურად. ქვევრში დაკრძალული იყო სამი მიცვალებული: ორი იწვა ხელფეხაკეცილი, მარცხენა გვერდზე, თავით აღმოსავლეთისაკენ, მესამის მდგომარეობის დადგენა ვერ მოხერხდა.

სამარხეული ინვენტარი: 1. ღოჭი ვარდისფრად გამომწვარი თიხისა, მოხატული. ღოჭს ცილინდრული ყელი, მრგვალი მუცელი და ბრტყელი ძირი აქვს (ტაბ. XXXVII, 2); 2. ღოჭი ჩალისფრად გამომწვარი თიხისა, მსხლისებურტანიანი (ტაბ. XXXVII, 1); 3. ღოჭი, ჩალისფრად გამომწვარი თიხისა, მსხლისებურტანიანი, მშვილდისებური ყურა პირს ქვემოთ აქვს მიძერწილი (ტაბ. XXXVII, 3); 4. საყურე რგოლები ვერცხლის მრგვალგანივკვეთიანი მავთულისა, თავგახსნილი (ტაბ. XXXVII, 5); 5. მძივები პასტისა, სხვადასხვა ზომისა და ფერის (ტაბ. XXXVII, 4); 6. საყურე რგოლი, ოქროს მრგვალგანივკვეთიანი მავთულისა. ქვევრსამარხი № 10 ძვ. წ. IV ს. უკანასკნელი მეოთხედით თარიღდება.

ქვევრსამარხი № 11. სამარხი დაზიანებული იყო. მიცვალებულის მდგომარეობის დადგენა ვერ მოხერხდა.

სამარხეული ინვენტარი: 1. ღოჭი ლევად გამომწვარი თიხისა, მსხლისებურტანიანი, მოხატული (ტაბ. XXXVI, 1); 2. ღოჭი წითლად გამომწვარი თიხისა, ძირბრტყელი; 3. ჯამი, ჩალისფრად გამომწვარი, პირმოყრალი, ძირბრტყელი (ტაბ. XXXVI, 3); 4. თასი, ძირმომრგვალებული, პირგადაშლილი, შეღებილი წითლად (ტაბ. XXXVI, 2); 5. თასი წითლად გამომწვარი, პირმოყრალი, ღვას ძაბრისებურად გაშლილი ქუსლზე (ტაბ. XXXVI, 4); 6. სასაფეთქლე რგოლები ოქროსი, ბოლოვებაწვერტლა (ტაბ. XXXVI, 12); 7. სამაჯური ბრინჯაოსი, მრგვალგანივკვეთიანი, ზურგშედრეკილი (ტაბ. XXXVI, 8); 8. სამაჯური რკინისა, ზურგშედრეკილი (ტაბ. XXXVI, 7); 9. სამაჯური ვერცხლისა, ზურგშედრეკილი, კასრისებური, სიგრძე დაღარული თავებით (ტაბ. XXXVI, 6); 10. საკინძები ბრინჯაოსი, ცილინდრულთავეიანი (ტაბ. XXXVI, 5); 11. ბეჭდები რკინისა, ბრტყელფარაკიანი (ტაბ. XXXVI, 9—11). ქვევრსამარხები № 11 ძვ. წ. IV ს. უკანასკნელ მესამედს მიეკუთვნება.

ქვევრსამარხი № 18. სამარხი ქვევრი ჩადგმული იყო პორიზონტალურად. მიცვალებულის მდგომარეობის დადგენა ვერ მოხერხდა.

სამარხეული ინვენტარი: 1. ღოჭი ყვითლად ანგობირებული, მოხატული წითელი საღებავით, მაღალყელიანი და მრგვალმუცლიანი (ტაბ. XXXVI, 11); 2. თასი, პირგადაშლილი, ძირმომრგვალებული, შეღებილი წითლად (ტაბ. XXXVI, 15); 3. ჯამი აგურისფრად გამომწვარი, მოხატული, პირმოყრალი ირიბკალთიანი, ბრტყელძირიანი (ტაბ. XXXVI, 14); 4. ბრინჯაოს პატარა კოლოფი (ტაბ. XXXVI, 18); 5. ბრინჯაოს საკინძები ცილინდრულთავეიანი (ტაბ. XXXVI, 16); 6. ქვის მძივები (ტაბ. XXXVI, 17). ქვევრსამარხი № 18 აბსოლუტურად სინქრონულია № 10 და 11 ქვევრსამარხებისა და შესაბამისად ძვ. წ. IV ს. უკანასკნელი მესამედით თარიღდება.

ქვევრსამარხი № 8. სამარხი ქვევრი იდგა თითქმის ვერტიკალურად, გვერდზე იყო მიწვენილი, ყელით აღმოსავლეთისაკენ დახრილი. იგი № 7 და 9 ქვევრსამარხებს შუა იყო ჩაფლული, სტრატиграფიულად იგი მათზე გადადიოდა.

სამარხეული ინვენტარი: 1. ღოჭი, პირგადაშლილი, დაბალყელიანი, მრგვალ-მუცლიანი, შეღებილი წითლად (ტაბ. XXXVII, 1); 2. ღოჭი, დაბალყელიანი, პირგადაშლილი, მოსატული წითელი საღებავით. ნახატი დაუდევრადაა გამოყვანილი (ტაბ. XXXVII, 7); 3. ჯამი, პირმოყრილი, ძირბრტყელი, შეღებილი წითლად (ტაბ. XXXVII, 8); 4. თასი, აგურისფრად გამომწვარი თიხისა. ღვას განზე გაშლილ 3 ფეხზე (ტაბ. XXXVII, 9); 5. რკინის სამაჯური (ტაბ. XXXVII, 10). ქვევრსამარხი № 8 ძვ. წ. III ს. უნდა ეკუთვნოდეს.

ქვევრსამარხი № 25. სამარხი ქვევრი ჩაფლული იყო პორიზონტალურად. მიცვალებული იწვა მარჯვენა გვერდზე, თავით აღმოსავლეთისაკენ.

სამარხეული ინვენტარი: 1. ღოჭი ჩალისფრად გამომწვარი თიხისა, სამტუჩა-პირიანი (ტაბ. XXXVIII, 1); 2. ღოჭი (ქოთანი?) შავად გამომწვარი თიხისა, დაბალყელიანი (ტაბ. XXXVIII, 2); 3. ქოთანი, ცალყურა, პირგადაკეცილი (ტაბ. XXXVIII, 3); 4. ქოთანი ვიწროყელიანი, პირსწორი, ცალყურა (ტაბ. XXXVIII, 4); 5. ფიალა, პირგაშლილი, ძირმომრგვალებული, შეღებილი წითლად (ტაბ. XXXVIII, 5); 6. ჯამი, აგურისფრად გამომწვარი თიხისა, პირმოყრილი, ღვას სამ მორკალულ ფეხზე (ტაბ. XXXVIII, 6); 7. ბეჭედი ვერცხლისა, მრგვალფარ-კიანი (ტაბ. XXXVIII, 9); 8. საბეჭდავი ბრინჯაოსი (ტაბ. XXXVIII, 7); 9. საყურე რგოლა ვერცხლის მრგვალგანივკვეთიანი მავთულისა; 10. ბრინჯაოს ფიბულის მშვილდის ფრაგმენტი (ტაბ. XXXVIII, 10); 11. რკინის ბეჭედი. ქვევრსამარხი № 25 დაახლოებით ძვ. წ. III ს. დასაწყისით თარიღდება³⁴.

თეთრი იწეყარო. ძვ. წ. IV ს. ქვევრსამარხები დადასტურებულია თეთრიწეყარო მდამოებშიც. სამარხად აქაც ჩვეულებრივი, სამეურნეო დანიშნულების ბრტყელია ქვევრებია გამოყენებული. ყველა ქვევრი მოყვითალო-ვარდისფრადაა გამომწვარი. ყველას ძირს ზემოთ კედელში ნახვრეტი აქვს დატანებული, რომელიც გამოწვამდეა გაკეთებული. ზოგიერთს ყელის გარშემო ქდელი ორნამენტი შემოუყვება. ყველა ქვევრი დაფლულია პორიზონტალურად, ორიენტაციაში კანონზომიერება არ შეინიშნება.

სამარხეული ინვენტარი მეტად ღარიბულია; სამარხთა უმრავლესობაში არაფერი აღმოჩენილა (შეიძლება ცუდი დაცულობის გამო) ინვენტარი შედგება თითო-ორი თიხის ქურჭლისა და მცირეოდენი სამკაულისგან. თიხის ქურჭელი წარმოდგენილია ე. წ. მსხლისებურტანიანი ღოჭებით და ჯამ-ფიალებით. ქურჭლის ნაწილი შეღებილია წითლად. თიხის ნაწარმი ანალოგიურია იმ მდამოებში შესწავლილი ქვაყუთებიდან მომდინარე კერამიკისა, რომელიც ზოგადად ადრეანტიკური ხანით თარიღდება³⁵.

³⁴ საილუსტრაციო მასალებით სარგებლობის უფლება მომცა კავთისხევის არქეოლოგიურ ექსპლუატაციის ხელმძღვანელმა გ. ციტიშვილმა, რისთვისაც მას დიდ მადლობას მოვახსენებ.

³⁵ ამ სამარხთა უმრავლესობა გამოუქვეყნებელია, ამდენად ცალკეული კომპლექსების ირგვლივ მსჯელობა ძნელია. ამ სამარხების შესახებ იხ. ა. ბოხოჩაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 22—26; ვ. თოლორდაძე, მასალები ქართლის სამეფოს ისტორიისათვის..., მკა. III, გვ. 154; К. Д. Квижишадзе, Памятники ранисантичного периода Юго-Восточной Грузии, этнографический, тб., 1975, გვ. 89.

მცხეთა და მისი მიდამოები. დროის გარკვეული წყვეტილის შემდეგ ძვ. წ. II საუკუნიდან ქვევრში დაკრძალვის წესი კვლავ იჩენს თავს აღმოსავლეთ საქართველოში, ახლა უკვე მცხეთასა და მის მიდამოებში: სამთავროს სამაროვანი, სვეტიცხოვლის უბანი, კარსანი, „მთა ქართლი“ და სხვ. გვიანელინისტური ხანის ქვევრსამარხები გამოვლენილია ციხია-გორა-ზეც. ყველა ზემოჩამოთვლილი ძეგლი სამთავროს ანალოგიურია და მათზე საგანგებოდ არ შეეჩერდებით. ყველაფერი, რაც სამთავროდან მომდინარე ქვევრსამარხებს ახასიათებს, შეიძლება მათზეც გავრცელდეს.

სამთავრო. მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ (1937—1940 წწ.) სამთავროს სამაროვანზე 150-მდე ქვევრსამარხი იქნა გათხრილი. ქვევრსამარხები სამაროვნის ტერიტორიაზე ცალკეულ ბუდეებად ყოფილან განლაგებული სხვა ტიპის სამარხებს შორის³⁶.

სამარხად გამოყენებულია სამეურნეო დანიშნულების (საღვინე), ვარდისფრად გამომწვარი თიხის, ბრტყელძირა ქვევრები. ბავშვის სამარხად იყენებდნენ ასეთსავე პატარა ზომის ქვევრებს, ჩვილ ბავშვებს ასაფლავებდნენ ორკუთხა, ღერგის ტიპის კურკლებში.

სამარხ ქვევრებს პირზე უმრავლეს შემთხვევაში კრამიტი ეფარა, იშვიათად სარკველად იყენებდნენ ბრტყელ ქვებს და კიდევ უფრო იშვიათად თიხის კურკელს ან კურკლის ნატეხს.

ქვევრსამარხთა უმრავლესობა ორიენტირებულია სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ, იშვიათად გვხვდება დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ დანშრობილი სამარხები. ბავშვთა სამარხებში ორიენტაციის ეს წესი დაცული არაა.

როგორც წესი, ქვევრში თითო მიცვალებულს ასაფლავებდნენ, მაგრამ არის შემთხვევები წყვილის დაკრძალვისა (ტაბ. XXIX, 1, 2, 4).

ქვევრსამარხთა დიდი უმრავლესობა მიწაში ჰორიზონტალურად იყო ჩაფლული, მაგრამ დადასტურებულია ვერტიკალურად ჩადგმული ქვევრებიც (ტაბ. XXIX, 3). ასეთია 19 შემთხვევა. მათგან ორი ნამდვილად სამარხია (მათში ჩონჩხი აღმოჩნდა), დანარჩენები კი, ალ. კალანდაძის აზრით, კენოტაფები უნდა იყოს. ამ ქვევრებში ცხოველის ძვლები და თიხის კურკლის ნატეხები ეყარა ხოლმე, ამიტომ შესაძლოა მათ დამოუკიდებელი მნიშვნელობა არც ჰქონდათ დაკრძალვის რიტუალთან ყოფილიყვნენ დაკავშირებულნი. ასეთი შემთხვევები სხვაგანაცაა დადასტურებული.

მიცვალებული ქვევრში ჩასვენებულია ხელ-ფეხმოკეცილ მდგომარეობაში, მარჯვენა ან მარცხენა ჯევრდზე (ტაბ. XXIX, 2).

სამარხეული ინვენტარი პატარა ზომის თიხის კურკლით და სამკაულებით არის წარმოდგენილი. თიხის კურკელი თითქმის ყველა ინვენტართან სამარხში აღმოჩნდა. მათი რაოდენობა ცალკეულ სამარხებში 1—6-მდე მერყეობს. სამარხთა უმრავლესობაში ორ-ორი კურკელია ჩატანებული³⁷.

³⁶ ამ მასალაზე მუშაობისას ხელთ მოვიდა მ. ივანენკოს და ალ. კალანდაძის საველე დღიურები და მ. ივანენკოს ხელნაწერი «Кувшиновые погребения в Грузии». საველე დღიურები ინახება საქ. სახ. მუზეუმის არქივში.

³⁷ ამ კერამიკის შესახებ იხ. М. М. И в а щ е н к о, დასახ. ნაშრომი, გვ. 120 და შმდ.: ქ. ბეკენიშვილი, გვიანელინისტური ხანის თიხის კურკელი მცხეთა-სამთავროში, ახალგაზრდა მეცნიერ მუშაეთა XII კონფერენცია, თბ., 1961, გვ. 352; ვ. თოლორდაძე, მასალები ქართლის სამეფოს ისტორიისათვის..., მსკა, III, გვ. 140 და შმდ.

სამთავროს ქვევრსამარხებიდან მომდინარე თიხის ჭურჭელი ნაკეთებია სამეთუნეო ჩარხზე. მისთვის დამახასიათებელია ღია მოწითალო კეცი, იშვიათია ლეგად გამომწვარი ნიშნულები. ჭურჭელი უპირატესად პატარა ზომისაა, უორნამენტო. შემკობის ხერხია მისი წითელი საღებავით დაფარვა, ან უფრო იშვიათად წითელი საღებავით მარტივი ორნამენტით მოხატვა. ფორმისა და დამაშნულების მიხედვით მათში შემდეგი ჯგუფები გამოირჩევა: 1. ღოჭები, რომლებიც თავის მხრივ რამდენიმე ქვეტიპს შეიცავს; 2. ჯამები და ლანგრები; 3. ქოთნები და კოჭები; 4. კანთაროსისებური ორყურა სასმისები და 5. ასკოსისებური ჭურჭლები.

ღოჭები ღოჭების პირველი ჯგუფი გამოირჩევა მოხდენილი პროპორციებით. მათთვის დამახასიათებელია მაღალი ყელი, გადაშლილი პირი, მკვეთრად დაქანებული მხრები და ბრტყელი ძირი. მშვილდისებური ყურა პირს ქვემოთ იწყება და მხარს უერთდება (ტაბ. XL, 1, 2, 3). აბსოლუტური ანალოგი განთხარ მასალაში ამ ღოჭებს ვერ მოუძებნეთ. ცალკეული დეტალებით იგი გარკვეულ სიახლოვეს ამქაღანებს ციხია-გორიდან და სხვა თანადროული ძეგლებიდან მომდინარე ე. წ. მსხლისებურკორპუსიან ღოჭებთან, მაგრამ მათ შორის არსებული საგრძნობი ქრონოლოგიური ხარვეზის გამო გენეტიკური კავშირის დადგენა ჭირს.

ამ ჯგუფში გაერთიანებული ყველა ღოჭი შეღებილია წითლად. ღოჭების ეს ჯგუფი ყველაზე ადრეული ჩანს სამთავროს ქვევრსამარხებიდან მომდინარე თიხის ჭურჭელში.

ღოჭების მეორე ჯგუფისათვის დამახასიათებელია დაბალი ყელი, სწორი პირი, მრგვალი მუცელი და ბრტყელი ძირი; მრგვალგანიჯვეთიანი ყური პირს ქვემოთ და მხარზეა დაძვრული. ყველა ღოჭს ყელის ირგვლივ რელიეფური წიბო შემოუყვება. მათი უმრავლესობა შეღებილია წითლად (ტაბ. XL, 4, 5).

ღოჭების ეს ჯგუფი შედარებით გვიანდელია. ანალოგიური ღოჭები დაღასტურებულია ამავე სამაროვანზე ახ. წ. I ს. კრამიტსამარხებში და ქვის-სამარხებში³⁸.

ღოჭების შემდეგ ჯგუფში გავერთიანეთ სამტურაპირიანი ღოჭები. ამ ჭურჭლის ერთი ნაწილი უფრო დაბალია, მრგვალმუცლიანი და ფართოპირიანი. მეორე ჯგუფის ჭურჭლები კი უფრო მაღალია, გამოყვანილი ყელი და ვიწრო პირი აქვთ (ტაბ. XL, 5, 6). ყური ორივე ჯგუფის ღოჭებს პირის ძვიდზე და მხრის ზედა ნაწილზე აქვთ დაძვრული. მ. ივაშჩენკო ამ ჭურჭლებს ბერძნულ იონოხორად მიიჩნევდა და მათ გაჩენას მცხეთაში ქვეყნის ელინიზაციის უკავშირებდა³⁹. ასეთი მტკიცებისათვის საფუძველი დღეს, ვფიქრობ, არ არსებობს. ანალოგიური ღოჭები ახლა მრავლადაა აღმოჩენილი, როგორც ჩვენი სამარხების სინქრონული, ისე ადრეულ ძეგლებშიც—ურბნისი⁴⁰, უფლისციხე⁴¹, ციხიაგორა⁴², კამარახევი⁴³ და სხვ. სამტურაპირიანი ჭურჭელი აღმოსავლეთ საქარ-

³⁸ ალ. კ ა ლ დ ა ძ ე, ახლადმოჩენილი სამაროვანი მცხეთაში, მიმოხილველი, I, თ. 1, 1949, გვ. 268.

³⁹ М. М. И в а щ е н к о, დასახ. ნაშრომი, გვ. 123—129.

⁴⁰ სპ. სახ. მუზეუმის ურბნისის ფონდი 1—63/4146.

⁴¹ დ. ხ ა ხ ტ ა ი შ ე ი ლ ი, უფლისციხე, II, ტაბ. VIII, 1, 2; XXXII, 1, 4.

⁴² სხ. ამავე წიგნში, ტაბ. XXXVIII, 1.

⁴³ რ. რ ა მ ი შ ე ი ლ ი, მასალები ქართლის სამეფოს ისტორიისათვის ძვ.წ. I ათასწლეულის II ნახევარში, დსერტაცია, ინახება ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში, გვ. 103.

თველოში ძვ. წ. VI ს. ჩნდება და შემდგომ საუკუნეებში უწყვეტლევ განაგრძობს არსებობას (ხოვლე III⁴⁴, კუშჩი, ბეშთაშენი⁴⁵, კუმისი⁴⁶ და სხვ.). ჭურჭლის პირის ასეთი გაფორმება დამახასიათებელია ურარტული კერამიკისთვის⁴⁷, რომელსაც, როგორც ირკვევა, გენეტიკურად უკავშირდება კიდეც აღმოსავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი ანალოგიური ჭურჭელი⁴⁸.

სამთავროს სამაროვნიდან მომდინარე სამტრია ღოჭების მსგავსება ბერძნულ ოინოხოებთან, ოთ. ლორთქიფანიძის აზრით, ფორმალურია და მათ აღგილობრივი კერამიკის განვითარებად მიიჩნევა⁴⁹.

ბერძნული წარმომავლობის ოინოხოებსა და ზემოაღწერილ სამტრია ღოჭებს შორის გარკვეული ფუნქციონალური განსხვავებაც შეიმჩნევა. ბერძნულ ოინოხოებს სამივე ტუჩი ტოლფასოვანი აქვთ, რომელთა საშუალებით შეიძლება სითხის ჩამოსხმა სამივე მხრიდან ხელის მდგომარეობის შეუცვლელად. ჩვენს ჭურჭლებს კი სამუშაო მხოლოდ შუა ტუჩი აქვთ, რომელიც მეტ-ნაკლებად წინაა წამოწეული (ტაბ. XL, 6, 8, XL V, 2). ეს გარემოებაც თითქმის მათ არაბერძნულ წარმომავლობას უნდა უჭერდეს მხარს⁵⁰.

ღოჭების შემდეგი სახეობა წარმოდგენილია ერთადერთი ყ უ რ მ ი ა ნ ი ღოჭით მას დაბალი, წიბოიანი ყელი, ფართო პირი და ბიკონუსური მუცელი აქვს (ტაბ. XL, 7). იგი ფუნქციონალურად ელინისტური ხანის კოლხეთში გავრცელებულ ყურმილიან ღოჭებს მიეკუთვნება, ყელ-პირის მოყვანილობითა და ზედაპირის დამუშავებით კი (იგი წითლადაა შეღებილი) ჩვენ მიერ მეორე ჯგუფში გაერთიანებულ ღოჭებთან ამჟღავნებს მსგავსებას.

ღოჭებში განვიხილავთ აგრეთვე კ ო ნ უ ს უ რ ძ ი რ ი ა ნ , ყელიწრო ჭურჭელს (ტაბ. XVII, 4), რომელსაც ზედაპირი წითლად აქვს შეღებილი. ჭურჭლის ეს სახეობა გვიანელინისტური ხანისთვისაა დამახასიათებელი. მეტ-ნაკლებად ანალოგიური ღოჭები აღმოჩენილია ნერონ-დერესში⁵¹, ურბნისში⁵²; არკნეთში⁵³, მუხიანში⁵⁴, „მთა ქართლზე“⁵⁵ და სხვ.

⁴⁴ დ. მ უ ს ხ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი, ხოვლეს ნაშისაბლარის არქეოლოგიური მასალა, თბ., 1978, გვ. 91.

⁴⁵ Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Трналети, с. 41.

⁴⁶ Ц. Давланиძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 125, სურ. 2.

⁴⁷ Б. Б. Пнотровский, История и культура Урарту, Ереван, 1944, გვ. 181, სურ. 44; მ ი ს ი ვ ე, Ванское царство, გვ. 193, სურ. 51.

⁴⁸ დ. მ უ ს ხ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 91, 92.

⁴⁹ О. Д. Лордкипанидзе, Ремесленное производство и торговля в Мухета в I—III вв. н. э. საღისერტაციო ნაშრომი, იხსნება თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკაში, გვ. 28.

⁵⁰ ამ აზრს მექანიკურად ვერ გავაერტყვებთ შიდა კოლხეთში აღმოჩენილ ანალოგიური ჭურჭლების მიმართ. მართალია, ეს ჭურჭელი აქ ძვ. წ. III საუკუნიდან იკვდება ფესს, ე. ი. იმ დროიდან, როდესაც შეინიშნება აღმოსავლურ-ქართული მატერიალური კულტურის ელემენტების გავრცელება კოლხეთში, მაგრამ ასევე საგრძნობია აქ ბერძნული კერამიკული ფორმების გავლენაც. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ დაბლაგვსა და დაფნარში აღმოჩენილი იმ დაბალი, ფართოპირიანი სამტრია ღოჭები მეტ სიახლოვეს ავლენენ აღმოსავლეთ საქართველოში აღმოჩენილ ანალოგიურ ჭურჭლებთან, ვიდრე ნამდვილ, ანტიკურ ოინოხოებთან.

⁵¹ Б. А. Куфтин, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. IV, 1, 2; Ю. М. Гагошиძე, К дагитировке могилы Нерон—Дереси, ფანეა, 2, 1975, გვ. 100 და შპდ.

⁵² საქ. სახ. მუზეუმის ურბნისის ფონდი 1—61/3288.

⁵³ იხ. ამავე წიგნი, ტაბ. XLIX, 1.

⁵⁴ იქვე, ტაბ. XXX, 2.

⁵⁵ ე. თ. თ. ო. რ. დ. ა. ვ. დასახ. ნაშრომი, გვ. 144, ტაბ. IV, 6.

კური ხანის სამარხებიდან მომდინარე კერამიკა, ხოვლეს II და III პერიოდებში (ძვ. წ. VI—V სს). აღმოჩენილი თიხის ჭურჭელი⁶⁰. ჭურჭლის ზედაპირის წითელი საფარველით დაფარვა საყოველთაოდაა გავრცელებული ძვ. წ. IV—III სს.—სამადლო, ციხია-გორა, ნასტაქისი, კამარასევი, ურბნისი, ხოვლე I და სხვ⁶¹. წითლადაა შეღებილი ძვ. წ. IV—III სს. ნაქალაქარებიდან მომდინარე კერამიკა (ურბნისი, უფლისციხე, სარკინე, ციხია-გორა, სამადლო და სხვ.)⁶². ისე რომ, სამთავროს სამაროვანზე დადასტურებული წესი ჭურჭლის წითლად შეღებვისა ძველი ტრადიციის გაგრძელება უნდა იყოს. მართალია, შეიმჩნევა გარკვეული ცვლილება ჭურჭლის ზედაპირის საღებავით დაფარვის წესში—ეს ჭურჭელი შეღებილია გაცილებით დაბალი ხარისხის საღებავით, უღებად, მაგრამ, როგორც დ. მუსხელიშვილი სამართლიანად შენიშნავს, ეს შედეგის ახალი წესი კი არ არის, არამედ ძველი ტრადიციის გადაგვარების მომასწავებელია.

სამთავროს ქვევრსამარხებიდან მომდინარე კერამიკის მცირე ჯგუფი მოხატულია წითელი საღებავით. ორნამენტი მარტივია. იგი სადა ზოლებისგან და წერტილებისგან შედგება. ნახატი ჭურჭლის ზედაპირზე დატანილია დაუდევრად, ანგობის გარეშე. როგორც ცნობილია, ჭურჭლის მოხატვა წითელი საღებავით საკმაოდ გავრცელებულია ელინისტური ხანის საქართველოში. ძვ. წ. IV—III საუკუნეები მოხატული ჭურჭლის აუცილებელი ხანად ითვლება. სამადლომ, ნასტაქისმა, ციხია-გორამ მოხატული ჭურჭლის ბრწყინვალე ნიმუშები შემოგვინახა. სამთავროს მოხატული ჭურჭელი თავის ტექნოლოგიური თუ ესთეტიკური თვისებებით საგრძნობლად ჩამოუვარდებოდა ზემოსხენებული ძეგლებიდან მომდინარე კერამიკული ნაწარმს. შესაძლებელია ამ შემთხვევაში ძველი ტრადიციის გადაგვარებასთან გეჭონდეს საქმე და არა განსხვავებულ წარმომავლობასთან. ქრონოლოგიური ხარვეზი, რომელიც სამთავროს მოხატულ კერამიკასა და ზემოჩამოთვლილ ძეგლებს შორის არსებობს, ართულებს მათ შორის გენეტიკური კავშირის დადგენას. ანალოგიური კერამიკა გვიანელინისტურ ხანაში კოლხეთშიც იჩენს თავს, უპირატესად მის ცენტრალურ ნაწილში (ვანი, „ქუთაისის ქვეყანა“, რიონ—სუფსის ორმდინარეთი) და სრულებით არ ჩანს ზღვისპირა ზონაში. ეს გარემოება იძლევა საფუძველს მისი გაჩენა კოლხეთში იბერიულ გავლენას დაუკავშირდეს. მით უმეტეს, რომ ეს მოხატული კერამიკა კოლხეთის იმ რეგიონებშია დადასტურებული, სადაც ელინისტურ ხანაში აღმოსავლურ-ქართული ტომების განსახლებაა საეარაულო⁶³.

⁶⁰ დ. მუსხელიშვილი, ხოვლეს ნაშთების არქეოლოგიური მასალა, თბ., 1978.

⁶¹ Ю. М. Гагошидзе, Городище Самadlo, КСИИ, 151, с. 86; Г. Г. Цхитишвили, Результаты работ на „Цихна-гора“, КСИИ, 151, с. 90; А. Бохочадзе, Настаки, Саркине, Дзалики города Иберии античной эпохи, КСИИ, 151, с. 95; მუხთა, II, გვ. 100—109; დ. მუსხელიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 90.

⁶² Ю. М. Гагошидзе, დასახ. ნაშრომი, გვ. 90.

⁶³ არსებობს საწინააღმდეგო მოსაზრება. რიგი მეცნიერები მოხატული კერამიკის გაჩენას კოლხეთში ბერძნულ, კერძოდ, იონიურ კერამიკის გავლენას უკავშირებს და მის გავრცელებას იბერიაში კოლხეთის გზით ვარაუდობს (ნ. მათიაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 58; დ. ხახუტაიშვილი, უფლისციხე, II, გვ. 81). ჭურჭლის წარმომავლობა შეიძლება სადავო იყოს, მაგრამ მისი გავრცელება სხვადასხვა ფაქტორების გათვალისწინებით, ეფექტობ, უფრო სარწმუნო ჩანს იბერიიდან კოლხეთში.

ლითონის სამკაულთაგან პირველ რიგში აღსანიშნავია რკინისგან და ბრინჯაოსგან ნაკეთები სამაჯურები. ყველა სამაჯური ძირითადად ერთი ტიპისაა — რკალგახსნილი, ზურგმდრეკილი და ბოლოებისკენ მეტ-ნაკლებად გამსხვილებული. ანალოგიური სამაჯურები ფართოდაა გავრცელებული საქართველოში მთელი ელინისტური ხანის მანძილზე.

ფორმის მიხედვით ამ სამაჯურებში სამი ჯგუფი გამოიყო: I. მრგვალგანივკეთიანი ღეროს მქონე სამაჯურები, რომელთა გამსხვილებული თავები ვრავი-რებული ორნამენტითაა შემკული (ტაბ. XLIII, 3) ეს ორნამენტი სშირად ძლიერ სტილიზებული ცხოველის თავს გამოხატავს; II. მრგვალგანივკეთიანი, შედარებით მსაიური სამაჯურები, რომელთაც გამსხვილებული ბოლოები დაწახნაგებული და უბრალოდ ჩამოჭრილი აქვთ (ტაბ. XLVII, 7); III. ბრტყელგანივკეთიანი სამაჯურები, რომელთა გაფართოებული ბოლოები გრავირებული ღომის თავებითაა შემკული (ტაბ. XLVIII).

I ჯგუფის სამაჯურები შედარებით ადრეული კომპლექსებიდან მომდინარეობენ და ანალოგიებიც უფრო ადრეულ ძეგლებში ეძებნებათ — უფლისციხე, ფარცხანაყანევი, სოხუმი (წითელი შექურას სამაროვანი)⁶⁴ და სხვ. ყველა ეს ძეგლი გვიანელინისტურ ხანას მიეკუთვნება და დაახლოებით ძვ. წ. II ს-ით თარიღდება.

მომდევნო ხანისაა ჩვენ მიერ II ჯგუფში გაერთიანებული სამაჯურები. ისინი კარგად თარიღდებიან ძვ. წ. I ს. როგორც თანმხლები მონეტებით (არშაკიდული ღრქმები), ისე ანალოგიური მასალების მოშველიებით. ამავე დროისაა III ჯგუფის სამაჯურები. ასეთი სულ ორია აღმოჩენილი, ორივე გვიანდელ კომპლექსში, II ჯგუფის სამაჯურების თანხლებით.

სამთავროს ქვევრსამარხების ყველაზე გავრცელებული სამკაული საყურე-რგოლებია, რომლებიც თითქმის ყველა ინვენტარიან სამარხში აღმოჩნდა. ეს საყურე-რგოლები ნაკეთებია ბრინჯაოს, ვერცხლისა და ოქროს მავთულისაგან. ბრინჯაოს საყურე-რგოლები რაოდენობრივად აშკარად სჭარბობს დანარჩენებს. ოქროს საყურე სულ ორ სამარხში აღმოჩნდა. საყურე-რგოლები უპირატესად მრგვალგანივკეთიანი მავთულისაგანაა ნაკეთები, იშვიათად გვხვდება ბრტყელგანივკეთიანი რგოლებიც. ზოგიერთზე მარტივი ორნამენტია დატანილი (ტაბ. XLIII, 7). ამ მარტივი საყურე-რგოლების გარდა გვხვდება მძივშეკიდული საყურეებიც. ზოგზე მრგვალი პასტის მძივია შეკიდული, ზოგზე კი ოვალური საკიდი (ტაბ. XLVIII). ანალოგიურ რგოლებს სშირად ბექდათაც ატარებდნენ. მათი გარჩევა მხოლოდ აღმოჩენის ადგილის მიხედვით შეიძლება. გარდა ამ უბრალო რგოლებისა, სამთავროს ქვევრსამარხებში ბრინჯაოსა და რკინის გემიანი ბექდებიც იქნა აღმოჩენილი. გემებში გამოირჩევა როგორც ადგილობრივი, ისე შემოტანილი ნიმუშები. ყველა გემა ელინისტური ხანისაა⁶⁵.

სამთავროს ქვევრსამარხებში ძალიან მცირე რაოდენობით, მაგრამ მაინც აღმოჩნდა ბრინჯაოს ზარაკები, რომლებშიც ფორმის მიხედვით სამი ნაირსახე-

⁶⁴ დ. ხ ა ხ ე ტ ა ი შ ვ ი ლ ი, უფლისციხე, I, ტაბ. VII, 2; М. М. И в а щ е н к о, Кувшинные погребения в Зап. Грузии, СА, 13, с. 325; М. М. Т р а п ш, Труды, II, ტაბ. XL, 4, 5.

⁶⁵ სამთავროს ქვევრსამარხებთან მომდინარე გლაბრიკური ძეგლების შესახებ იხ. М. И. М а к с и м о в а, Геммы из некрополя Мцхеты-Самтавро, სსმ, XVI—B; მ. ლ ო რ თ ი შ ვ ა ნ ი ძ ე, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გემები, თბ., 1954.

ობა გამოირჩეა: I. ცილინდრული, გვერდშეპრილი ზარაკები; II. კონუსური ფორმის დაფაჩრული ზარაკები და III. კონუსური ფორმის ზედაპირდაკეცნილი ზარაკები (ტაბ. XLVIII). ორი უკანასკნელი ჯგუფის ზარაკები კარგად თარიღდება თანმხლები ინვენტარით ძვ. წ. I ს-ით. რამდენიმე შემთხვევაში ეს ზარაკები მონეტით დათარიღებულ სამარხში აღმოჩნდა. I ჯგუფში გაერთიანებული ზარაკები კი რამდენადმე აღრეულებია და ანალოგიების მიხედვით ელინისტურ და ადრეელინისტური ხანის ძეგლებს უკავშირდება.

სამთავროს ქვევრსამარხებში სულ 5 მონეტაა აღმოჩენილი. ხუთივე ძვ. წ. I საუკუნის არშაკიდული დრაქმაა⁶⁶.

ლითონის ნაკეთობათაგან აღსანიშნავია ჩკინის დანები (ერთადერთი სამეურნეო დანიშნულების ნივთი), რომელიც ალბათ ვაზის სასხლავად გამოიყენებოდა. დანა სულ 5 სამარხშია აღმოჩენილი.

დიდი მრავალფეროვნებით გამოირჩევა სამთავროს ქვევრსამარხებიდან მომდინარე მძივები და მძივსაკიდები. მათი უმრავლესობა ნაკეთებია მინიანგან და პასტისგან, იშვიათია ქვის მძივები (უპირატესად სარდონი); რამდენიმე სამარხში აღმოჩნდა გიწრისა და ძვლის მძივებიც. მძივებში გამოირჩევა ფერადი მინის (ლურჯი, ცისფერი, მწვანე, ქარვისფერი და სხვ.) და სხვადასხვა ფორმის (მრგვალი, ცილინდრული, კასრისებური) მოოქრული და მოვერცხლილი მძივები.

სამარხეული ინვენტარის და რიგი ახალი, პარალელური მასალების გათვალისწინებით სამთავროს სამაროვანზე და საერთოდ მცხეთის მდამოებში ქვევრში დაკრძალვის წესის გაჩენა ძვ. წ. II—I საუკუნეებიდანაა სავარაუდებელი⁶⁷. ეს წესი დაკრძალვისა აქ ახ. წ. I საუკუნეებშიც განაგრძობს არსებობას⁶⁸.

ქვევრსამარხების გავრცელების ამ რეგიონს რამდენადმე დაცილებულია სოფ. არკნეთში (ზნაურის რ-ნი) აღმოჩენილი ქვევრსამარხი. აქ. ე. წ. „ვასას წყაროს“ სამაროვანზე შესწავლილ იქნა გვიანელინისტური ხანის 8 სამარხი, მათგან 6 ორმოსამარხია, 1 ქვევრსამარხი და 1 ჩვილი ბავშვის სამარხად გამოყენებული დერგი⁶⁹. ეს პირველი და ჭერჯერობით ერთადერთი შემთხვევაა ქვევრსამარხის აღმოჩენისა თანამედროვე სამხრეთ ოსეთის ტერიტორიაზე.

⁶⁶ მათ შორის ერთი სინეთურქისაა (ძვ.წ. 77—70 წწ.), ორი ფრაგმ. III-ის (ძვ.წ. 70—57 წწ.) და ორი ოროდ I-ის (ძვ.წ. 53—38 წწ.). მონეტით შემდეგი სამარხები თარიღდება: ქვევრსამარხი № 6, 1938 წ. ჩრდილოეთის უბანი; ქვევრსამარხი № 10, 1939 წ., ჩრდილოეთის უბანი; ქვევრსამარხი № 110, 1939 წ. სამხრეთი უბანი; ქვევრსამარხი № 227, 1940 წ. სამხრეთი უბანი.

⁶⁷ ზღარ. ვ. თ. ო. ლ. ო. რ. დ. ა. ვ. ა. დ. ს. ა. ნ. შ. ო. მ. გ. 152. საესვებით ვეთანხმები ი. გაგოშინძის ნერონ-დერგის სამარხების აღლათარღების აუცილებლობას (იხ. Ю. М. Гагосшинძе, К датировке могильника Нерон-Дереси, მადნე, 1975, 2). კარგახანია ცხადი, რომ ნერონ-დერგის სამარხები არ შეიძლება ადრეელინისტურ და მით უმეტეს აქემენიდურ ხანის ეკუთვნოდეს. მართალია ისიც, რომ ამ ძეგლის კულტურისეული თარიღები მრავალ გაუგებრობას იწვევდა. ი. გაგოშინძე დამაჯერებლად ასაბუთებს, რომ ნერონ-დერგის და მისი ანალოგიური ძეგლები არ შეიძლება გვიანელინისტურ ხანაზე ადრეულ პერიოდს მიეკუთვნოთ, მაგრამ მე გგონია იმ. წ. II ს. არ უნდა იყოს გამოსარიცხი. ამის საფუძველს თვითონ ნერონ-დერგის იძლევა (მაგ. სამაჭურები) და სამთავროც.

⁶⁸ მცხეთა, II, გვ. 53.

⁶⁹ ეს სამარხების შესახებ იხ. ო. ჯ. ა. რ. ი. ძ. ე. არქეოლოგიური გათხრები სოფ. არკნეთში, თბილისის სახ. უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 63, 1956.

სამარხად გამოყენებული იყო ჩვეულებრივი, საღვინე ქვევარი, რომელსაც ირგვლივ წითელი საღებავით შესრულებული ზოლები შემოუყვებოდა. ქვევარი ორმოში ჩაფლული იყო პორიზონტალურად, ყელით სამხრეთ-აღმოსავლეთისკენ. მასში ორი ჩონჩხი აღმოჩნდა, ორივე ძლიერ მოხრილ მდგომარეობაში, თავით ქვევრის ყელისკენ.

სამარხეული ინვენტარი წარმოდგენილია ორი თიხის ჭურჭლით და სამკაულებით. ჭურჭელი შავადაა გამომწვარი. ერთი ყურიანი ქოთანია, დაბალყელიანი და მრგვალმუცლიანი (ტაბ. XLIX, 2), მეორე კონუსურძირიანი დოქუნაა, პირგადაშლილი, ყელმაღალი. მას ყელის ძირში და მუცლის გარშემო ამოღარული სარტყლები შემოსდევს (ტაბ. XLIX, 1). ბრინჯაოს ნივთთაგან აღსანიშნავია სამაჯურები, რომლებიც ზურგშედრეკილი სამაჯურების გვიანდელ ვარიანტს მიეკუთვნება (ტაბ. XLIX, 3), თხელი ფირფიტის ბეჭდები და რგოლები-საკიდები. მრავალფეროვნებით გამოირჩევა ამ სამარხში აღმოჩენილი მძივები და საკიდები, რომელთა უმრავლესობა მინისა და პასტისაა (ურევია 7 სარდიონის მძივი). არკნეთის ქვევრსამარხის მნიშვნელოვანი მონაპოვარია ლურჯი მინის სკარაბეოიდი და მრავალწახნაგა საბეჭდავები.

სამარხეული ინვენტარის ანალიზისა და სტრატეგრაფიული მონაცემების გათვალისწინებით (ქვევრსამარხი ზემოდან ადგას ძვ. წ. I საუკუნის ორმოსამარხს) არკნეთის ქვევრსამარხს ო. ჯაფარიძე ძვ. წ. II—I სს. ათარილებს⁷⁰.

სამთავროს ძველსამარხთა კოვალეშკები:

ქვევრსამარხი № 4. 1939 წ. ჩრდ. უბანი. სამარხი ორიენტირებულია ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ.

სამარხეული ინვენტარი: 1. დოქი ვარდისფრად გამომწვარი თიხისა, ყელმაღალი, პირგადაშლილი. შელებილი წითლად; 2. დოქი ნაცრისფრად გამომწვარი თიხისა, ყელდაბალი; 3. ქოთანი მოწითალოდ გამომწვარი თიხისა, მრგვალმუცლიანი (ტაბ. XLII, 4—6); 4. ბრინჯაოს რგოლი. ქვევრსამარხი ძვ. წ. II—I საუკუნით თარიღდება.

ქვევრსამარხი № 29. 1939 წ. ჩრდ. უბანი. სამარხი ორიენტირებულია აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ. მიცვალებული ესვენა მარცხენა გვერდზე, თავით დასავლეთისაკენ.

სამარხეული ინვენტარი: 1. ფილა, ძირმომრგვალებული, გვერდგამოყვანილი და პირგადაშლილი. შელებილია წითლად; 2. ქოთანი ვარდისფრად გამომწვარი თიხისა; 3. ბრინჯაოს სამაჯური, ბოლოები გამსხვილებულია და ორნამენტირებული (ტაბ. XLII, 1, 23). სამარხი ძვ. წ. II ს. მიეკუთვნება.

ქვევრსამარხი № 26. 1939 წ. ჩრდ. უბანი. სამარხი ორიენტირებულია აღმოსავლეთიდან დასავლეთისკენ. მიცვალებული ესვენა თავით აღმოსავლეთისკენ.

სამარხეული ინვენტარი: 1. დოქი ვარდისფრად გამომწვარი თიხისა; ყელმაღალი, პირგადაშლილი. შელებილია წითლად; 2. დოქი გამომწვარი შავად.

⁷⁰ ო. ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 199—203.

ვიწრო, ცილინდრული ყელი აქვს, დაშვებული მხრები და ძირისკენ მკვეთრად დაქანებული მუცელი; 3. კოჭობი ნაცრისფრად გამომწვარი თიხისა; 4. ბრინჯაოს რგოლი; 5. ფერადი მინის მძივები (ტაბ. XLIII, 4—8). სამარხი ძვ. წ. II ს. უნდა იყოს.

ქვევრსამარხი № 31. 1939 წ. სამხრეთი უბანი. სამარხი ორიენტირებული იყო სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ. მიცვალებული ესვენა მარცხენა გვერდზე, თავით სამხრეთისკენ.

სამარხეული ინვენტარი: 1. დოქი ყელმალალი, მხრებდაშვებული. შეღებილი წითლად; 2. დოქი დაბალყელიანი, პირქობიანი. შეღებილი წითლად; 3. სამაჯური ბრინჯაოსი, ზურგსწორი, ბოლოებისკენ ოდნავ შემსხვილებული; 4. რკინის სამაჯურის ფრაგმენტები; 5. ბრინჯაოს მრგვალგანიცვეთიანი რგოლები; 6. პასტისა და სარდიონის მძივები (ტაბ. XLIV). სამარხი ძვ. წ. II—I სს. თარიღდება.

ქვევრსამარხი № 82. 1939 წ. სამხრეთი უბანი. სამარხი ორიენტირებული იყო აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ. სამარხი წყვილის იყო. ორივე მიცვალებული ესვენა მარჯვენა გვერდზე, თავით სამხრეთისაკენ.

სამარხეული ინვენტარი: 1. დოქი ყელმალალი, მხრებდაშვებული. შეღებილი წითლად (ტაბ. XLV, 1); 2. სამტუჩა დოქი, ვარდისფრად გამომწვარი თიხისა (ტაბ. XLV, 2); 3. ქოთანის, ყურიანი, ვარდისფრად გამომწვარი თიხისა, (ტაბ. XLV, 3); 4. ქოთანის ყურიანი, ყელგამოყვანილი, ვარდისფრად გამომწვარი თიხისა, შეღებილი წითლად (ერთადერთი შემთხვევაა. ტაბ. XLV, 3); 5. სამაჯური ბრინჯაოსი, ბოლოები გველის თავის სქემატური გამოსახულებებითაა შემკული (ტაბ. XLV, 6); 6. ბრინჯაოს სამაჯური, ბოლოები ქდეული ორნამენტით აქვს შემკული (ტაბ. XLV, 5); 7. ბრინჯაოს თავგახსნილი საყურე-რგოლები (ტაბ. XLV, 8); 8. რკინის სამაჯურის ფრაგმენტები; 9. ბრინჯაოს ცილინდრული, გვერდშეშვარი ზარაკები (ტაბ. XLV, 7); 10. ოქროს საყურე-რგოლები; 11. მინის მძივები; 12. ლურჯი მინის საბეჭდავი; 13, 14. რკინის ბეჭდები, გემიანი. სამარხი ძვ. წ. II საუკუნისაა.

ქვევრსამარხი № 50. 1938 წ. სამხრეთის უბანი. სამარხი ორიენტირებული იყო სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ. მასში წყვილი იყო დაკრძალული. ორივენი ესვენა მარცხენა გვერდზე თავით სამხრეთისაკენ.

სამარხეული ინვენტარი: 1. დოქი, ვარდისფრად გამომწვარი თიხისა, კონუსურძირიანი. ყელს ირგვლივ წიბო შემოუყვება. შეღებილია წითლად; 2. დოქი, ვარდისფრად გამომწვარი თიხისა, ყელფართო, მოხატული წითელი ზოლებით; 3. ქოთანის ვარდისფრად გამომწვარი თიხისა, ყურიანი, სწორპირიანი; 4. კოჭები ვარდისფრად გამომწვარი თიხისა; 5, 6. ბრინჯაოს სამაჯურები, ბოლოებორნამენტირებული; 7. ბრინჯაოს სამაჯურები, ბოლოებშემსხვილებული; 8. რკინის სამაჯურის ფრაგმენტები; 9, 10. ბრინჯაოს რგოლები, ერთი მრგვალგანიცვეთიანია, მეორე ბრტყელგანიცვეთიანი; 11. მინის და პასტის მძივები (ტაბ. XLVII). სამარხი ძვ. წ. I ს. თარიღდება.

ქვევრსამარხი № 6. 1938 წ. ჩრდილო უბანი. სამარხი ორიენტირებული იყო სამხრეთ-დასავლეთიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთისკენ. მიცვალებული ესვენა მარჯვენა გვერდზე.

სამარხეული ინვენტარი: 1. დოქი წითლად გამომწვარი თიხისა, დაბალი და ვიწრო ყელი აქვს, გადაშლილი პირი და ფართო, ბრტყელი ძირი; 2. ქურქული

ე. წ. ასკორისებური, შეღებილია წითლად; 3. ჯამი, ვარდისფრად გამომწვარი თიხისა, შეღებილი წითლად. პირი ვერტიკალურად აქვს აკეცილი, ქუსლიანია; 4. ბრინჯაოს სამაჯურის ფრაგმენტები; 5. ბრინჯაოს რგოლი (ბეჭედი); 6. მძივებო სარდიონის, გიშრისა და პასტისა; 7. მონეტები—ოროდ I-ის ორი დრაქმა (ძვ. წ. 53—38 წწ.) (ტაბ. XLII, 1—4). სამარხი ძვ. წ. I საუკუნისაა.

ქვევარსამარხი № 226. 1940 წ. სანახეთი უბანი. სამარხი ორიენტირებული იყო აღმოსავლეთიდან დასავლეთისკენ. მიცვალებული ესვენა მარცხენა გვერდზე თავით აღმოსავლეთისაკენ.

სამარხეული ინვენტარი: 1. ძირმომრგვალებული ფიალა, შეღებილი წითლად (ტაბ. XLVI, 1); 2. ქოთანი, ვარდისფრად გამომწვარი თიხისა, ყურიანი (ტაბ. XLVI, 2); 3. ბრინჯაოს სამაჯური ბოლოებორნამენტირებული (ტაბ. XLVI, 3); 4. მინისა და პასტის მძივები (ტაბ. XLVI, 4). სამარხი ძვ. წ. II—I სს. თარიღდება.

III. საერთო დასკვნები

ყოველივე ზემოთქმულიდან შეიძლება გაკეთდეს ზოგიერთი საერთო ხასიათის დასკვნა. ქვევარში დაკრძალვის წესი კოლხეთში ჩნდება ადრეელინისტური ხანიდან — „ვანის ქვეყანა“ (დაბლაგომი, დაფნარი). მომდევნო, ელინისტურ ხანაში ეს წესი ვრცელდება აღმოსავლეთ გურიაში — რიონ-სუფსის ორმდინარეთში, რომელიც უშუალოდ ემიჯნება „ვანის ქვეყანას“ სამხრეთიდან. ოდნავ დაგვიანებით ეს ჩვეულება მტკიცედ იკიდებს ფეხს „ქუთაისის ქვეყანაში“¹ და აგრეთვე თავს იჩენს მდ. ტეხურის მიმდებარე ტერიტორიაზე (ცხაკაიას მიდამოები, ნოქალაქევი). გვიანელინისტურ ხანაში ქვევარსამარხები უფრო ფართო ტერიტორიაზე დასტურდება — დასავლეთისკენ გოგორეთამდე, ზოლო აღმოსავლეთისკენ საჩხერამდე.

მიცვალებულის ქვევარში დაკრძალვა გაბატონებული წესია დაკრძალვისა შიდა კოლხეთისთვის მთელი ელინისტური ხანის მანძილზე.

სამარხად იყენებდნენ სამეურნეო დანიშნულების კოლხურ ქვევრებს, მაგრამ არის შემთხვევები ქვევრების სპეციალურად სამარხად დამზადებისა (ზემოფარცხმა, ქვედა მესხეთი). პირველ ეტაპზე, ადრეელინისტურ ხანაში, სამარხი ქვევარი ორმოში იდგმებოდა ვერტიკალურად, თავდაყირა („ვანის ქვეყანა“, რიონ-სუფსის ორმდინარეთი). მომდევნო პერიოდში დაიწყო ქვევარსამარხების პორიზონტალურად გამართვა („ვანის ქვეყანა“, რიონ-სუფსის ორმდინარეთი, „ქუთაისის ქვეყანა“, მდ. ტეხურას მიდამოები). ერთხანს ეს ორი წესი დაკრძალვისა თანაარსებობს („ვანის ქვეყანა“, რიონ-სუფსის ორმდინარეთი). სამარხი ქვევრების განსხვავებული მდგომარეობა პრაქტიკული მოსაზრებითაა ნაკარანახევი და არ ნიშნავს რაიმე ცვლილებას დაკრძალვის რიტუალში¹ (ადრეელინისტური ხანის მხრებგანზიდული ქვევრების ჩადგმა

¹ Н. Ш. Кнгурадз е, Г. А. Лордкипанидзе, Дапнарское селище и могильник, КСИА, 151, с. 61; Г. А. Лордкипанидзе, Колхида в VI—II вв. до н. э., с. 81.

უფრო მოსახერხებელი იყო გერტიკალურად, თავდაყირა. იგი მყარად იდგა ფართო, მასიურ გვირგვინზე და ამავე ღროს მხრის არეში საცხებით საკმარისი ფართობი იყო მიცვალბულის და მისი ინვენტარის მოსათავსებლად. ელინისტურ ხანაში, როდესაც ქვევრი იცვლის ფორმას, მისი კორპუსი უფრო წაგრძელებულია, მხრები დაქანებული, სამარხად მისი გამოყენება უფრო მიზანშეწონილია პორიზონტალურ მდგომარეობაში).

სამარხეული ინვენტარი ერთფეროვანი და შეზღუდულია. იგი ძირითადად წარმოდგენილია თიხის ჭურჭლით, სამკაულით (ლითონის სამაჯურები და რგოლსაყიდები, მინისა და პასტის მძივები) და მონეტებით (კოლხური თეთრი). ქვევრსამარხებიდან მომდინარე სამკაული ხასიათდება ტიპოლოგიური ერთიანობით. მათ შორის შემჩნეული სხვაობა მხოლოდ ქრონოლოგიური ხასიათისაა. ეს სამკაული ერთნაირად დამახასიათებელია როგორც შიდა კოლხეთისთვის, ისე ზღვისპირა ზოლისთვის.

ქვევრსამარხებიდან მომდინარე კერამიკაში შეიმჩნევა ფორმათა ერთგვარი სიჭრელე, ადგილობრივი და შემოტანილი ელემენტების შერწყმის ცდა. ამ თვალსაზრისით გამოირჩევა სამი ჯგუფი: 1. თიხის ჭურჭელი, რომელიც გეხეტეკურადაა დაკავშირებული წინარეელინისტური ხანის კოლხურ კერამიკასთან ფორმით ან ორნამენტული დეკორით. ასეთი ჭურჭელი ფართოდაა გავრცელებული ზღვისპირა ზოლშიც; 2. თიხის ჭურჭელი, რომელიც განიცდის ბერძნული კერამიკული ფორმების გავლენას, მისი მიზამდითაა დამზადებული. ეს ტენდენცია ასევე აშკარადაა გამოხატული ზღვისპირეთშიც; 3. თიხის ნაწარმი, რომელიც წარმომავლობის თვალსაზრისით აღმოსავლურ-იბერიულ სამყაროს უკავშირდება — ე. წ. მსხლისებურტანიანი ღოჭები, მოხატული კერამიკა. არც ერთი და არც მეორე ჯერჯერობით არაა დადასტურებული აღმოსავლეთ შავი-ზღვისპირეთის ამ პერიოდის ნამოსახლარებზე და სამაროვნებზე. ადრეელინისტური ხანიდან კოლხეთში ფეხს იკიდებს ჩვეულება მიცვალბულისთვის მონეტის ჩატანებისა.

ქვევრში დაკრძალვის წესი, როგორც ახლმა არქეოლოგიურმა აღმოჩენებმა დაადასტურა, აღმოსავლეთ საქართველოშიც ადრეელინისტური ხანიდან ჩნდება (თეთრიწყარო, ციხია-გორა). მაგრამ განსხვავებით კოლხეთისაგან, სადაც ქვევრში დაკრძალვის ტრადიცია მთელი ელინისტური ხანის მანძილზე უწყვეტლევ ცოცხლობს, აღმოსავლეთ საქართველოში ძვ. წ. III ს. წყვეტს არსებობას (ძვ. წ. III—II სს. ქვევრსამარხები ჯერჯერობით აღმოჩენილი არაა) და ძვ. წ. II—I სს. კვლავ იჩენს თავს, ახლა უკვე მცხეთასა და მის მდამოებში.

განსხვავებით შიდა კოლხეთისაგან, იბერიისთვის ქვევრსამარხები არ არის ერთადერთი წესი დაკრძალვისა. აქ ერთმანეთის პარალელურად დაკრძალვის სხვადასხვა წესებია დამოწმებული — მაშინ როდესაც ციხია-გორაზე მიცვალბულს ქვევრში ასაფლავებდნენ, კამარახევში, ურბნისსა და უფლისციხეში ორმოსამარხები იყო გაბატონებული. იგივე ვითარებაა გვიანელინისტურ ხანაში — მცხეთა-სამთავროში ქვევრსამარხებია გაბატონებული წესი დაკრძალვისა, ურბნისსა და უფლისციხეში კი კვლავ ორმოსამარხები.

სამარხად აქაც სამეურნეო დანიშნულების ქვევრებია გამოყენებული. ყველა ქვევრი განლაგებულია პორიზონტალურად. სამარხეული ინვენტარი ასორტიმენტის მიხედვით კოლხეთის ანალოგიურია — თითო-ორილა თიხის ჭურჭელი და სამკაულები.

სამარხეული ინვენტარის სიღარიბე და ასორტიმენტის ერთფეროვნება ამ სამარხების სოციალური ატრიბუტიის საფუძველს იძლევა. როგორც ცნობილია, სოციალურად მკაცრად დიფერენცირებულ საზოგადოებაში დაკრძალვის წესებიც მკაცრად რეგლამენტირებულია და ასახავს გარდაცვლილის სოციალურ სტატუსს და არა მის ქონებრივ მდგომარეობას². ჩვენ მერ განხილული ყველა სამარხის ერთ სოციალურ კატეგორიას უკავშირდება. ეს არის რიგითი, მწარმოებელი მოსახლეობა (ე. წ. თავისუფალი მეთემეები), რომელიც სოციალურად მკაცრად სტრატეფიცირებული საზოგადოების შემადგენელი ნაწილია³. მოსახლეობის ეს ფენა წარმოგვიდგება, როგორც დაწინაურებული მიწათმოქმედი მოსახლეობა, რომლის მეურნეობაში უდიდესი ზედრითი წონა

² С. А. Утченко, И. М. Дьяконов, Социальная стратификация древнего общества, Доклады XIII международного конгресса, М., 1973, с. 134; В. М. Массон, Экономика и социальный строй древних обществ, Л., 1976, с. 158, 159.

³ დაკრძალვის სულ სხვა წესი ჰქონდათ ამ დროს სოციალურად პრივილეგირებულ ფენის წარმომადგენლებს. ამის აშკარა დადასტურებაა ვანში, დაბლაგომში, ითხისსა და შრომისუბანში აღმოჩენილი მდიდრული სამარხები. ამჟერად ჩვენთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ვანსა და დაბლაგომში აღმოჩენილი ძვ. წ. IV—III სს. სამარხები, რომლებიც სათლად ასახვენ საშობად გართულებული სოციალური სტრატეფიკაციის სურათს ერთ სტრატეფიკაციულ რეგიონში, კერძოდ ვანის ქვეყანაში. ეს სამარხები გამოირჩევიან არა მხოლოდ ინვენტარის სიუხვით და ჩატანებული ნივთების მალამზატრეოლოგიურ ღირებულებით, არამედ სამარხის ნაგებობით და საერთოდ განსხვავებული დაკრძალვის წესით. ვანში აღმოჩენილი ძვ. წ. წარჩინებული კოლხი მეომრის სამარხი (№ 9) კლდოვან დედაქანშია ამოკვეთილი, ხოლო მიცვლებული ჩასვენებულია ხის სარკოფაგში, ზურგზე გამოტოლი, თავით ჩრდილოეთით. საქ. სამარხის სამი მხრიდან შემორჩენილი იყო შუბისპირებით, რომელთა საერთო რაოდენობა 50 აღწევდა. გარდა ამისა, სამარხში უმარავი რაოდენობით აღმოჩნდა რკინისა და ბრინჯაოს ისრისპირები, რკინის მახვილი და სატევარი, რკინის ფარი, ოქროს და ვერცხლის სამკაულები რომელთა შორის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ოქროს საბეჭდო ბეჭედი, რომელზეც ბერძნული ასოებით ამოკვეთილი იყო საკუთარი სახელი-დედატარსა. სამარხში ნაპოვნია აგრეთვე თიხის და ლითონის ჭერქვები როგორც ადგილობრივი, ისე შემოტანილი, ფლინტი II მკედლონელის ოქროს სტატერის და სხვ. განსაკუთრებით საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ სამარხში აღმოჩნდა კიდევ ორი, თითქმის უინვენტარო მიცვლებულის ჩონჩხი, რომლებიც მეომრის ფერხთით ესვენენ მისკენ სახეშეკცევით. ესენი, როგორც ჩანს, მსხვერპლად შეწირული მონა-მსახურნი იყვნენ (ამ სამარხის შესახებ დაწერ. იხ. ვანი, I, გვ. 24—28, 202—211, სურ. 159—177). ასეთივე ფაქტი დადასტურებულია 1974 წ. გათხრის სამარხში, რომლის ძირითადი ნაწილი, სამუშაო, ძლიერ დაზიანებული იყო და რომლის მნიშვნელოვანზე მეტეველებს ის ფაქტი, რომ აქ დაკრძალული წარჩინებული პირისთვის 7 მონა-მსახური შეუწირავთ მსხვერპლად (ПАН В 1974 году, с. 44). არანაკლებ მნიშვნელოვანია დაბლაგომში აღმოჩენილი ძვ. წ. III ს. დასაწყისის მდიდრული სამარხი, რომელიც ასევე კლდოვან დედაქანში იყო ამოკვეთილი და მთლიანად სინაოური წარმოების კრამიტი გადახურული. სამარხეული ინვენტარი წარმოადგენს იყო ოქროსი და ვერცხლის სამკაულთ, თიხის და ლითონის ადგილობრივი და შემოტანილი ჭერქვით და, რაც მთავარია, სამარხი უხვად შეიცავდა რკინის იარაღს. სამარხეული ინვენტარის განლაგებით სამარხი გარკვეულ მსგავსებას აქვდა ინვენტარული კოლხი მეომრის სამარხთან სამარხის იარაღით შემორჩევა, ამფორების განლაგება და სხვ. (ამ სამარხის შესახებ დაწერ. იხ. ვ. თ. ო. რ. დ. ე. ა., მდიდრული სამარხი დაბლაგომიდან, ვანი, II, გვ. 68 და შერ.). ვანის სამარხისაგან განსხვავებით დაბლაგომში არ დადასტურებულია მონა-მსახურთა მსხვერპლად შეწირვის ფაქტი, რაც შეიძლება ამ უკანასკნელის შედარებით დაბალი სოციალური სტატუსით აიხსნას. დაბლაგომში დაკრძალულ წარჩინებულ პირს, რომელიც ალბათ გარკვეული ხელისუფლების მატარებელი იყო, შესაძლოა დაქვემდებარებული მდგომარეობა ეკავა ვანის მმართველს მიმართ და ახორციელებდა მის ხელისუფლებას ვანის ქვეყნისა დასავლეთ, განაპირა ოლქში. ძვ. წ. IV—III სს. აღმ. საქართველოში ასეთი სოცია-

ბულად ცხოვრობენო⁹, სწორედ იმის საბუთადაა მიჩნეული, რომ იმ დროს (ძვ. წ. უკანასკნელ საუკუნეებში) ალბანურ ტომებში არ არსებობდა კერძო საყუთრება და შესაბამისად არც მემკვიდრეობის ინსტიტუტი. მართლაც, ძველი ალბანეთის ტერიტორიაზე გათხრილი ამ პერიოდის სამარხები გამოირჩევა ინვენტარის სიუხვითა და მრავალფეროვნებით (სამარხებში მრავლადაა აღმოჩენილი იარაღ-საქურველი და სამეურნეო დანიშნულების ნივთებიც).

გ. ჩაილი დიდალი არქეოლოგიური მასალის ანალიზის საფუძველზე შენდვად განზოგადოებამდე მიდის: მყარ, პროგრესულად განვითარებად საზოგადოებაში შეინიშნება სამარხეული ინვენტარის სრული გაჭრაობა თუ არა, მისი მინიმუმამდე დაყვანის ტენდენცია მაინც... რამდენადაც საზოგადოებრივი ქონება უკვე განიხილება, როგორც საქონელი და სიმდიდრე, მას ახლა ნაკლები ხალისით ატანენ მიცვალებულს. გამონაკლისები არსებობს, მაგრამ საერთო ტენდენცია სრულიად აშკარაა¹⁰. ამ ტენდენციიდან, როგორც ჩანს, არც საქართველო წარმოადგენდა გამონაკლისს.

ქვევრსამარხების წარმომავლობის და გავრცელების საკითხის ირგვლივ მეცნიერებაში აზრთა სხვაობაა. ჩვენს ისტორიოგრაფიაში მას პირველად მ. ივანენკო შეეხო. კერძოდ, ერთ-ერთ თავის მოხსენებაში მან გამოთქვა ვარაუდი, რომ ქვევრში დაკრძალვის წესი აღმოსავლეთ საქართველოში დასავლეთ საქართველოდან გავრცელდა, ხოლო აქედან მდ. მტკვრის გაყოლებით გადაინაცვლა აზერბაიჯანში¹¹.

იმ დროისათვის ჯერ არ იყო გამოვლენილი აზერბაიჯანის ქვევრსამარხების რიგი თავისებურებანი და მ. ივანენკო გამოდინარეობდა იმ ქრონოლოგიური თანმიმდევრობიდან, რომელიც შეიმჩნეოდა ქვევრსამარხების გავრცელებაში დასავლეთ ამიერკავკასიიდან აღმოსავლეთისაკენ. მ. ივანენკოს ამ ვარაუდს კრიტიკულად შეხვდნენ აზერბაიჯანელი მეცლევრები. მათი აზრით, ქვევრსამარხები დასავლეთ აზერბაიჯანში სამხრეთ აზერბაიჯანიდან გავრცელდა, ხოლო აქედან გადავიდა აღმოსავლეთ საქართველოში. ასეთი აზრისანი არიან, კერძოდ, ე. პასომოვი¹², ს. კაზიევი¹³ და თ. გოლუბკინა¹⁴. თავიანთი მოსაზრების არგუმენტად მათ მოაქვეთ მხოლოდ და მხოლოდ ის გარემოება, რომ ქვევრსამარხები გაცილებით მეტია აღმოჩენილი შუაგულ აზერბაიჯანში, ვიდრე საქართველოს მოსაზღვრე რაიონებში.

⁹ Страбон. XI, 4, 8, ВДИ. 1947, № 4, с. 220.

¹⁰ Г. Ч а й л ь д, დასახ. ნაშრომი, გვ. 154 და შმდ.

¹¹ М. М. И в а щ е н к о. Кувшинные погребения Самтавро, ისტორიის ინსტიტუტის სესიაზე წაკითხული მოხსენების თეზისები, 1942 წ. (ხელნაწერი ინახება არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის არქივში). რადგან მ. ივანენკოს ეს მოხსენება არ დაბეჭდილა, ხოლო მისი თეზისების კონტრამოსაზრებები დაშვებულაა სამეცნიერო ლიტერატურაში, საჭიროდ მიიჩნეა მოკლედ მაინც შეეჩერდე ამ საკითხზე.

¹² Е. А. П а х о м о в, Рецензия на работу М. М. Ивашенко—«Кувшинные погребения Грузин и Азербайджана» (ინახება არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის არქივში).

¹³ С. М. К а з и с е а, Альбом кувшинных погребений Мингечаура, Баку, 1961, с. 7.

¹⁴ Т. И Г о л у б к и н а. Материалы для истории племен Кавказской Албании. Баку, 1961 (სადისტრატუო ნაშრომი, ინახება ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში), გვ. 80.

ვიძლევი დასავლეთ აზერბაიჯანის (საქართველოს მომიჯნავე ტერიტორია) ქვევრსამარხების მოკლე მიმოხილვას იმის გასარკვევად, თუ რა რეალური საფუძველი აქვს საკითხის ამგვარ დაყენებას. სამარხად აზერბაიჯანშიც სამეურნეო დანიშნულების ქვევრებია გამოყენებული, მაგრამ არის შემთხვევები ქვევრის სპეციალურად სამარხად დამზადებისა. ყველა ქვევრი განლაგებულია ჰორიზონტალურად. სამარხ ქვევრს ირგვლივ, როგორც წესი, დიდი ზომის ქურქელი ჰქონდა ხოლმე შემოწყობილი, რომელშიც მსხვილფეხა და წვრილფეხა ცხოველის ძვლები ელაგა. სამარხების გარშემო ფიქსირებულია აგრეთვე ცეცხლის კვალი და უამრავი დამწვარი ძვლები. სამარხეული კერამიკა გამოირჩევა დიდი მრავალფეროვნებით. ესაა ჩაფები, მათარები (მათ შორის სასაბაღნი), სარძევე ქურქელი, სხვადასხვა ზომის ჯანები, საწურავიანი ქურქელი ე. წ. მიწგეჩაურის ტიპისა, მილიანი ღოჭები და სხვ. ქურქელი ძირითადად ხელითაა ნაძერწი¹⁵. კერამიკა ანალოგიურია ალაზან-იალთუილთუფეს კერამიკისა და სრულიად განსხვავდება სამთავროს კერამიკისაგან როგორც ფორმით, ისე დანიშნულებით. ქალთა სამარხებში დიდი რაოდენობით გვხვდება სამკაული, განსაკუთრებით სამაჯურები, რომლებიც აქ ფეხებზეც უტარებიათ. სამთავროს სამაჯურებისთვის აუცილებელი რკალშედრეცილობა აქ შედარებით იშვიათია. თითქმის ყველა სამარხში აღმოჩნდა საკისრე რგოლები, რაც სრულებით არ არის სამთავროში, სამეურნეო და საბრძოლო იარაღი, რაც ასევე სრულებით არ გვხვდება სამთავროში. სამეურნეო იარაღთაგან აღსანიშნავია დანები, ნამგლები, კვირისთავეები, ცულები, საკვეთლები, ხელსაფქვავეები. მამაკაცთა სამარხებში აღმოჩნდა რკინის მახვილები, სატყეურები, შუბიძირები, საბრძოლო ჩანგლები (სამთითები), ისრისპირები. რამდენიმე სამარხში აღმოჩნდა მონეტები (პართული დრახმები)¹⁶. ნუმიზმატიკური მონაცემების და სამარხეული ინვენტარის ანალიზის საფუძველზე მკვლევართა უმრავლესობა ამ სამარხებს ძვ. წ. I და ახ. წ. III სს. ათარილებს¹⁷. ამრიგად, ქვევრსამარხთა გაჩენა აღმოსავლეთ საქართველოში თითქმის სამი საუკუნით უსწრებს წინ ასეთი სამარხების გაჩენას დასავლეთ აზერბაიჯანში. ეს ფაქტი თავისთავად გამოიწვევს ქვევრში დაკრძალვის წესის გავრცელებას აზერბაიჯანიდან საქართველოში.

გარდა ამისა, ამ სამარხების მთელი რიგი თავისებურებანი (განსხვავებული რიტუალი და სამარხეული ინვენტარი) ამ სამარხებით მოსარგებლე საზო-

¹⁵ Т. И. Г о л у б к и н а, Материалы к истории албанских племен., автореферат, 33-15.

¹⁶ ამ სამარხების შესახებ იხ. Т. И. Г о л у б к и н а, Материалы к истории албанских племен Кавказа по данным кувшинных погребений Азербайджана, автореферат, თბ., 1962; С. М. К а з и е в, Альбом кувшинных погребений, Баку, 1960; Его же, Археологические раскопки в Мингечауре, МКА, I, 1949; Его же, Археологические памятники Мингечаура, МКА, III, 1953; Г. И. И о н е, Археологические раскопки в Мингечауре, Доклады АН Аз. ССР, IV, № 20, 1949; Его же, Мингечаурские кувшинные погребения с оружием, КСИИМК, вып. 60, 1955.

¹⁷ Е. А. П а х о м о в, Кувшинные погребения из Мингечаура, Изв. Аз. филиала АН СССР, № 9, 1944, с. 46—53; его же, Монеты Мингечаура, МКА, II 1951, с. 146—148; С. М. К а з и е в, Археологические раскопки в Мингечауре, МКА, I, с. 75; Г. Н. И о н е, Археологические раскопки в Мингечауре, Доклады АН Аз. ССР, IV, № 20, с. 36; Т. И. Г о л у б к и н а, Археологические обследование и раскопки кувшинных погребений в Азербайджане в 1953 году, Изв. АН Аз. ССР, 1959, № 1, с. 17—36.

გადღობის როგორც სოციალური წყობის, ისე მეურნეობის წესის განსხვავების მაჩვენებელი უნდა იყოს და ალბათ განვითარების სხვადასხვა საფეხურისა¹⁸.

როგორც ცნობილია, ძვ. წ. I ათასწლეულის უკანასკნელი საუკუნეებისთვის საზოგადოებრივი განვითარების თვალსაზრისით ქართლის სამეფო უფრო წინ არის წასული, ვიდრე ალბანეთი. ქართლის სამეფოს აღმოსავლეთით მომიჯნავე ალბანური ტომები გაერთიანების პროცესში არიან და ეს გაერთიანებები ჯერ კიდევ ატარებენ პირველყოფილ-თემური წყობილების ნიშნებს, მაშინ როდესაც მათმა მეზობელმა სომხებმა და იბერებმა ჩამოაყალიბეს ძლიერი სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნი, რომელთაც თავის მხრივ დიდი გავლენა მოახდინეს ალბანური ტომების ცხოვრებაზე¹⁹. როგორც კ. ტრევერი შენიშნავს, საზოგადოებრივი ვითარების პროცესი ალბანეთში შენელებული ტემპებით მიმდინარეობდა²⁰.

ალბანური ტომების საზოგადოებრივი განვითარების სურათს ძვ. წ. III—I სს. კარგად ასახავს იალოლიუთეფეს და ალაზნის ველის სახელით ცნობილი არქეოლოგიური კულტურები²¹. ამ ორი ქვეყნის სოციალურ-პოლიტიკური განვითარების ეს თანაფარდობა ასევე გამოიხატავს ძვ. წ. უკანასკნელ საუკუნეებში ალბანური კულტურის ისეთ შემოტევას იბერიისკენ, რომელსაც შეიძლება გამოეწვია ცვლილებები დაკრძალვის წესში.

ბ. კუფტინი ქვევრში დაკრძალვის წესს ს. ეშერში დადასტურებული გვიანბრინჯაოს ხანის ე. წ. ოსურების (მეორადი დაკრძალვა მოზრდილ თიხის ჭურჭელში) ბუნებრივი ტრანსფორმაციის შედეგად მიიჩნევდა²². ეს ვარაუდი სამარხად გამოყენებულ ჭურჭლებს შორის არსებულ ტიპოლოგიურ მსგავსებაზეა დაფუძნებული. მართალია, მეორად დაკრძალვისთვის გამოყენებული ჭურჭელი გარკვეულ სიახლოვეს ამჟღავნებს ანტიკური ხანის კოლხურ პითოსებთან, მაგრამ თვით დაკრძალვის პრინციპია მკვეთრად განსხვავებული — სრულიად განსხვავებული რელიგიური რწმენა-წარმოდგენებიდან გამომდინარე. ჭრონოლოგიურად ასე დაშორებულ სხვადასხვა დაკრძალვის წესებს შორის გენეტიკური კავშირის დანახვა, როდესაც მათ შორის არც ტერიტორიული სიახლოვეა, დამაჯერებელი არ არის. ქვევრში დაკრძალვის წესი ე. წ. ოსურების ტრანსფორმაციის შედეგი რომ იყოს, ბუნებრივია იგი გაჩენილიყო იქ, სადაც ეს უკანასკნელია აღმოჩენილი. მაგრამ, როგორც ცნობილია, ქვევრსამარხები აფხაზეთის ზღვისპირეთში (და არც შიდა ოლქებში) ჯერჯერობით დადასტურებული არაა.

¹⁸ ამის შესახებ დაწვრილებით იხ. ვ. თ. ლ. ო. რ. დ. ა. ვ., მასალები ქართლის სამეფოს ისტორიისათვის ძვ. წ. I ათასწლეულის მიწურულში, საკანდიდატო დისერტაცია, გვ. 105 და შდე.

¹⁹ Г. А. М е л и к и ш в и л и, К истории древней Грузии, 1959, с. 296, 297.

²⁰ К. В. Т р е в е р, Очерки по истории и культуре Кавказской Албании М.—Л., 1959, с. 87.

²¹ ამის შესახებ იხ. О. Ш. И с м и з а д е, Яллойлутепинская культура, с. 70; К. В. Т р е в е р, დასახ. ნაშრომი, გვ. 77; Т. И. Г о л у б к и н а, Материалы к истории албанских племен Кавказа по данным кушшинных погребений Азербайджана (автореферат), 1962, с. 20; История Азербайджана, Баку, 1958, с. 59.

²² Б. А. К у ф т и н, Материалы к археологии Колхиды, II, с. 72, 75, 145.

უკანასკნელ ხანებში ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოითქვა მოსაზრება, რომ ქვევრში დაკრძალვის წესი, როგორც კოლხეთში²³, ისე იბერიაში²⁴, სამხრეთიდან მიგრირებულმა მესხმა ტომებმა მოიტანეს. ასეთ მინიშნებას, კერძოდ იბერიის მიმართ, გ. მელიქიშვილის ნაშრომებში აღრევე ვხვდებით²⁵.

დაკრძალვის წესები და მასთან დაკავშირებული რწმენა-წარმოდგენები დღესდღეობით უმთავრეს ეთნოკულტურულ მახასიათებლად ითვლება და ძაღში ფიქსირებულ რადიკალურ ცვლილებებს ამა თუ იმ რეგიონში, უპირატესად ახალი ეთნიკური ელემენტის გაჩენით, ან ე. წ. ტომთა მიგრაციებით ხსნიან ხოლმე. ისე რომ, ზემოხსენებული ვარაუდი ქვევრსამარხთა წარმომავლობის შესახებ თეორიულ ასპექტში საკვებით გამართლებულია, მით უმეტეს, რომ ზოგადისტორიული სიტუაცია ამ ვარაუდისთვის რეალურ საფუძველს იძლევა — მესხური ტომების ზეგდრითი წონა და მნიშვნელობა ქართული ეთნოსის თუ სახელმწიფოს ჩამოყალიბებაში სრულიად განსაკუთრებულია²⁶. მიუხედავად ამისა, ქვევრსამარხების ზემოხსენებული ატრიბუცია შემდგომ დისკუსიებს მოითხოვს და ჭერჭერობით ვარაუდის ფარგლებს ვერ სცილდება.

ქვევრში დაკრძალვის წესის წარმოშობისა და გავრცელების საკითხის საბოლოო გადაჭრა სადღეისოდ არსებული მონაცემების მიხედვით ძნელია: იგრძნობა მასალის ნაკლებობა, განსაკუთრებით სამხრეთ ამიერკავკასიისათვის (სომხეთი, სამხრეთ აზერბაიჯანი) და, რაც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, მცირე აზიისთვის, რომელთანაც საქართველოს მრავალი ძაფი აკავშირებდა. არსებული მასალაც არ არის სათანადოდ შესწავლილი და გამოქვეყნებული. ყოველივე ეს ართულებს სხვადასხვა რეგიონებში აღმოჩენილ ქვევრსამარხებს შორის უშუალო კავშირის დადგენას. მიუხედავად ამისა, სპიროდ მიმაჩნია ზოგიერთი მომენტის წინ წამოწევა, რომელთა გათვალისწინება ქვევრსამარხთა წარმომავლობაზე მსჯელობისას, მე მგონი, აუცილებელია.

ქვევრში დაკრძალვის წესის გაჩენას ხშირად მევენახეობა-მელვინეობის ინტენსიური განვითარებით ხსნიან ხოლმე²⁷, მაგრამ მთელმა რიგმა ფაქტორებმა ეჭვის ქვეშ დააყენა ამ ორ მოვლენას შორის ასეთი უშუალო ურთიერთკავშირი. ქვევრი რომ პირველ რიგში ღვინის შესანახი ჭურჭელია, ეს სადავო არ არის, მისი მასიურად წარმოება რომ მევენახეობა-მელვინეობის ინტენსიური განვითარების შედეგია, ესეც ცხადია. მაგრამ მხოლოდ ეს იყო საკმარისი დაკრძალვის ახალი წესის აღმოცენებისათვის?! ამ თვალსაზრისით უთუოდ საგულისხმოა ქვევრსამარხთა გავრცელების საზღვრები (იხ. ქვევრსამარხთა გავრცელების რუკა, ტაბ. 1).

²³ თ. ლ. ო. რ. თ. ო. მ. ე. ნ. ი. ე. ნ. ვანის ნაქალაქარი, «ცისკარი», 1968, № 7, გვ. 140.

²⁴ ა. ა. ა. ო. მ. ე. ნ. ი. ე. ნ. ანტიკური ხანის საქართველოს კულტურა, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, I, გვ. 693.

²⁵ Г. А. Мелыкшвили, К истории древней Грузии, 1959, с. 119.

²⁶ ამის შესახებ იხ. Г. А. Мелыкшвили, დასახ. ნაშრომი, გვ. 119, 131, 303, 304, 317...; გ. მ. ე. ნ. ი. ე. ნ. ი. ე. ნ. საქართველოს, კავკასიის და მახლობელი აღმოსავლეთის უძველესი მოსახლეობის საკითხისათვის, თბ., 1965, გვ. 82—92; მ. ი. ი. ე. ნ. ქართლი (იბერია) VI—IV საუკუნეებში. ქართლის სამეფოს წარმოქმნა, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, გვ. 422—436.

²⁷ ა. ა. ა. ო. მ. ე. ნ. ი. ე. ნ. მცხეთა, საქართველოს ძველი დღეაქალაქი, თბ., 1959, გვ. 40; ე. თ. ო. ლ. ო. რ. დ. ა. ვ. მასალები ქართლის სამეფოს ისტორიისათვის..., გვ. 162; თ. მ. ი. ე. ნ. ო. მ. ე. ნ. კოლხეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთი შავი ზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან, 1974, გვ. 180.

როგორც მრავალგზის გვქონდა აღნიშნული, მათი გავრცელების სიხშირის თვალსაზრისით კოლხეთში რამდენიმე მომიჯნავე რეგიონი გამოირჩევა: „ვანის ქვეყანა“, რიონ-სუფსის ორმდინარეთი და „ქუთაისის ქვეყანა“, ე. ი. ცენტრალური კოლხეთი. მათი გავრცელების დასავლეთი საზღვარი დღესდღეობით ასე მოიხაზება — სამწრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ: გოგორეთი (მახარაძის რ-ნი), შემდეგ, უფრო ღრმად ჩიბათი, შემდეგ მდ. ტეხურის ქვედა დინება — ისულა, თეკლათი, ბატნაბორუ, ნოქალაქევი. ნოქალაქევი ჭერჭერობით უკიდურესი ჩრდილოეთი პუნქტია ამ სამარხების გავრცელებისა. ამრიგად, შავი ზღვის სანაპიროზე რჩება საკმაოდ ფართო ზოლი, სადაც ქვევრ-სამარხები ჭერჭერობით დადასტურებული არაა. ეს არის დღევანდელი სამეგრელოს ჩრდილო-დასავლეთი მხარე, აფხაზეთი, ენგურის ხეობა, რიონის ქვედა დინება (შესართავიდან მდ. ტეხურამდე), გურიის დასავლეთი მხარე — ფოთიდან თითქმის ლანჩხუთამდე. მოიხაზა ტერიტორია, რომელიც თავისი აგრობოტანიკური პირობებით თითქოს ემთხვევა ქვევრსამარხების გავრცელების რეგიონებს. ეს ის ტერიტორიაა, რომელიც წინარეელინისტურ ხანაში ცენტრალურ კოლხეთთან ერთად მატერიალური კულტურის აბსოლუტური ერთიანობით ზუსტად დგება, სადაც კოლხური ქვევრები ყოფის აუცილებელი ელემენტი იყო და სადაც ქვევრში დაკრძალვის წესს თითქოს ინერციით უნდა შეედგია, თუკი მას რაიმე სხვა რიგის დაბრკოლება არ დახვდებოდა — მაგ., ეთნიკური ან რელიგიური.

ასეთივე ვითარებაა აღმოსავლეთ საქართველოშიც. ქვევრში დაკრძალვის წესი ცალკეული რეგიონებისთვისაა დამახასიათებელი და არა მთელი მხარისთვის, სადაც საამისოდ თითქოს ყველა პირობა არსებობს. მაგ., მევენახეობა-მეღვინეობის ინტენსიური განვითარების ისეთ რეგიონებში, როგორიც უფლისციხე და ურბნისია, ქვევრში დაკრძალვის წესი დადასტურებული არაა, მაშინ როდესაც თეთრიწყაროში იგი ადრეელინისტურ ხანაშივე ჩნდება (ციხია-გორის პარალელურად). თეთრიწყარო ხომ არ შეიძლება მევენახეობის ინტენსიური განვითარების კერად ჩაითვალოს²⁸.

ამვე დროს საგულისხმოა ისიც, რომ ნამოსახლართა უმრავლესობა, სადაც ელინისტური ხანისათვის ქვევრში დაკრძალვის წესია დადასტურებული, ადრეანტიკურ ხანაშიც არსებობდა (მაგ., დაბლაგომი, დაფნარი, ფარცხანაყანევი და სხვ.), მაგრამ მიუხედავად ტერიტორიული სიახლოვისა, დაკრძალვის ახალი წესი ერთდროულად არ იკიდებს ფეხს. იგი თანდათან ვრცელდება ჯერ „ვანის ქვეყანაში“, შემდეგ ცოტა სამხრეთით, რიონ-სუფსის ორმდინარეთში და შემდეგ „ქუთაისის ქვეყანაში“, ე. ი. ეს პროცესი ერთდროული არ არის, იგი თითქმის საუკუნენახევრის მანძილზე გრძელდება და მხოლოდ ძვ. წ. III ს. შუა ხანებისათვის მოიცავს მთელ ცენტრალურ კოლხეთს. ეს ჩვეულება ადგილობრივი სოციალურ-ეკონომიკური (სტადიალური) განვითარების შედეგი რომ ყოფილიყო, როგორც ხშირად მიუთითებენ ხოლმე, მომიჯნავე ტერიტორიაზე თითქოს ერთდროულად უნდა ეჩინა თავი (ისე, როგორც ამა თუ იმ პერიოდისათვის დამახასიათებელი მატერიალური კულტურის სხვა კომპონენტს).

²⁸ იხ. ნ. კ ე ე ლ ი, საქართველოს აგროგეობოტანიკური რუკა, თბ., 1972.

სადღეისოდ არსებული მონაცემების მიხედვით ქვეყნსამარხები იბერიასა და კოლხეთში ერთდროულად, ძვ. წ. IV ს. პოლის ჩნდება. ეს არ უნდა იყოს შემთხვევითი, მით უმეტეს, რომ ამ სამარხებს, ზოგიერთ განსხვავებასთან ერთად (განსხვავებულია სამარხად გამოყენებული ქვევრები), ბევრი რამ აახლოებს — სამარხეული ინვენტარის ასორტიმენტი, მისი განლაგება, მიცვალებულის მდგომარეობა და საერთოდ დაკრძალვის რიტუალი. ეს კი იმდენად საფუძველს ეარაუდისთვის, რომ ეს სამარხები წარმომავლობის თვალსაზრისით ერთ საერთო წყაროს დაეუყავშიროთ.

მოკლედ იმ ვითარებათა შესახებ, რომელიც შექმნილია იბერიასა და კოლხეთში ქვეყნსამარხების გაჩენის მომენტისათვის. ძვ. წ. IV—III სს. სრულდება ერთიანი, აღმოსავლურ-ქართული სახელმწიფოს ჩამოყალიბების რთული პროცესი, რომელიც, როგორც ვარაუდობენ, მცირეაზიული წარმოშობის ქართველური ტომების დიდი აქტივობით ხასიათდებოდა და რომელსაც უნდა მოჰყოლოდა მცირეაზიული ტრადიციების დანერგვა როგორც საკულტო-რელიგიურ სფეროში, ისე მატერიალურ კულტურაში. ამ მხრივ მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ იბერიის ოფიციალური პანთეონის სათავეში ხეთურ-მცირეაზიული სახელის მატარებელი ღმერთები დგანან და მცირეაზიული წარმოშობის ტოპონიმები უმკვიდრდებათ შიდა ქართლის ტერიტორიაზე აღმოცენებულ საქალაქო ცენტრებს²⁹.

მატერიალური კულტურის სფეროში ეს კონტაქტები განსაკუთრებით მკვეთრად სამადლო-ნასტაგის-ციხიაგორაზე გამოვლენილი, რომელიც, როგორც ჩანს, ადრეელისტიური ხანის იბერიის სამეფოს ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ოლქს წარმოადგენდა. აღმოსავლურ-ანატოლიური (ფრიგიული) კერამიკის გავლენას უკავშირდება უკანასკნელ ხანებში აქ აღმოჩენილი ბრწყინვალე მოხატული კერამიკა³⁰, კაპადოკიის ბერძნულ დამწერლობასთან პოულობს მსგავსებას ნ. ხაზარაძის აზრით ციხა-გორიდან მომდინარე კრამიტებზე დამოწმებული ნიშნები, სამხრეთული გავლენები შეინიშნება ხუროთმოძღვრებაშიც, ამ მხრივ ყურადღებას იმსახურებს ციხიაგორაზე აღმოჩენილი აქემენიდური სტილის კაპიტელი და სხვ. ნიშანდობლივია, რომ ქვეყნსამარხებიც იბერიაში პირველად სწორედ ამ გარემოში (ციხია-გორა) იჩენა თავს და შესაძლოა იმ მცირეაზიული კონტაქტების ერთ-ერთი გამოვლენა იყოს, რომლებზეც ზემოთ გვქონდა საუბარი, მითუმეტეს, რომ ქვეყრაში დაკრძალვის წესს მცირეაზიაში საკმაოდ ხანგრძლივი ტრადიცია აქვს³¹.

ძვ. წ. IV ს. უკანასკნელი პერიოდი კოლხეთშიც მნიშვნელოვანი სიახლეებით აღინიშნება. საგრძნობი ცვლილებები შეინიშნება როგორც მატერიალურ კულტურაში, ისე იდეოლოგიის სფეროში. ისახება ორი კულტურული არეალი — ჩნდება განსხვავება ზღვისპირა ზოლსა და ქვეყნის ცენტრალურ

²⁹ იხ. გ. მელიქიშვილი, ქართლი (იბერია) ძვ. წ. VI—IV საუკუნეებში. ქართლის სამეფოს წარმოქმნა, სინ. I, გვ. 422—444.

³⁰ ი. გაგოშვილი, სამადლოში მოპოვებული მოხატული ქერქელი, გვ. 45.

³¹ ახალ აღმოჩენათაგან საყურადღებოა ანატოლიაში, ქებანის წყალსაცუის ტერიტორიაზე გამოვლენილი ადრეელისტიური ხანის სამაროვანი, რომელიც ქვეყნსამარხებთანაა წარმოდგენილი და რომლებიც ალექსანდრე მაკედონელის მონეტებით თარიღდება (U. Seragliu, Agin and Kalayic Excavation, 1969, Keban Project, 1970, Activities, series, I, 3, Ankara, 1970, გვ. 32, 33, სურ. 18, 25).

5. 3. თოლორაძე

რეგიონებს შორის³², რაც დაკრძალვის წესის რადიკალურ ცვლილებებშიც აისახა (ქვევარში დაკრძალვის წესი ზღვისპირეთში ჭერჭერობით დადასტურებული არაა). კოლხეთის მატერიალურ კულტურაში და იდეოლოგიის სფეროში აღნიშნულ ამ გათიშვას თითქმის ადასტურებს ნუმისმატიკური მონაცემებიც — ძვ. წ. IV ს-ის დასასრულიდან აღარ იჭრება კოლხური თეთრი³³ — კოლხეთის სამეფოს პოლიტიკური და ეკონომიკური ერთიანობის ძირითადი ნიშანი. ამავე დროს ქვეყნის ცენტრალურ ოლქებში თავს იჩენს ის მცირე-აზოული რეალიები, რომლებიც იბერიის მიმართ გვექონდა აღნიშნული. ეს განსაკუთრებით მკვეთრად ჭერჭერობით ვანშია დამოწმებული. მცირეაზოული გავლენა შეინიშნება სამშენებლო ხელოვნებაში, გლიპტიკაში, ონომასტიკონში — კაპადოკიური წარმოშობის უნდა იყოს წარჩინებული კოლხი ნეონარს საბეჭდავზე, ამოკვეთილი საკუთარი სახელი „დედატოსი“³⁴. დიდი მსგავსებაა ვანის და ციხია-გორის კრამიტებზე ამოკაწრულ ნიშნებს შორის, რომელთა მცირეაზოულ წარმომავლობაზე ზემოთ იყო საუბარი. ამ მიმართებაში ყურადღებას იმსახურებს აგრეთვე დღევანდელი მაიაკოვსკის მახლობლად დამოწმებული მცირეაზოული წარმოშობის ტოპონიმი დიმნა³⁵. იბერიისა და კოლხეთის მჭიდრო კონტაქტებზე, მეტყველებს იბერიული მოხატული კერამიკის გამოჩენა ვანსა და ითხეისში, იბერიული კერამიკული ფორმების გავრცელება კოლხეთში და სხვ. საგულისხმოა, რომ ქვევარში დაკრძალვის წესი დასავლეთ საქართველოში პირველად სწორედ აქ, იბერიის და კოლხეთის მჭიდრო კონტაქტების ზონაში („ვანის ქვეყანა“) იჩენს თავს.

ყოველივე ზემოთქმულს კვლევის ამ ეტაპზე შესაძლოა გადაწყვეტი მნიშვნელობა არ ჰქონდეს, მაგრამ მისი მხედველობაში მიღება აუცილებელია.

³² ოთ. ლ ო რ თ ქ ი თ ა ნ ი ძ ე, ვანის, ნაქალაქარი, ვანი, I, გვ. 40—41.

³³ К. В. Голенко, Д. Г. Капанадзе, Четыре Клада колхидок, НЭ, VI, с. 47; Г. А. Лордкипанидзе, Колхида в VI—IV вв. до н. э. с. 116. ამ ფაქტი ჩვეულებრივ კოლხეთის ბაზარზე უცხოური მონეტის მოზღვავებით ხსნიან ხოლმე, რაც თან უნდა მოჰყოლოდა კოლხეთის ჩაბმას მსოფლიო ვაჭრობაში, მაგრამ როგორც არ უნდა იყოს, შემოტანილი მონეტა ვერ შეენაცვლებოდა კოლხურ თეთრს შიდა ბაზარზე. როგორც სამართლიანად შენიშნავს გ. ლ ო რ თ ქ ი თ ა ნ ი ძ ე, კოლხეთის ფულად მიმოქცევაში გაჩნდა ერთგვარი ეპიკუმი, რომელიც შემდეგ აღარადფერს შეუვსია (Г. А. Лордкипанидзе, დასახ. ნაშრომი, გვ. 118). მართალია, კოლხური თეთრის მოჭრის შეწყვეტა არ ნიშნავს მის მიმოქცევიდან გამოსვლას, მათ სამარხებში მთელი ძვ. წ. III ს. მანძილზე ვხვდებით, მაგრამ მათი რეალური ღირებულება დაკნინებულია. სამარხში ჩატანებული მონეტების რაოდენობა სრულებით არ ასახავს დაკრძალულის ქონებრივ მდგომარეობას. თუ ძვ. წ. IV—III სს. სამარხებში თითო-ორიოა მონეტას ვხვდებით, გვიანდელ სამარხებში ხშირად 7, 8 და ზოგჯერ 10 მონეტაცაა ჩატანებული და რაც მთავარია, ჩვეულებრივ ღარიბულ სამარხში (მაგ., დაფნარში ქვეერსამარხი № 5, 17, 28, ზემო ფარცხაში № 16).

³⁴ შ. ლ ო რ თ ქ ი თ ა ნ ი ძ ე, არქაული და „არქაიზირებული“ საბეჭდავი ბეჭდები ვანი-დან, ვანი, II, გვ. 141, 142, 163.

³⁵ გ. შ ე ლ ი ქ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 396.

ИЗ ИСТОРИИ ПОГРЕБАЛЬНЫХ ОБРЯДОВ ГРУЗИИ ЭЛЛИНИСТИЧЕСКОГО ВРЕМЕНИ (Кувшинные погребения)

Резюме

Предлагаемая книга посвящается изучению обряда кувшинного погребения, широко распространенного в Грузии с раннеэллинистического времени. Под кувшинными погребениями, рассматриваемыми в настоящей работе, разумеются погребения только ингумационные. Дается обзор всех кувшинных погребений, обнаруженных как в Западной, так и в Восточной Грузии—Даблагоми, Дапнари, Земопарцхма, Париханаканеви, Мухиани, Нокалакеви, Цихнагора, Тетрицкаро, Михета—Самтавро и др. (см. табл. I, карта распространения кувшинных погребений Грузии в эллинистическую эпоху), классифицируется погребальный инвентарь (табл. II—XLIX), рассматриваются вопросы хронологии и распространения этих памятников. На основании вышесказанного делаются некоторые общие выводы.

Обряд кувшинного погребения в Колхиде возникает в раннеэллинистическую эпоху — «Ванская земля»¹ (Даблагоми, Дапнари). В последующую, эллинистическую эпоху этот обряд распространяется в восточной Грузии — двуречье Риони-Супса, которое с юга непосредственно граничит с «Ванской землей». Затем этот обычай прочно утверждается и на «Кутаисской земле», а также наблюдается на территории, прилегающей к реке Техура (окрестности гор. Цкахая, Нокалакеви).

Захоронение покойника в кувшине — господствующий обряд погребения для внутренней Колхиды на протяжении всей эллинистической эпохи.

Для погребения использовали обычные колхские пифосы хозяйственного назначения. На первом этапе, в раннеэллинистическую эпоху, пифос, предварительно распиленный по поперечной оси, устанавливался в яму в вертикальном положении, горловиной вниз; донная часть пифоса служила крышкой («Ванская земля», двуречье Риони-Супса, табл. II, XIX).

Несколько позже появляются погребальные пифосы, уложенные горизонтально («Ванская земля», двуречье Риони-Супса, «Кутаисская земля», окрестности р. Техура, табл. XIX, XXXIX).

¹ Т. е. Ванская сельскохозяйственная округа.

Одно время оба типа погребения сосуществовали («Ванская земля», двуречье Риони-Супса). Различное положение погребальных кувшинов продиктовано практическими соображениями и не означает каких-либо изменений в погребальном ритуале². Покойника в погребальные сосуды укладывали в сильно скорченном положении, с подогнутыми конечностями.

Погребальный инвентарь однороден и ограничен. Он представлен в основном глиняной посудой, украшениями (бронзовые и железные браслеты и подвески, бусы из пасты и стекла) и монетами (колхидки). Украшения, обнаруженные в кувшинных погребениях, характеризуются типологическим единством. Замеченные между ними различия — только хронологического порядка. Эти украшения одинаково характерны как для внутренней Колхиды, так и для приморской полосы. Среди керамики наблюдается некоторая пестрота форм, попытка сочетания местных и инородных элементов. С этой точки зрения, выделяются три группы: 1. Глиняная посуда, генетически связанная с колхской керамикой преэллинистической эпохи по форме или орнаментальному декору. Аналогичная посуда распространена и в приморской полосе. 2. Глиняная посуда, изготовленная в подражание греческим керамическим формам. Эта тенденция также отчетливо выражена и в приморской зоне. 3. Глиняные изделия, которые находят себе аналогии в восточно-иберийском мире — это т. н. грушевидные кувшины, расписная керамика. Подобная керамика в приморской полосе пока не обнаружена.

Обряд кувшинного погребения, как подтвердили новые археологические открытия, в Восточной Грузии также возникает с раннеэллинистической эпохи (Тетри Цкаро, Цихиагора). Однако в отличие от Колхиды, где традиция кувшинного погребения непрерывно бытует в течение всей эллинистической эпохи, в Восточной Грузии в III веке до н. э. она прерывается (кувшинные погребения III-II вв. до н. э. пока не обнаружены) II—I вв. до н. э. вновь возникает уже во Мхета и его окрестностях.

В отличие от внутренней Колхиды для Иберии кувшинные погребения не единственный обряд захоронения, тогда как на Цихиагора умерших хоронили в кувшинах, в Камарахеви, Урбниси и Уплисцихе бытовали грунтовые погребения. Такая же ситуация наблюдается и в позднеэллинистическую эпоху — в Мхета-Самтавро господствует обряд кувшинного погребения, а в Урбниси и Уплисцихе — опять-таки грунтовые погребения.

Для погребения здесь также использовались сосуды крупных размеров (типа пифосов), хозяйственного назначения. Все они сработаны из светлокрасной глины. Это типичные грузинские «квеври» (большой сосуд для хранения вина) с массивным отогнутым венчиком, сильно су-

² Н. Ш. Кигурадзе, Г. А. Лордкипанидзе. Дапнарское селище и могильник, КСИИ, 151, с. 61.

живающимся ко дну туловищем и маленьким плоским дном. Погребальные кувшины преимущественно зарыты горизонтально. Покойника опускали в погребальный сосуд с горловины, а если это не удавалось, выламывали боковую часть тулова, в отверстие укладывали труп в сильно скорченном положении, погребальный инвентарь, после чего выломанные части сосуда клали на место. Погребения в большинстве случаев одиночные, но встречаются и парные захоронения.

Погребальный инвентарь, как и в Колхиде, скуден и однообразен. Он состоит, в основном, из глиняных сосудов и простых украшений.

Скудность погребального инвентаря и однообразие ассортимента дают основание для социальной атрибуции этих погребений. Как известно, в социальном отношении в строго дифференцированном обществе обряд погребения также строго регламентирован и отражает социальный статус покойного, а не его имущественное положение³. Все изученные нами погребения связаны с одной социальной категорией. Это рядовое производительное население (т. н. свободные общинники), основным занятием которого было земледелие и в хозяйстве которого наибольший удельный вес имели, по всей вероятности, виноградарство и виноделие. А виноградарство является такой отраслью хозяйства, развитие которого требует определенных социальных условий — оно несовместимо с общинной собственностью на землю. Как отмечает акад. Н. Бердзенишвили, ни одна отрасль хозяйства так не способствовала росту тенденции частной собственности на землю, как виноградарство. Его развитие было одним из мощных стимулов разложения общинного землевладения и развития частной собственности на землю (Г. А. Меликишвили, Я. А. Киквидзе). Иными словами, такой подъем виноградарства должен свидетельствовать также о высоком развитии социального строя общества. Это подтверждается и другими данными.

Мнения исследователей по вопросу происхождения и распространения кувшинного погребения расходятся. Некоторые считают его возникшим на местной почве обычаем, другие же связывают его возник-

³ Иной обряд погребения бытовал в то время у представителей привилегированных слоев населения. Это наглядно подтверждается богатыми погребениями, раскопанными в Вани, Даблагоми, Итхвисе и Шромисубани. На сей раз для нас особое значение имеют погребения IV—III вв. до н. э., обнаруженные в Вани и Даблагоми, четко отражающие довольно сложную картину социальной стратификации в одном определенном историческом регионе, в частности, «Валской земле». Эти погребения отличаются не только обилием инвентаря и высокой художественной ценностью захороненных предметов, но и особенностями погребальных сооружений и вообще иным обрядом погребения (см. Вани, I, с. 24—28, 202—211, рис. 159—177; ПАИ в 1974 году, с. 44; В. А. Толордава, Погребение с черепичным перекрытием из Даблагоми, КСИИ, 151, с. 48 и след.). Материалом, отражающим социальную стратификацию в Восточной Грузии IV—III вв. до н. э., мы пока еще не располагаем. Впрочем, с этой точки зрения кувшинным погребениям Цихнагора можно противопоставить склеп из Самадло.

новение с воздействием внешних факторов и этническими изменениями, происшедшими в составе населения.

Возникновение обряда кувшинного погребения часто объясняют интенсивным развитием виноградарства и виноделия, которое повлекло за собой массовое производство больших глиняных кувшинов для хранения вина (квеври)⁴. Однако ряд соображений ставят под сомнение такую непосредственную взаимосвязь между этими явлениями. В этой связи примечателен ареал распространения этих погребений.

Как отмечалось выше, по частоте распространения кувшинных погребений в колхиде выделяется несколько смежных регионов: «Ванская земля», двуречье Риони-Супса и «Кутаисская земля», т. е. центральная Колхида. Западная граница их распространения на сегодняшний день с юга на север очерчивается так: с. Гогорети (Махарадзевский район), далее — Чибати (Ланчхутский район), нижнее течение реки Техура (Исула, Теклати, Батнаохору, Нокалакеви — см. табл. 1). Таким образом, на Черноморском побережье остается довольно широкая полоса, где кувшинные погребения еще не засвидетельствованы. Это северо-западная часть современной Мегрелии, Абхазия, Ингурское ущелье, нижнее течение Риони (от устья до р. Техура), западная Гурия — от Поти почти до Ланчхути. Очерчена территория, которая по своим агроботаническим условиям совпадает с регионами распространения кувшинных погребений и которая в предэллинистическую эпоху, наряду с центральной Колхидой, характеризовалась абсолютным единством материальной культуры, где пифосы были обязательным элементом быта и куда обряд кувшинного погребения должен был проникнуть как бы по инерции, если бы ему не преградило путь какое-либо другое препятствие — например, этническое или религиозное.

Такая же ситуация наблюдается и в Восточной Грузии. Обряд кувшинного погребения характерен здесь для отдельных регионов, а не для всего края, где для этого существуют как будто все условия. К примеру, в таких регионах интенсивного развития виноградарства и виноделия, как Уплисхихе и Урбниси, обряд кувшинного погребения не засвидетельствован, тогда как в Тетрицкаро он возникает еще в раннеэллинистическую эпоху (параллельно с Цихиагора). Но ведь нельзя же отнести Тетрицкаро к центрам интенсивного развития виноградарства.

Внимания заслуживает так же тот факт, что, несмотря на территориальную близость вышеупомянутых регионов распространения кувшинных погребений, новый обряд возникает не одновременно. Он распространяется постепенно — сначала на «Ванской земле», затем немно-

⁴ А. М. Апакидзе, Мцхета — древняя столица Картлийского царства, Тб., 1959, с. 40; В. А. Толордава, Материалы к истории Картлийского царства..., Тб., 1968, Автореферат, с. 19; Т. К. Микеладзе, Исследования по истории древнейшего населения Колхиды и Юго-Восточного Причерноморья, Тб., 1974, с. 180 (на груз. яз., с русским резюме).

го южнее, в двуречье Риони-Супса и, наконец, на «Кутаисской земле», т. е. этот процесс протекает не синхронно, продолжаясь почти полтора века, лишь к середине III в. до н. э. охватывает всю центральную Колхиду. Если бы этот обычай был следствием местного социал-экономического развития, как это часто полагают, он казалось бы, одновременно должен был проявиться на смежной территории (подобно другим компонентам материальной культуры).

В грузинской историографии высказано предположение, что обряд кувшинного погребения как в Колхиде⁵, так и в Иберии⁶, был занесен месхскими (восточногрузинскими) племенами, мигрировавшими с юга.

Погребальный обряд вообще считается самым устойчивым этнокультурным признаком, а зафиксированные в нем радикальные изменения в том или ином регионе обычно объясняют появлением нового этнического элемента, или т. н. миграцией племен. Так что вышеупомянутое предположение о происхождении кувшинных погребений в принципе вполне приемлемо, тем более, что общенсторическая ситуация дает реальное основание для такой гипотезы — роль и значение месхских племен в формировании грузинского этноса и государственности общеизвестно⁷. Несмотря на это, вышеотмеченная атрибуция кувшинных погребений имеет ряд слабых мест и нуждается в дальнейшем обосновании. Имеющиеся на сегодня данные не дают основания для окончательного решения этого вопроса. Ощущается недостаток материала, особенно по Южному Закавказью (Армения, Южный Азербайджан) и, что особенно важно, по Малой Азии, с которой Грузия была связана многими узами. Все это мешает проследить непосредственную связь между кувшинными погребениями, обнаруженными в разных регионах.

⁵ О. Д. Лордкипанидзе. Ванское городище, журн. «Цискари», 1968, № 7, с. 140 (на груз. яз.); его же. Ванское городище, Вани, I, с. 78.

⁶ А. А. Апакидзе. Культура Грузии античной эпохи, ОИГ, I, с. 693 (на груз. яз.).

⁷ Об этом см. Г. А. Меликишвили. К истории древней Грузии, с. 119, 131, 303, 304, 317...; Г. А. Меликишвили. К вопросу о древнейшем населении Грузии, Кавказа и Ближнего Востока, Тб., 1965, с. 82—92 (на груз. яз.); его же. Картли (Иберия) в VI—IV веках до н. э. Образование Картлийского царства, ОИГ, I, с. 422—336 (на груз. яз.).

ტაბულაზის აღწერილობა — ОПИСАНИЕ ТАБЛИЦ

- I. ქვევრსამარხების გავრცელების რუკა.
- II. დაბლაგომი. 1—ქვევრსამარხი № 1 პრეპარაციამდე; 2—პრეპარაციის შემდეგ.
- III. 1—8 ქვევრსამარხებიდან მომდინარე ბრინჯაოს სამაჯურები.
- IV. 1—9 ქვევრსამარხებიდან მომდინარე ადგილობრივი კერამიკა.
- V. 1—7 ქვევრსამარხებიდან მომდინარე ადგილობრივი კერამიკა, 8—იმპორტული ამფორისკი.
- VI. № 26 ქვევრსამარხის ინვენტარი.
- VII. 1—რუხად გამოშვარი ღოჭი. ქვევრსამარხი № 8; 2—ყუამილიანი ღოჭის ფრაგმენტი, სამარხი № 9.
- VIII. 1—3—№ 27 ქვევრსამარხის ინვენტარი; 4—8—ქვევრსამარხი № 25 ინვენტარი.
- IX. ღგ I, № 4 ქვევრსამარხის ინვენტარი.
- X. თიხის ჭურჭელი ღგ II, № 4 სამარხიდან.
- XI. თიხის ჭურჭელი იგივე სამარხიდან.
- XII. ღგ I, № 7 ქვევრსამარხის ინვენტარი.
- XIII. 1—ფეხიანი სასმისი № 24 ქვევრსამარხიდან; 2—წითლად გამოშვარი ღოჭი № 12 ქვევრსამარხიდან.
- XIV. დაფნარი. № 31 ქვევრსამარხის ინვენტარი.
- XV. 1—3 № 13 ქვევრსამარხის ინვენტარი; 4—6—№ 23 ქვევრსამარხის ინვენტარი.
- XVI. 1, 2 — № 35 ქვევრსამარხის ინვენტარი; 3—6—№ 5 ქვევრსამარხის ინვენტარი.
- XVII. № 9 ქვევრსამარხის ინვენტარი.
- XVIII. № 32 ქვევრსამარხის ინვენტარი.
- XIX. ზემოფარცხმა. 1—ვერტიკალურად ჩაღმული ქვევრსამარხი; 2—ჰორიზონტალურად ჩაღმული ქვევრსამარხი.
- XX. ზემოფარცხმის ქვევრსამარხებიდან მომდინარე—თიხის ჭურჭელი.
- XXI. 1—4—№ 23 ქვევრსამარხის ინვენტარი; 5—8 ბრინჯაოს სამკაულები სხვადასხვა სამარხებიდან.
- XXII. № 3 ქვევრსამარხის ინვენტარი.
- XXIII. 1—3—სოფ. წიფნარის ქვევრსამარხის ინვენტარი; 4—შაღად გამოშვარი ღოჭი სოფ. ბუკისციხის ქვევრსამარხებიდან; 5, 6—თიხის ჭურჭელი სოფ. ჩიბათის ქვევრსამარხიდან.
- XXIV. 1—6—სოფ. ქვემოხეთის ქვევრსამარხის ინვენტარი; 7, 8—თიხის ჭურჭელი სოფ. გოგორეთში აღმოჩენილი ქვევრსამარხიდან.
- XXV. ზემოფარცხმა. № 25 ქვევრსამარხის ინვენტარი.
- XXVI. № 16 ქვევრსამარხის ინვენტარი.
- XXVII. XXVIII, XXIX. სოფ. ფარცხანაყანევში აღმოჩენილი ქვევრსამარხების ინვენტარი.
- XXX, XXXI. სოფ. მუხიანში აღმოჩენილი ქვევრსამარხების ინვენტარი (ინახება წყალტუბოს მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში).
- XXXII. 1, 2 — თიხის ჭურჭელი სოფ. მუხიანში აღმოჩენილ ქვევრიდან (ინახება ქუთაისის ისტორიულ მუზეუმში); 3, 4—ღოჭები დაბლაგომში შემთხვევით აღმოჩენილ ქვევრსამარხიდან.
- XXXIII. 1—ღოჭი სოფ. მესხეთში აღმოჩენილ ქვევრსამარხიდან; 2—ღოჭი სოფ. მალაქში აღმოჩენილ ქვევრსამარხიდან; 3, 4—თიხის ჭურჭელი სოფ. ჭოგნარში აღმოჩენილ ქვევრსამარხიდან.
- XXXIV. თიხის ჭურჭელი სოფ. მალაქში აღმოჩენილ ქვევრსამარხიდან (?)
- XXXV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII. ციხია-გორის ქვევრსამარხების ინვენტარი.

- XXXIX. სამთვრო. 1—ქვევრსამარხი პრეპარაციამდე; 2—პრეპარაციის შემდეგ; 3—ვერტიკალურად ჩადგმული სამარხი; 4—წველის სამარხი.
- XL. XLI. ქვევრსამარხებიდან მომდინარე თიხის ქერქელი.
- XLII. 1—3—თიხის ქერქელი № 6 ქვევრსამარხიდან; 4—6—თიხის ქერქელი № 4 ქვევრსამარხიდან.
- XLIII. 1—3—№ 29 ქვევრსამარხის ინვენტარი; 4—8—№ 26 ქვევრსამარხის ინვენტარი.
- XLIV. № 31—ქვევრსამარხის ინვენტარი.
- XLV. № 82 ქვევრსამარხის ინვენტარი.
- XLVI. № 226—ქვევრსამარხის ინვენტარი.
- XLVII. № 50—ქვევრსამარხის ინვენტარი.
- XLVIII. სამკაულები სამთვროს სხვადასხვა სამარხებიდან.
- XLIX. სოფ. არკნუში აღმოჩენილი ქვევრსამარხის ინვენტარი.

- I. Карта распространения кувшинных погребений.
- II. Даблагоми. 1—Кувшинное погребение до препарации; 2—после препарации.
- III. 1—8—Бронзовые браслеты из кувшинных погребений IV—III вв. до н. э.
- IV. 1—9. Местная керамика из кувшинных погребений IV—III вв. до н. э.
- V. 1—7—Местная керамика из кувшинных погребений III в. до н. э.; 8—привозной амфориск начала III в. до н. э. из погребения ДГ II, № 4.
- VI. Погребальный инвентарь погребения № 26, ДГ I, последняя четверть IV в. до н. э.
- VII. 1—Глиняный кувшин из погребения № 8, ДГ II, последняя четверть IV в. до н. э.; 2—Фрагмент кувшинчика с трубчатой рукой из погребения № 9, ДГ II, III в. до н. э.
- VIII. 1—3—погребальный инвентарь кувшинного погребения № 27; 4—8 — погребальный инвентарь погребения № 25, ДГ I, IV—III вв. до н. э.
- IX. 1—8—инвентарь погребения № 4, ДГ I, середина III в. до н. э.
- X, XI. Глиняные сосуды из погребения № 4, ДГ II, III в. до н. э.
- XII. 1—5—инвентарь погребения № 7, ДГ I, конец III в. до н. э.
- XIII. 1—ваза из погребения № 19, ДГ II, начало III в. до н. э.; 2—кувшинчик из погребения № 12, ДГ II, III—II вв. до н. э.
- XIV. Дипнари. 1—9—Инвентарь кувшинного погребения № 31, IV—III вв. до н. э.
- XV. 1—3—глиняные сосуды из погребения № 13, IV—III вв. до н. э.; 4—6—глиняные сосуды из погребения № 23, II в. до н. э.
- XVI. 1—2—инвентарь кувшинного погребения № 35, III в. до н. э.; 3—6—инвентарь погребения № 5, середина III в. до н. э.
- XVII. 1—7—инвентарь погребения № 9, III—II вв. до н. э.
- XVIII. 1—4 глиняные сосуды из погребения № 32, II в. до н. э.
- XIX. Земопарихма. 1—вертикально установленный погребальный пифос, до препарации; 2—после препарации; 3—погребальный пифос, расположенный горизонтально.
- XX. Глиняные кувшинчики из погребений III—II вв. до н. э.
- XXI. 1—4—инвентарь погребения № 23, III—II вв. до н. э.; 5—8—бронзовые украшения из погребения III в. до н. э.
- XXII. 1—8 инвентарь погребения № 3, II—I вв. до н. э.
- XXIII. 1—3—инвентарь погребения из с. Ципнари, III в. до н. э.; 4—кувшинчик из погребения, обнаруженного в с. Букисихе; 5, 6—глиняные сосуды из погребения, обнаруженного в с. Чибати, III—II вв. до н. э.
- XXIV. 1—6—инвентарь погребения из с. Квемохети, I—I вв. до н. э.; 7—8—глиняные сосуды из погребения, обнаруженного в с. Гурианта, II—I вв. до н. э.
- XXV. 1—7—инвентарь погребения № 25, II половина III в. до н. э.
- XXVI. 1—9—инвентарь погребения № 16, III—II вв. до н. э.
- XXVII. Бронзовые браслеты из кувшинного погребения, обнаруженного в с. Парцхана-каневи.
- XXVIII, XXIX. Глиняные сосуды, обнаруженные там же.
- XXX. 1—5—глиняные сосуды из погребения, обнаруженного в с. Мухиани, II—I вв. до н. э.

- XXXI. 1—3—бронзовые украшения из тех же погребений; 4—бусы из разноцветного стекла (среди них есть золоченные), пастовые и сердоликовые, из тех же погребений. II—I вв. до н. э.
- XXXII. 1,2—глиняные сосуды из погребения, обнаруженного в с. Мухиани, II—I вв. до н. э.; 3,4—кувшинчики из погребения, обнаруженного в с. Даблагами, III в. до н. э.
- XXXIII. 1—глиняные сосуды, обнаруженные в погребениях в с. Мескети; 2—с. Маглаки; 3, 4—с. Чогнари, III—I вв. до н. э.
- XXXIV. 1—4—глиняные сосуды, обнаруженные в с. Маглаки.
- XXXV. Цихна-гора. 1—3—инвентарь погребения № 5; 5—8—инвентарь погребения № 7; 9—12—инвентарь погребения № 9, последняя четверть IV в. до н. э.
- XXXVI. 1—12—инвентарь погребения № 11, 13—18, инвентарь погребения № 18, последняя четверть IV в. до н. э.
- XXXVII. 1—5—инвентарь погребения № 10, последняя четверть IV в. до н. э.; 6—10—инвентарь погребения № 8, IV—III вв. до н. э.
- XXXVIII. 1—10—инвентарь погребения № 25, III в. до н. э.
- XXXIX. 1—4—кувшинные погребения Самтавро.
- XL. 1—8—глиняные сосуды из кувшинных погребений Самтавро, II—I вв. до н. э.
- XLI. 1—11—глиняные сосуды из кувшинных погребений Самтавро. II—I вв. до н. э.
- XLII. 1—3—инвентарь погребения № 6, I в. до н. э.; 4—8—инвентарь погребения № 4, II—I вв. до н. э.
- XLIII. 1—3—инвентарь погребения № 29; 4—8—инвентарь погребения № 26, II—I вв. до н. э.
- XLIV. 1—4—инвентарь погребения № 31.
- XLV. 1—8—инвентарь погребения № 82, II в. до н. э.
- XLVI. 1—4—инвентарь погребения № 226.
- XLVII. 1—7—инвентарь погребения № 50, I в. до н. э.
- XLVIII. Украшения из кувшинных погребений Самтавро, II—I вв. до н. э.
- XLIX. 1—5—инвентарь кувшинного погребения из с. Арклиети, II—I вв. до н. э.

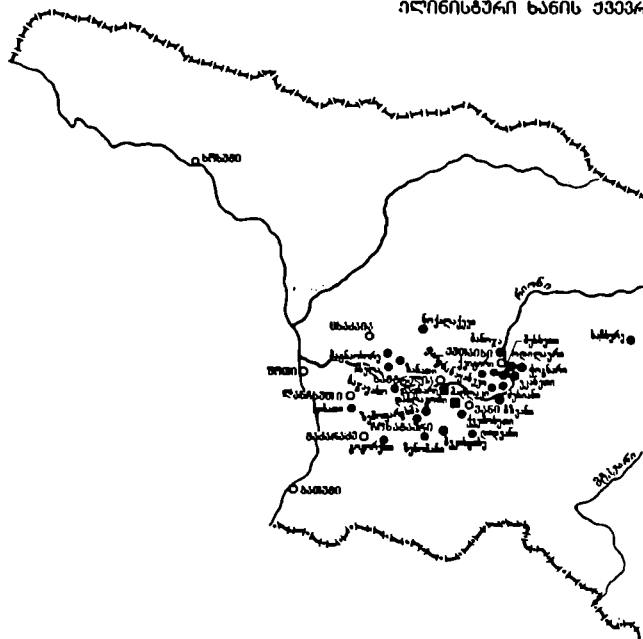
შემოკლებათა სია

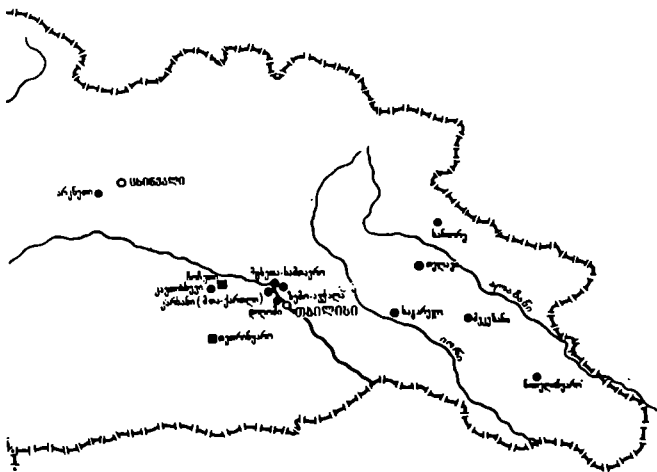
СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ

- მსკა—მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის
- სლსძ—სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები (საქ. სსრ მეც. აკადემიის ბათუმის სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტის კრებული)
- სიზ—საქართველოს ისტორიის ნარკვევები
- სსმაგ—საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციები
- სსმპ—საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე
- ВДИ—Вестник древней истории
- КСИА—Краткие сообщения Института археологии АН СССР
- КСИИМК—Краткие сообщения Института истории материальной культуры АН СССР
- МИА—Материалы и исследования по археологии СССР
- МКА—Материальная культура Азербайджана
- НЭ—Нумизматика и эпиграфика
- ОИГ—Очерки истории Грузии
- ПАИ—Полевые археологические исследования в Грузии
- СА—Советская археология

**ტ ა ბ უ ლ ე ბ ი
Т А Б Л И Ц Ы**

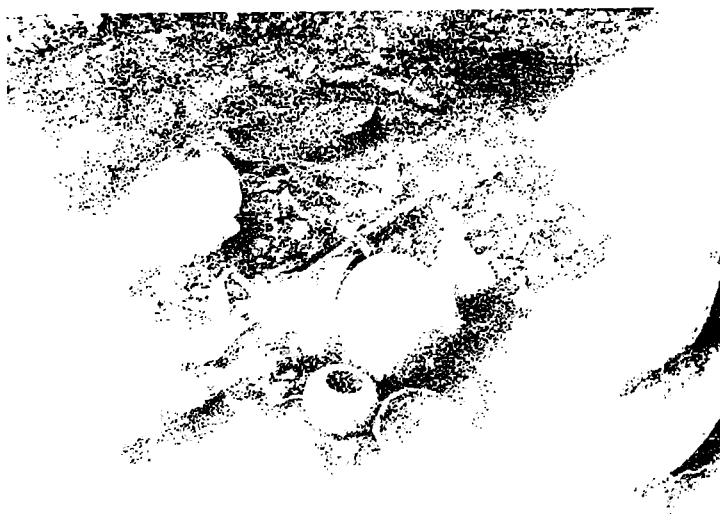
ილინიისგური ხანის ეპეპრა

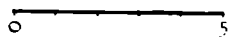
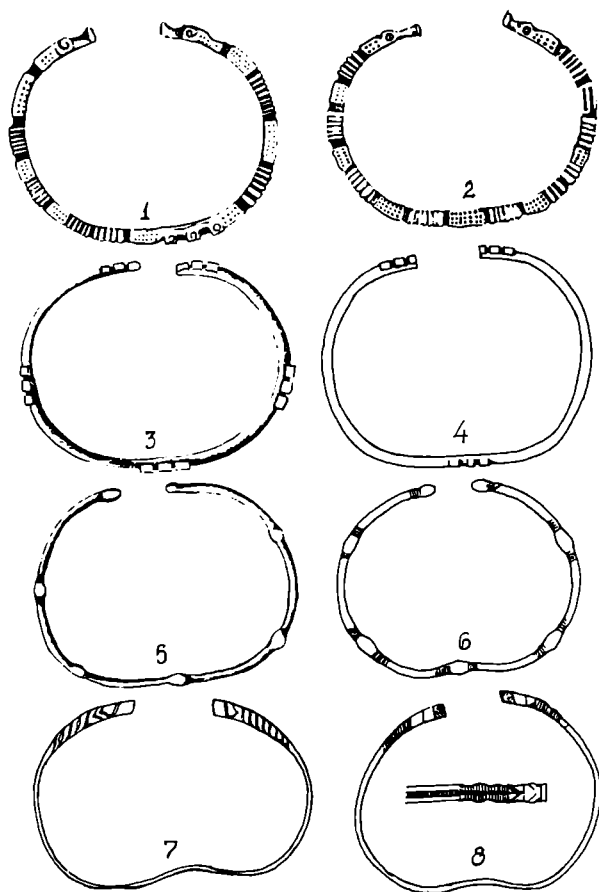

1.

2.

IV

1

5

2

3

6

8

7

4

9

2

1

3

4

6

5

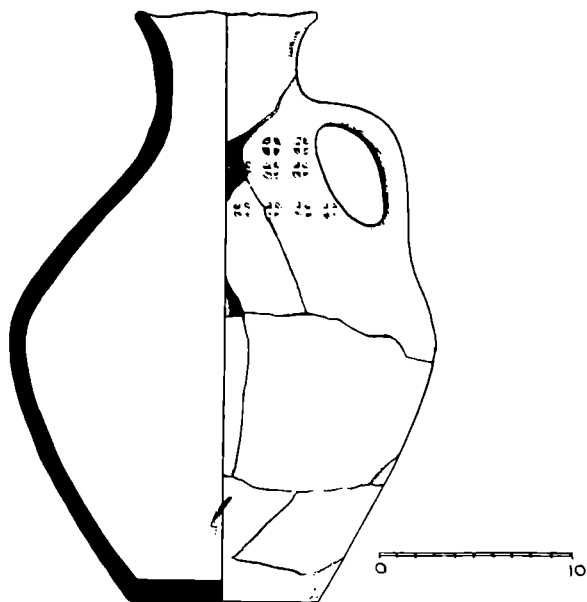

7

8

VI

1

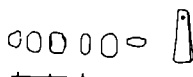
2

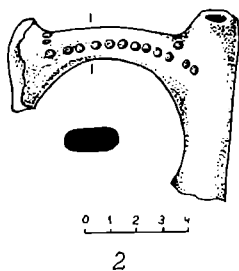
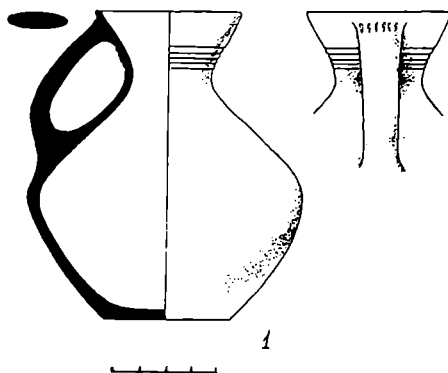
3

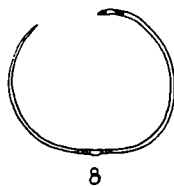
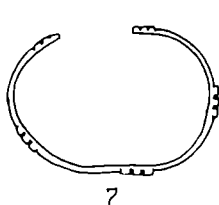
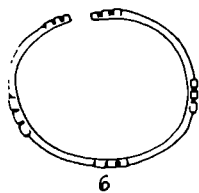
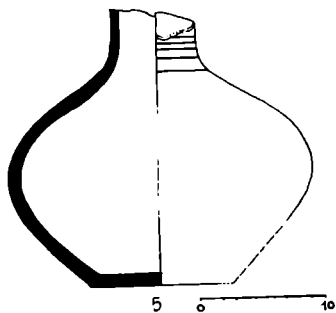
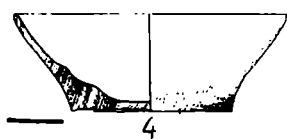
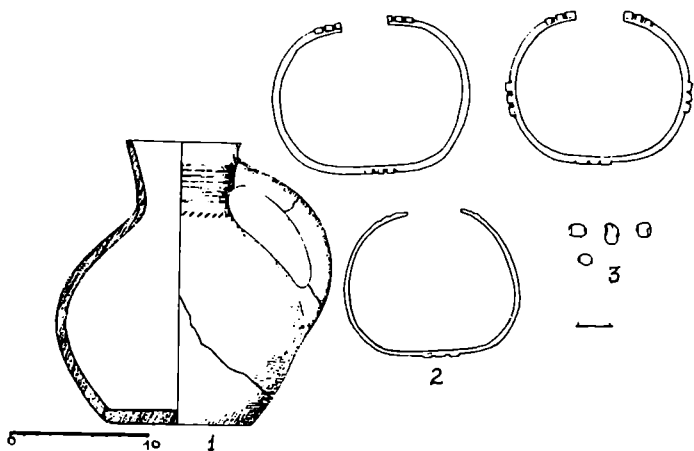

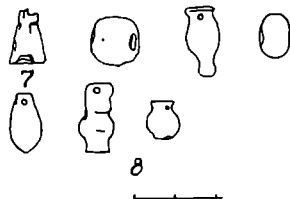
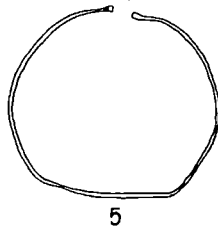
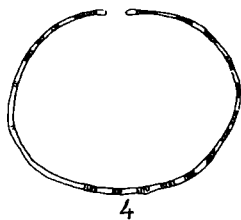
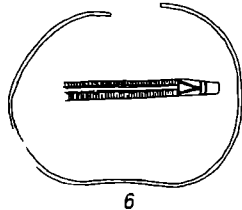
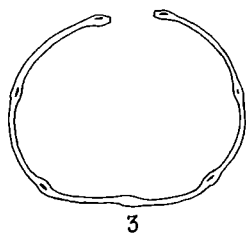
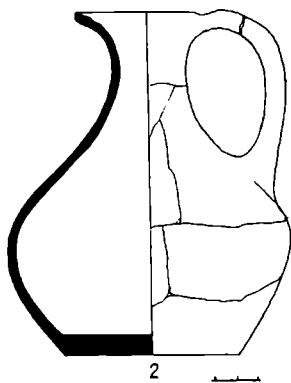
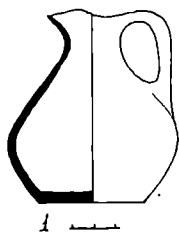
4

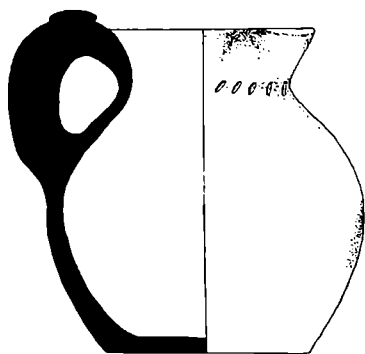
5

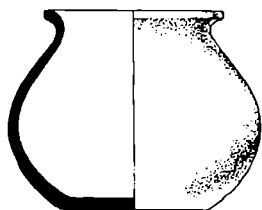

x

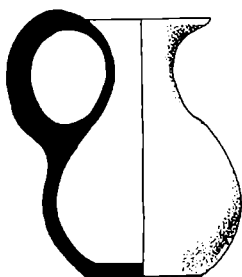

1

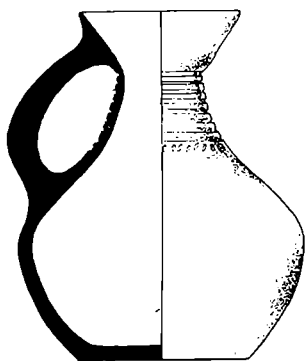

2

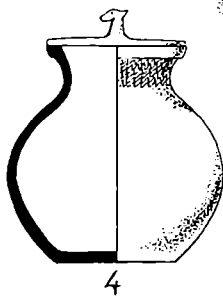
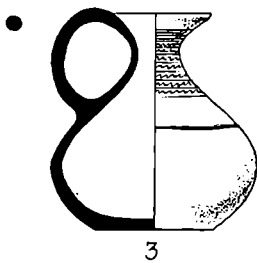
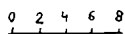
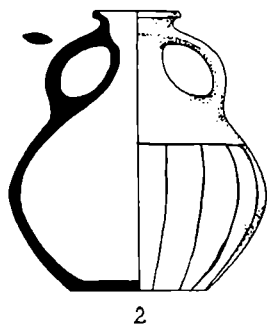
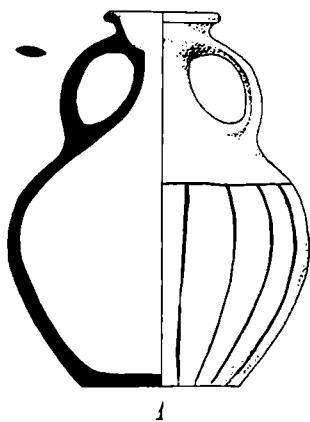
c 1 2 4

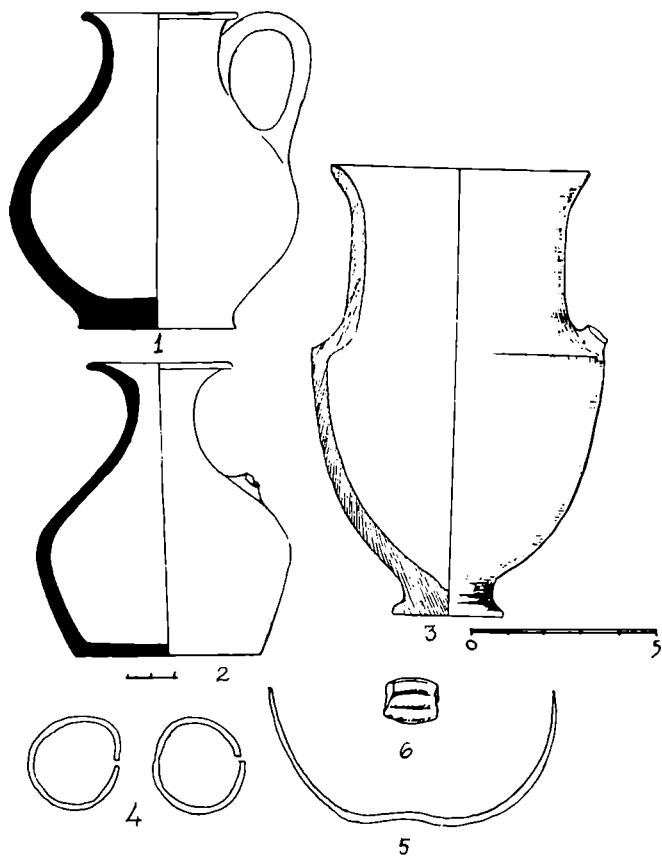

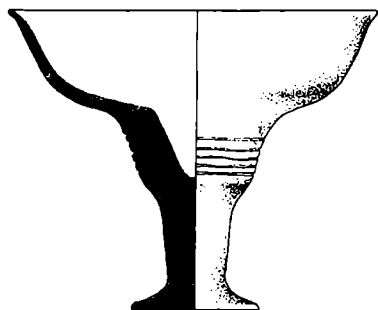
3

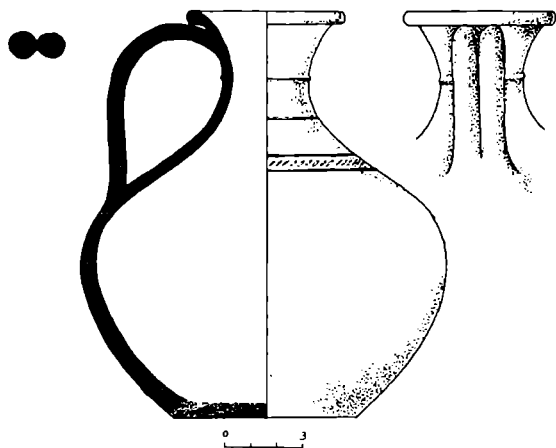
4

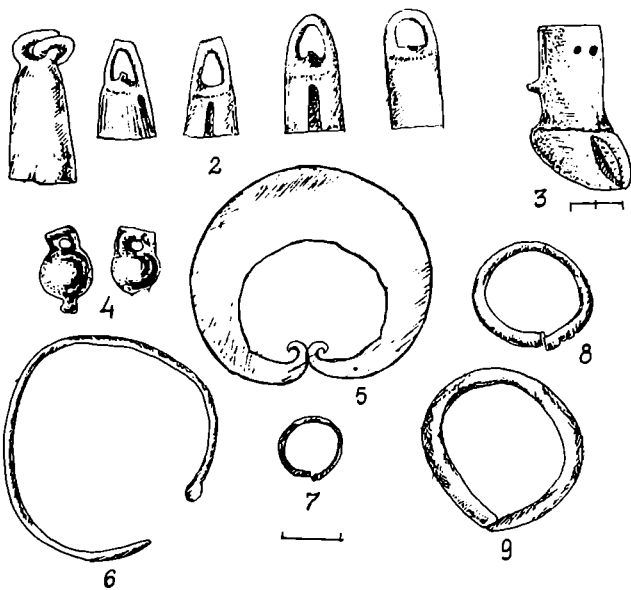
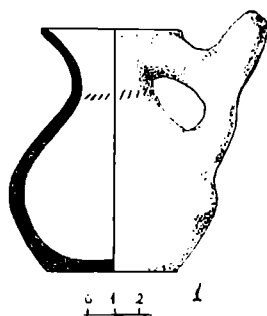

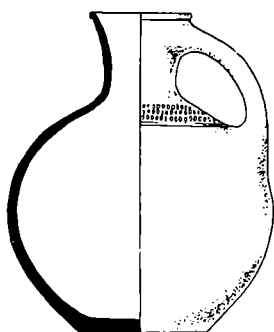

1

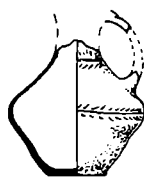

2

1

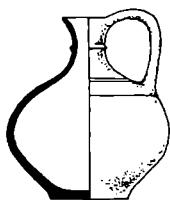
2

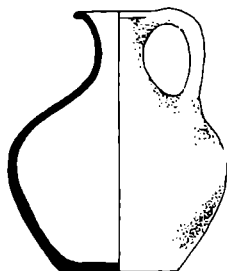
3

4

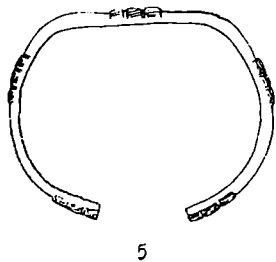
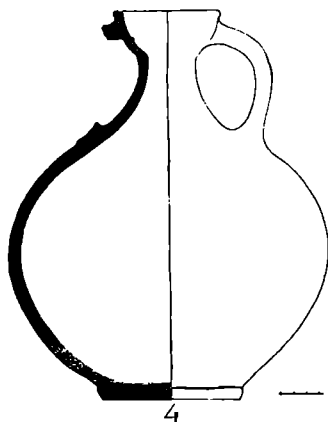
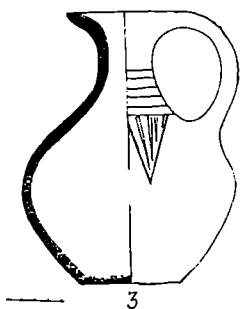
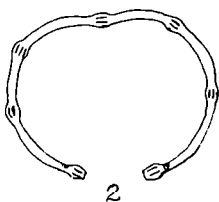
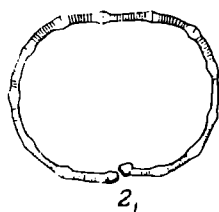
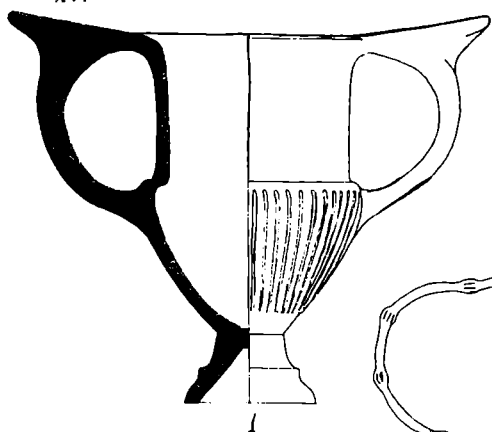

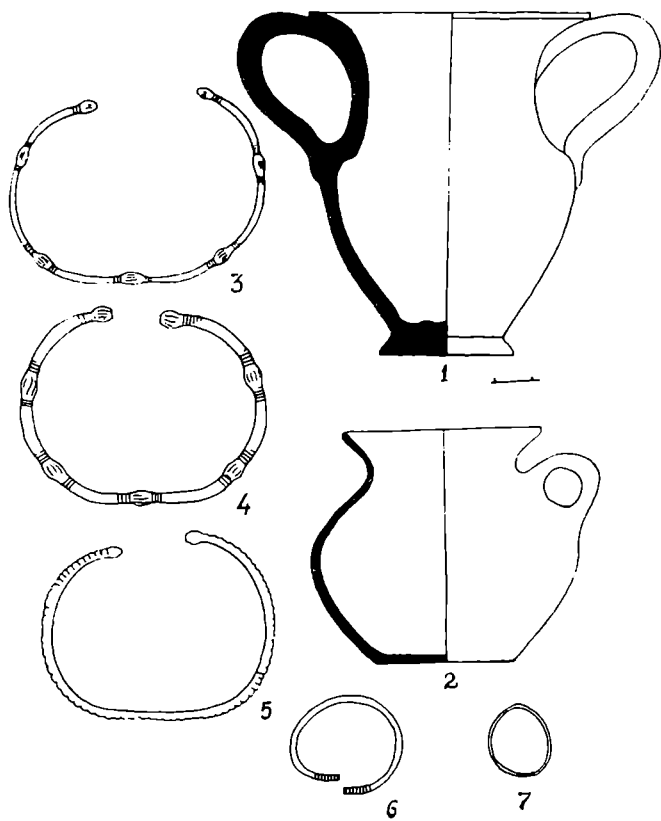
5

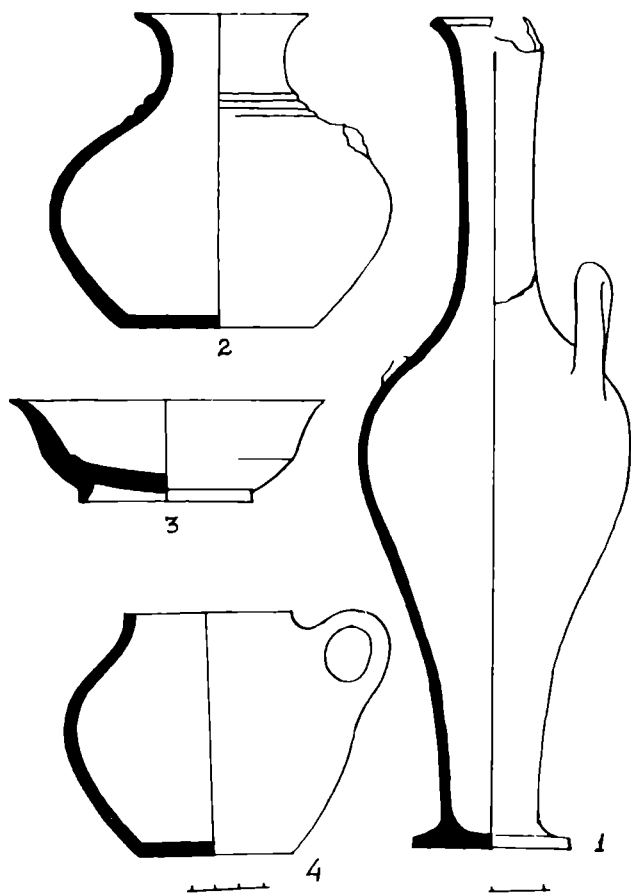

6

XVI

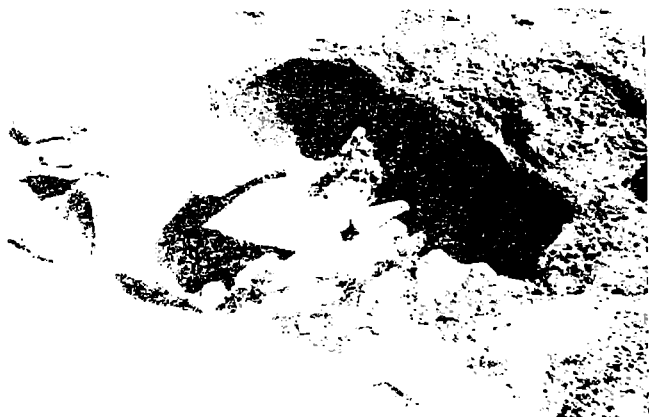

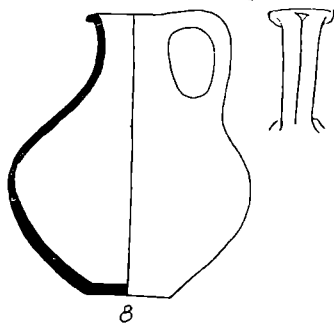
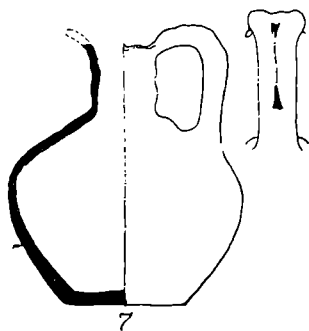
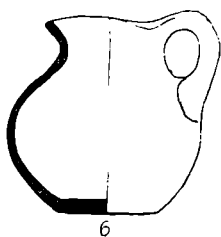
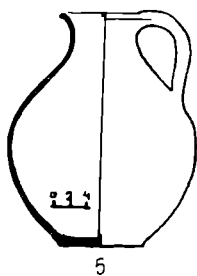
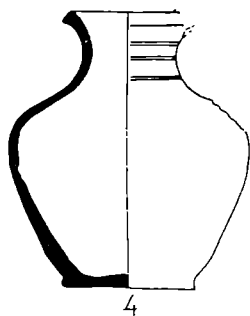
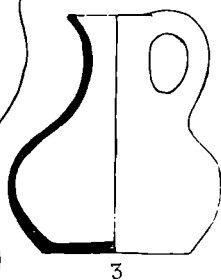
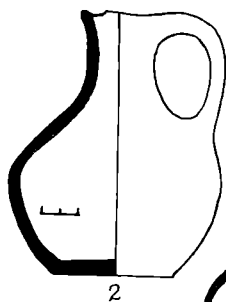
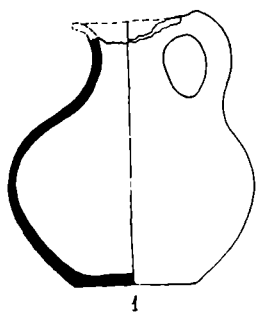
1

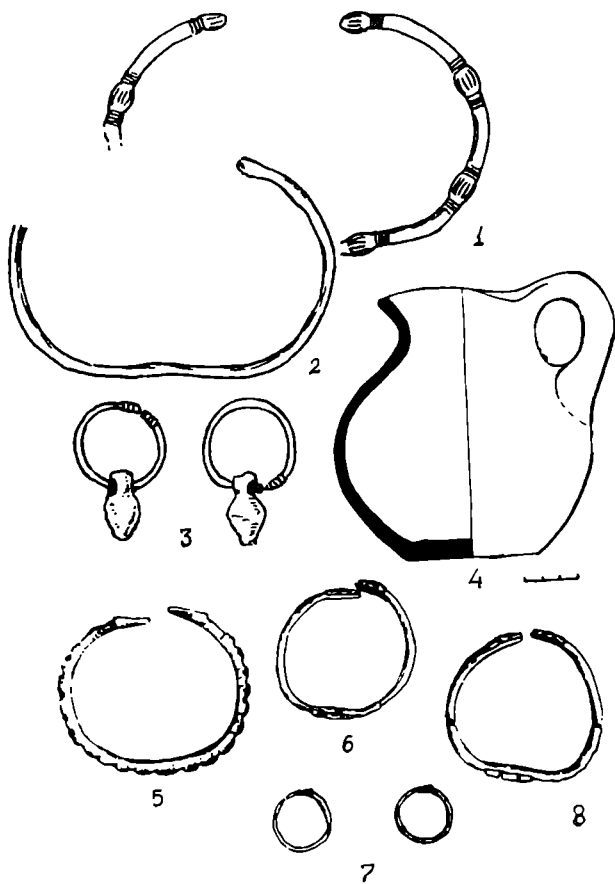

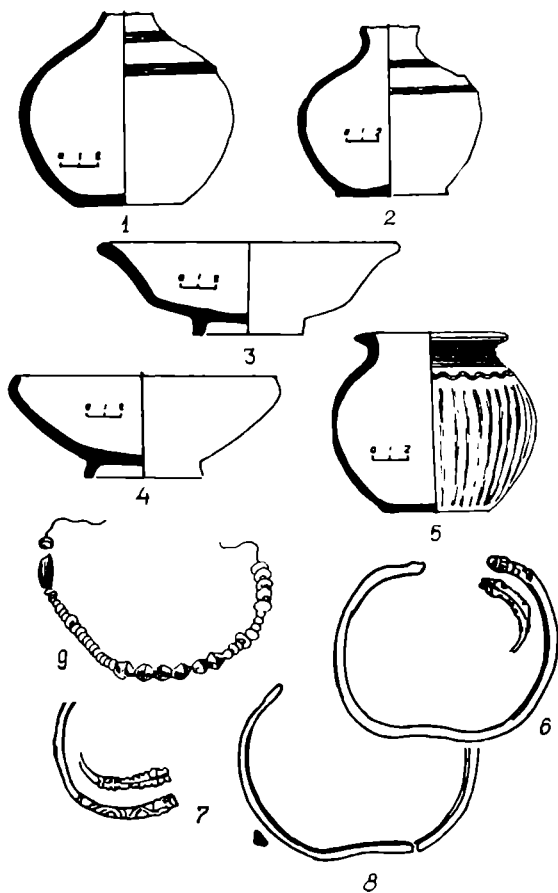
2

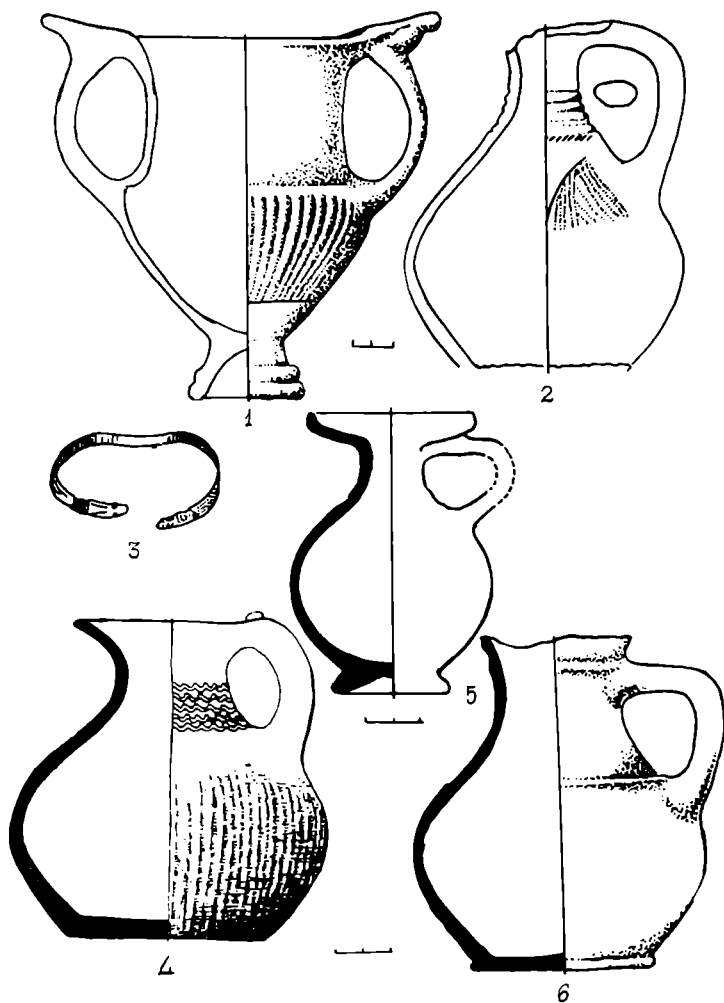

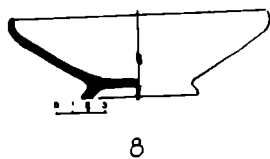
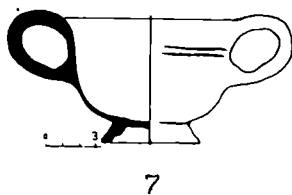
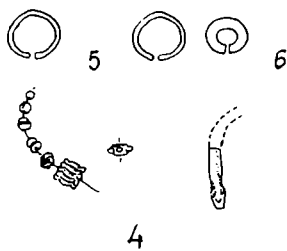
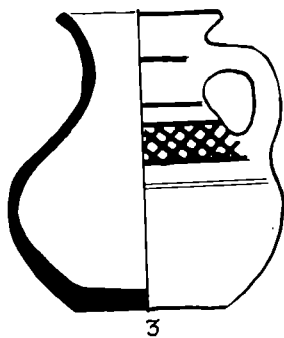
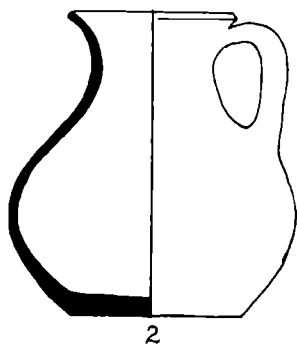
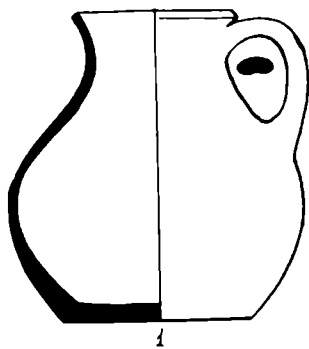
3

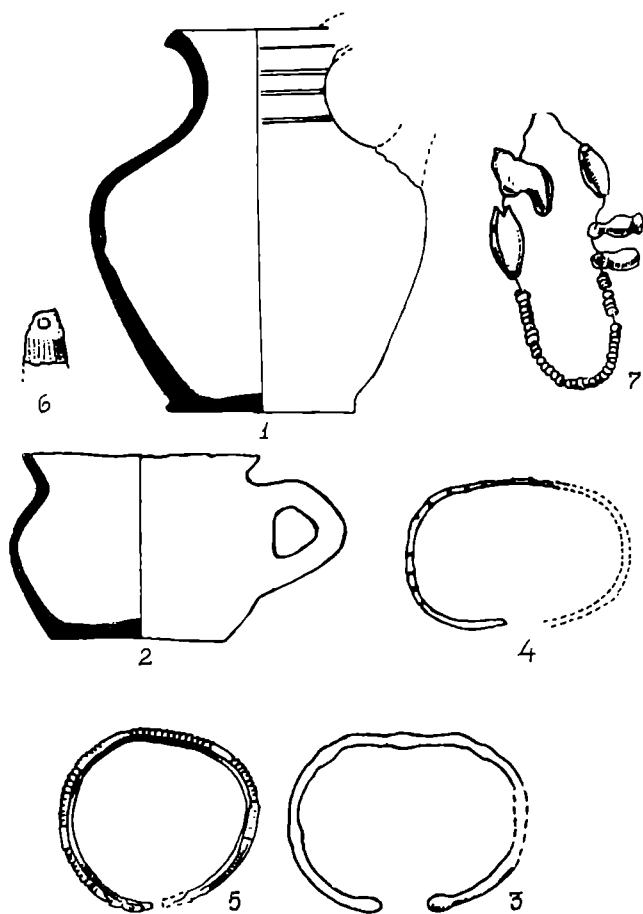

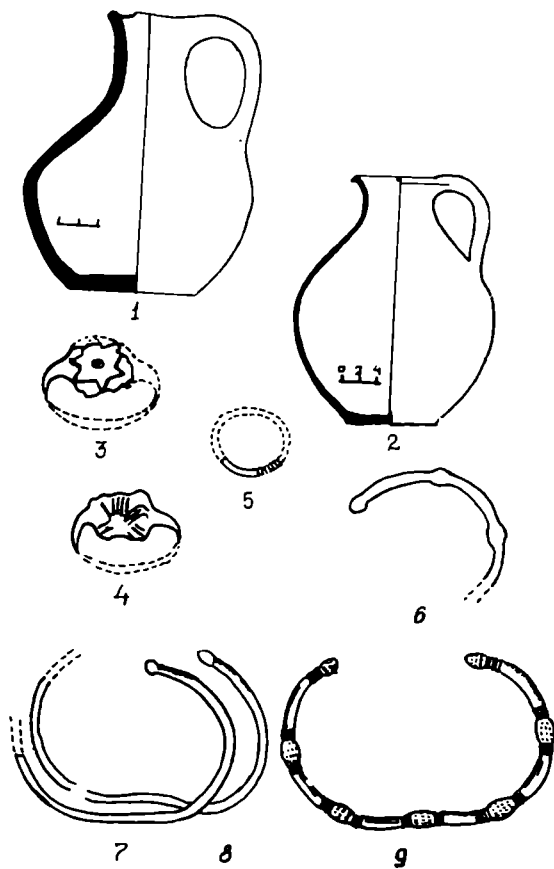

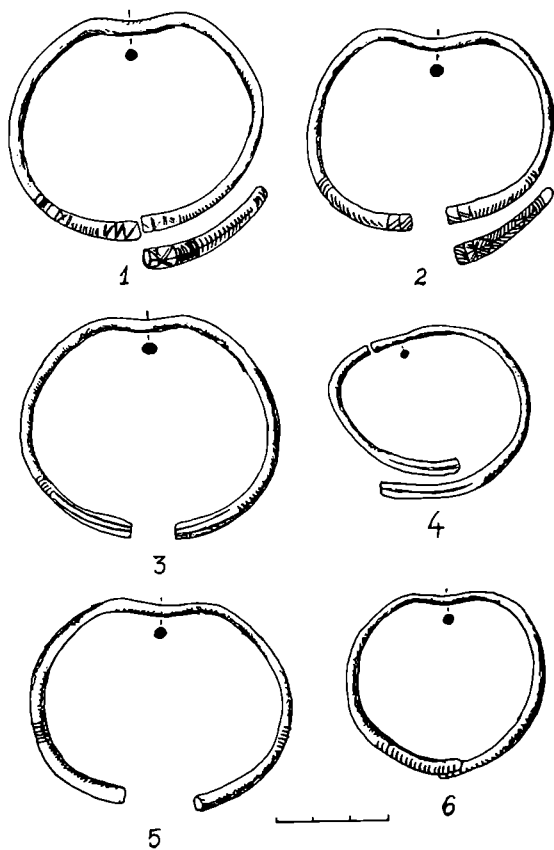

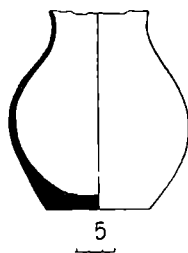
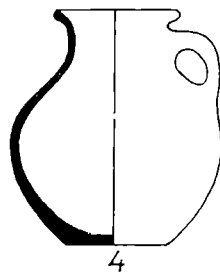
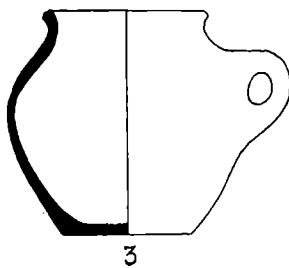
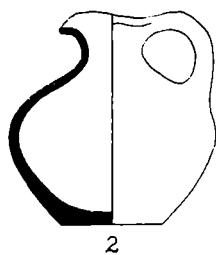
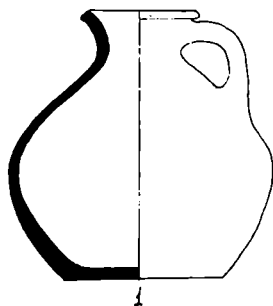

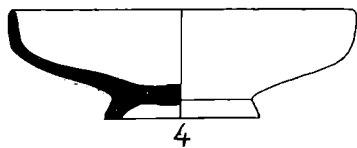
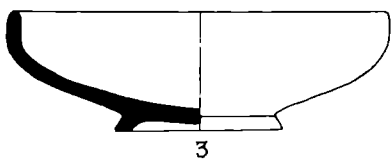
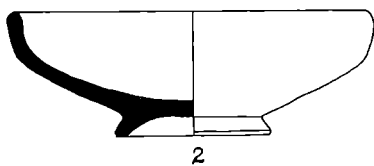
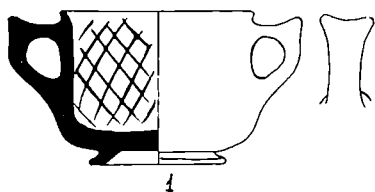

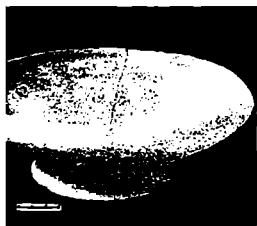
1

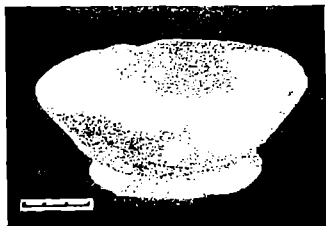
2

3

4

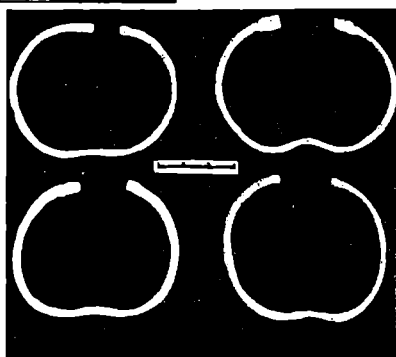
5

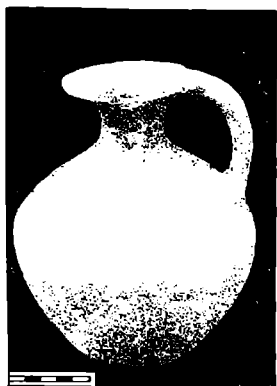
1

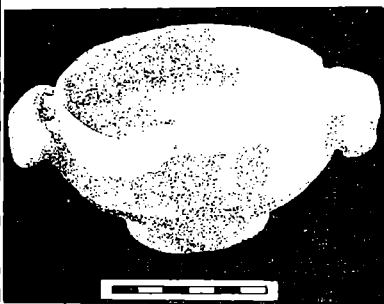
3

2

1

2

3

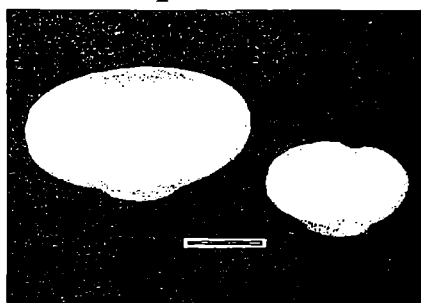
4

1

2

3

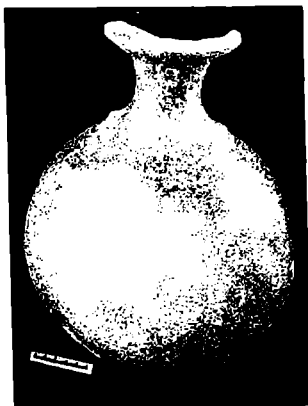
4

1

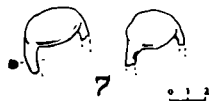
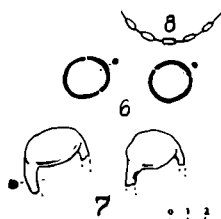
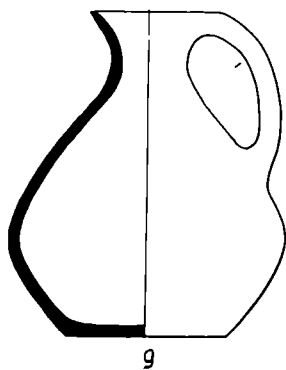
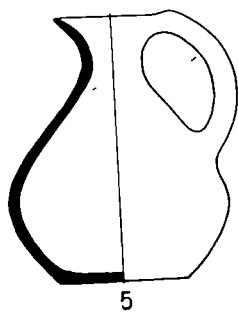
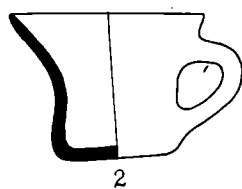
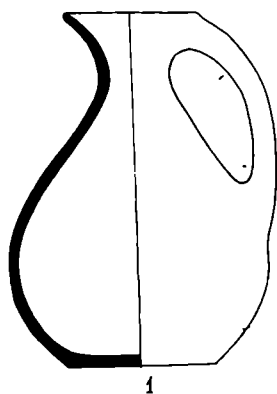
3

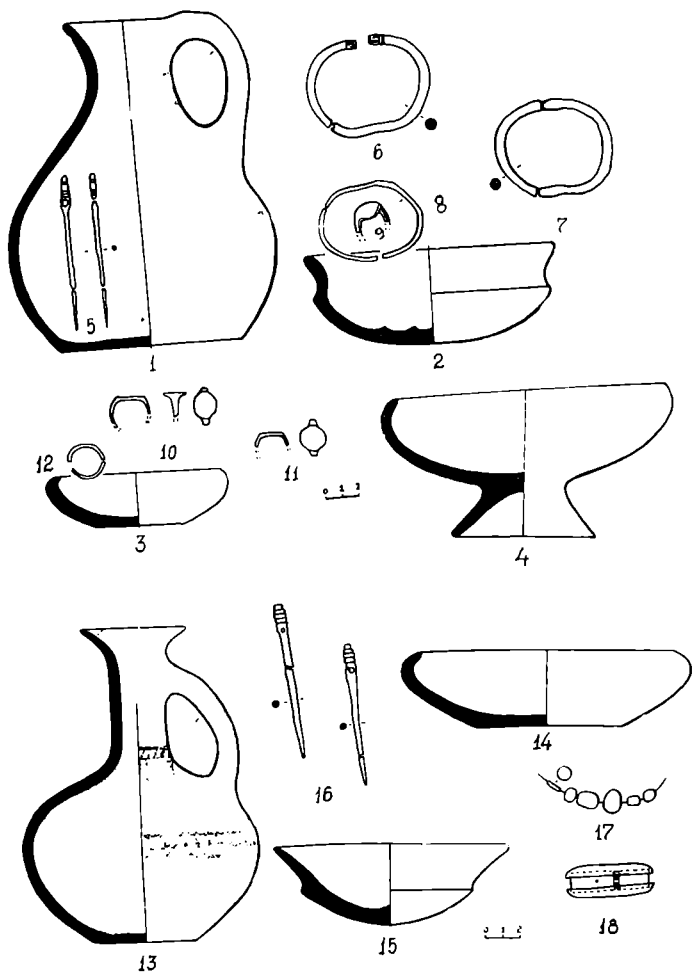

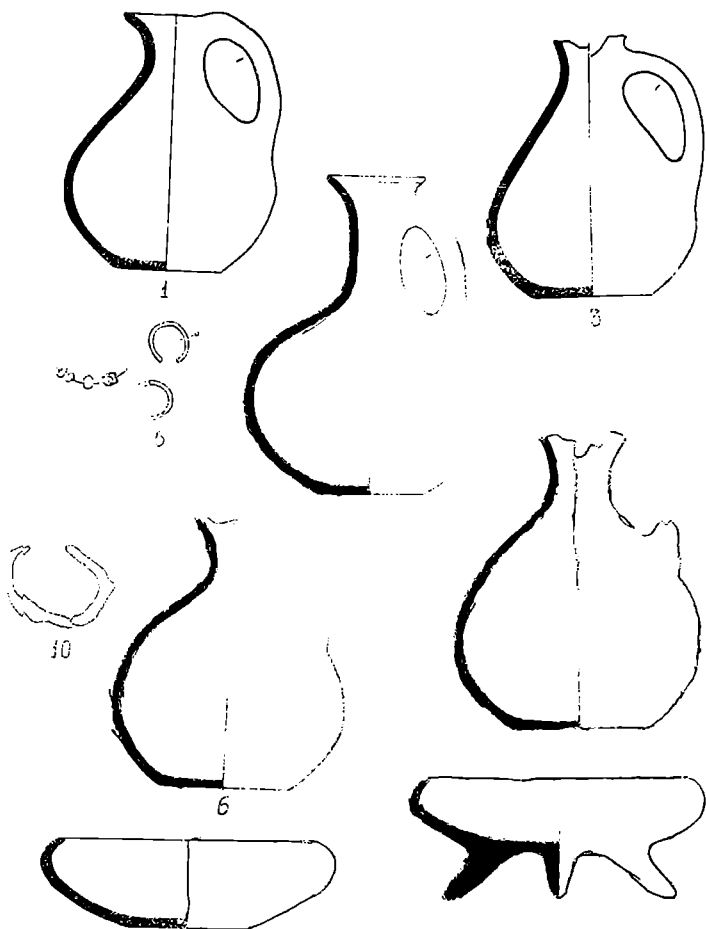
2

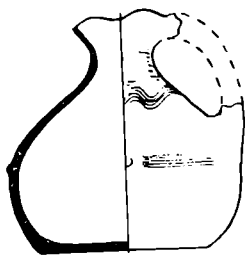

4

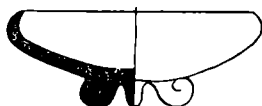

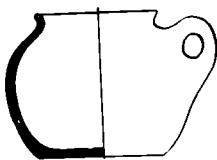
1

5

6

2

3

7

8

9

10

4

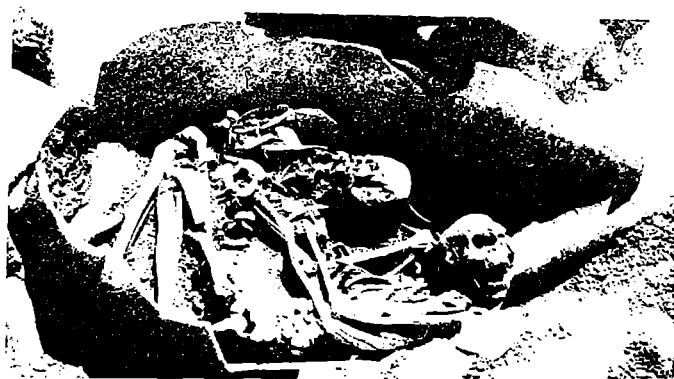
1

3

2

4

1

2

3

5

4

6

7

9

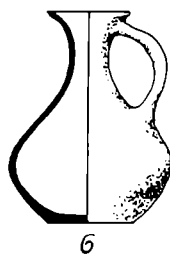
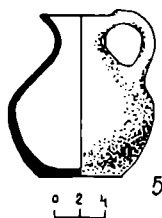
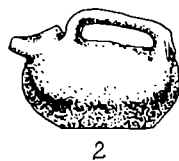
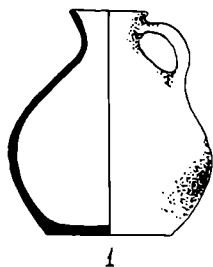
8

10

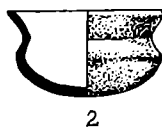

11

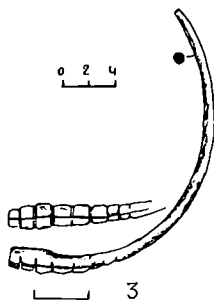

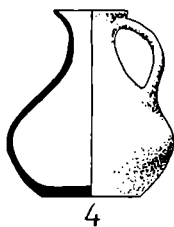
1

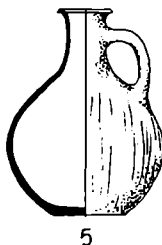
2

3

4

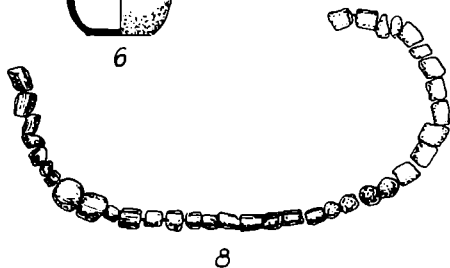
5

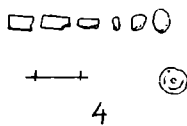
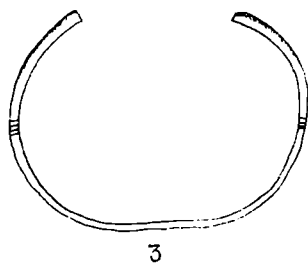
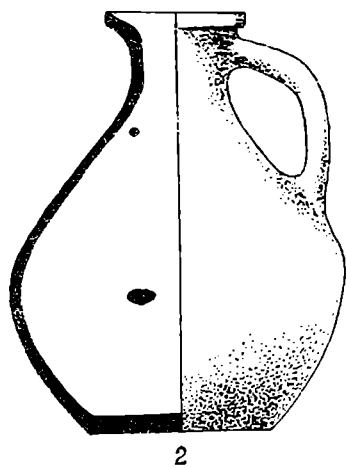
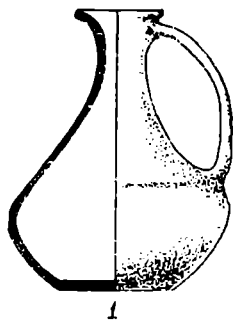
6

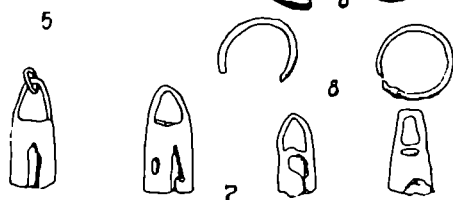
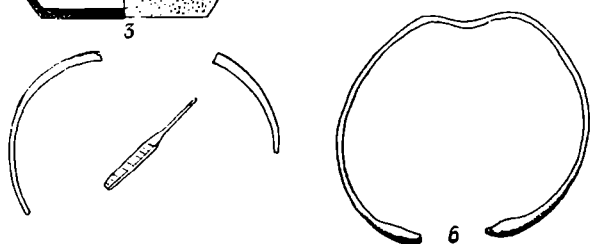
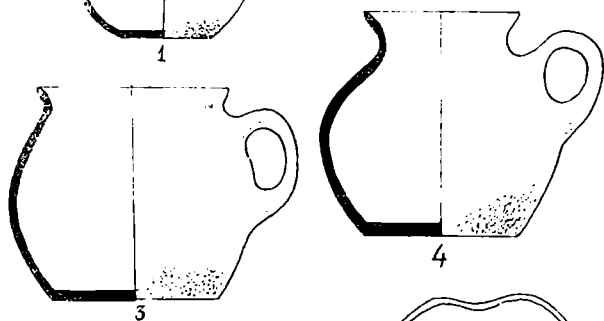
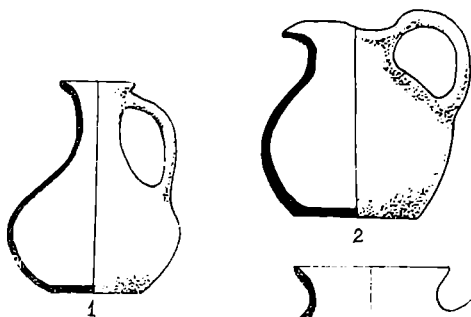

7

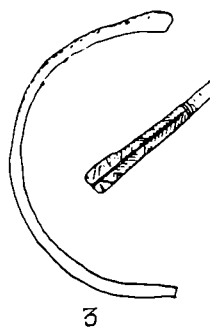
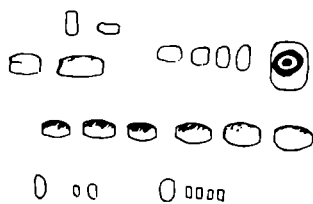
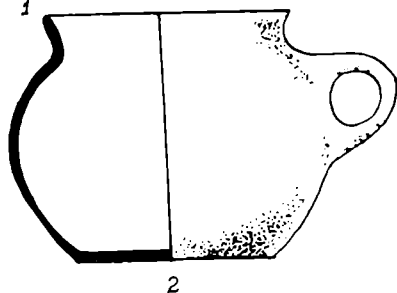
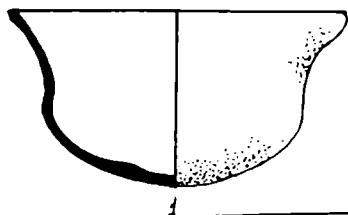

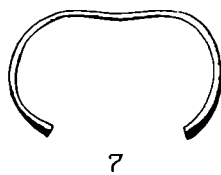
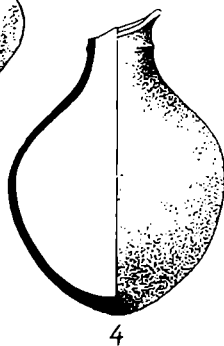
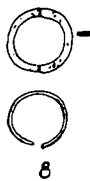
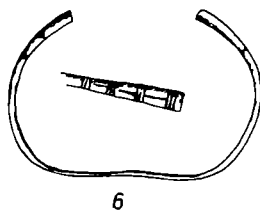
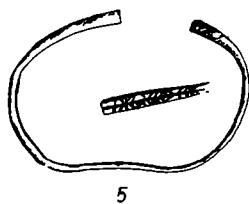
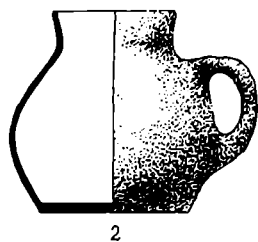
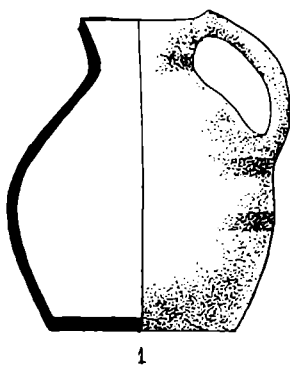
8

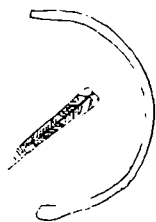

XLVI

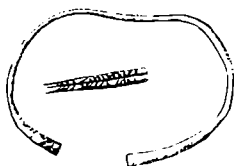

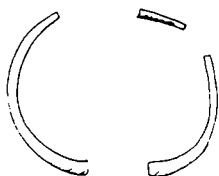

1

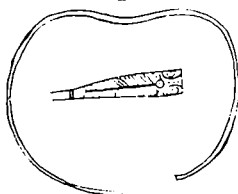
9

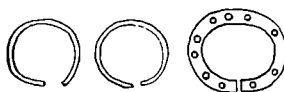
2

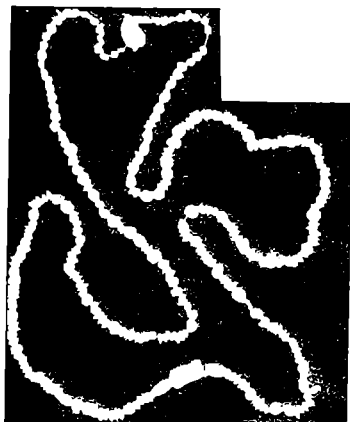
3

4

5

10

11

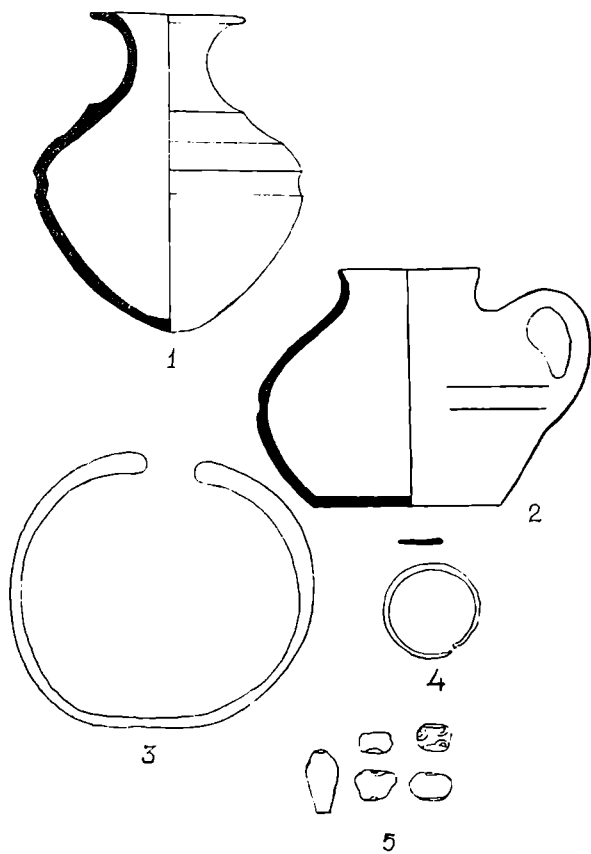

6

7

შ ი ნ ა ა რ ს ი

შესავალი	3
I. ქვეერსამარხები ელინისტური ხანის კოლხეთში	6
დაბლაგომი	6
ლაფნარი	17
რიონ-სუფსის ორმდინარეთი	23
„ქუთაისის ქვეანა“	31
მღ. ტეხურის შიდაშობები	35
II. ქვეერსამარხები ელინისტური ხანის იბერიაში	38
ცხია-გორა	38
თეთრი წყარო	46
მცხეთა—სამთავრო	47
არკნეთი	53
III. საერთო დასკვნები	56
Из истории погребальных обрядов Грузии эллинистического времени (кув- шинные погребения). Резюме	67
ტაბულების აღწერილობა—Описание таблиц	72
შემოკლებათ სია—Список сокращений	74
ტ ა ბ უ ლ ე ბ ი — Т а б л и ц ы.	75

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

რეცენზენტები: ისტორიულ მეცნიერებათა კანდიდატები:
გ. ც ქ ი ტ ი შ ვ ი ლ ი, რ. ფ უ თ უ რ ი ძ ე

II B 1164

გამომცემლობის რედაქტორი ელ. ქ ა ჯ ა ი ა
ტექნორედაქტორი ც. ქ ა მ უ შ ა ძ ე
მხატვარი გ. ყ ი ფ ი ა ნ ი
კორექტორი ელ. ჩ ხ ა რ ტ ი შ ვ ი ლ ი

გადაეცა წარმოებას 25.2.1980; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 22.10.1980,
ქალაქის ზომა 70×108¹/₁₆; ქალაქი № 1; ნაბეჭდი თაბახი 11,0;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 9;

უე 01216; ტირაჟი 1200; შეკვეთა № 722;
ფ ა ს ი 1 მან.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мечиснерება», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19